

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ცენტრალური სამეცნიერო ბიბლიოთეკა

ივანე ლოლაშვილი

ათონურ ქართულ
ხელნაწერთა სიახლენი

„მეცნიერება“

თბილისი

1982

ნარკვევში ათონური ქართული ხელნაწერების მიხედვით განხილულია ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობები X—XI საუკუნეების ქართულ მწერლობაზე და მოცემულია მათი მეცნიერული შეფასება. აქვე ქვეყნდება დიდი ქართველი მწერლების ეფრემ მცირისა და თეოფილე თარგმანის უცნობი პოეტური თხზულებანი, დაწერილი ათმარცვლოვანი და თექვსმეტმარცვლოვანი პოეტური საზომებით, აგრეთვე ეფთვიმე მთაწმიდელის, გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირისა და თეოფილე თარგმანის ავტოგრაფთა ნიმუშები.

წიგნი ეძღვნება ათონის ქართული კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრის დაარსების 1000 წლისთავს და განუთენილია ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი აკად. გიორგი ჭიბლაძე

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 2561

✱

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ე ბ რ ა ლ ი ძ ე

ტექნორედაქტორი ნ. ო კ უ ჯ ა ვ ა

მხატვარი მ. მ ი თ ა ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 22.9.1982; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.10.1982;

ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 5,5;

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 4,6;

უე 05778;

ტირაჟი 5000;

შეკვეთა № 3239;

ფასი 70 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შესავალი

ყოველი ახალი თხზულება ან ისტორიულ-ბიბლიო-გრაფიული ცნობა, რომელშიც გაშუქებულია ძველი ქართული მწერლობის უცნობი მხარე, ფრიად მნიშვნელოვანია მეცნიერებისათვის; იგი მკვლევართა ინტერესს უფრო იპყრობს და ზრდის, რაც უფრო ვრცელია, შინაარსიანია, ეხება გამოჩენილ მწერალს და მომდინარეობს სანდო წყაროდან. მაგრამ დღეს, როდესაც ჩვენს სიძველეთსაცავებში დაცული ძველქართული ხელნაწერები თითქმის სრულადაა აღწერილი, ამგვარი თხზულებებითა და ცნობებით არა ვართ განებივრებული და ზოგიერთი მათგანი იშვიათად თუ გამოჩნდება ხოლმე, ისიც დიდი რუდუნებითა და გამოწვლილვითი კვლევა-ძიების შედეგად საქართველოს გარეთ დაცულ იმ ქართულ ხელნაწერებში, რომელთაც ქართველოლოგიის ხელი საერთოდ არ მიჰკარებია ან, თუ მიჰკარებია, მხოლოდ მცირე დროით.

როგორც ცნობილია, სინას მთაზე, იერუსალიმის საპატრიარქო ბიბლიოთეკასა და ათონის ივერიის მონასტერში ძველქართულ ხელნაწერთა უძვირფასესი კოლექციებია შენახული. მათი მეცნიერული შესწავლა დიდხანს ქართულ მეცნიერთა ოცნება იყო. აღნიშნულ ცენტრებში ამ მიზნით რამდენჯერმე მოეწყო სამეცნიერო ექსპედიცია და მივიღებთ, გამოქვეყნდა ხსენებული კოლექციების აღწერილობა-კატალოგები, მაგრამ ხელნაწერთა ფოტოპირებისა თუ მიკროფილმების უქონლობა ბევრნაირად აბრკოლებდა მრავალი ძველქართული ძეგლის მეცნიერულ-კრიტიკულ შესწავლასა და პუბლიკაციას, ან ძველი ქართული მწერლობის ამა თუ იმ პრობლემის გადაჭრას.

1956 წელს მე გავხდი მოწმე იმ დიდი ზეიმისა, რაც გამოიწვია ჩვენი აკადემიის ცენტრალურ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში ამერიკიდან სინას მთისა და იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმების მიღებამ. ჩვენი ცნობილი მეცნიერები კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, პ. ინგოროყვა, გ. წერეთელი, ს. ყაუხჩიშვილი და ი. აბულაძე სიხარულის ცრემლს აფრქვევდნენ, როდესაც მიკროფილმებით სავსე ორ დიდ ყუთს სინჯავდნენ და თითოეულ ფირს ათვალიერებდნენ. ასეთივე სიხარული აღძრა ჩვენში ათონურ ხელნაწერთა მიკროფილმებმა, რომლებიც ათონზე გადაიღეს და თბილისში ჩამოიტანეს გ. პატარაიამ და ა. მიქაბერიძემ. ახლა უკვე ამ მიკროფილმების პოზიტიური ასლები დამზადებულია სამ კომპლექტად: ერთი დაცულია თბილისის უნივერსიტეტში, მეორე — აკადემიის ცენტრალურ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში და მესამე — აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

ცენტრალური სამეცნიერო ბიბლიოთეკა (დირექტორი ს. ხაღური) უკვე შეუდგა ჩემი კონსულტაციით ათონურ ხელნაწერთა ფოტოპირების გადაღებას, რომლის ორგანიზაციაში აქტიურ მონაწილეობას იღებს დირექტორის მოადგილე ნ. გურგენიძე. ჯერჯერობით დამზადებულია ეფთვიმე მთაწმიდელისა და თეოფილე თარგმანის ავტოგრაფულ ხელნაწერთა ფოტოპირები. ამის პარალელურად მზადდება გამო-საქვეყნებლად მათი მეცნიერული აღწერილობა და „იოანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილესეული თარგმანის კრიტიკული ტექსტი, როგორც ძველქართული ბიოგრაფიული მხატვრული პროზის საუცხოო ნიმუში.

ყველა მიკროფილმი გავსინჯე გამადიდებელ აპარატში და მომეცა შესაძლებლობა მრავალი უცნობი მასალა (განსაკუთრებით — წინაბჭეები, ანდერძები და მინაწერები) შემეწავლა. ბევრი საინტერესო საკითხი გაშუქდა X—XI საუკუნეების ქართული მწერლობის ისტორიიდან და ათონური ლიტერატურული სკოლის კულტურული საქმიანობიდან. ამ-ჯერად მკითხველ საზოგადოებას გააცნობ გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირისა და თეოფილე თარგმანის პოეტურ თხზულებებსა და გამოკრებით ამოწერილ რამდენიმე ანდერძის ტექსტს, რომლებიც დაცულია ხსენებულ მწერალთა ავტოგრაფულ ხელნაწერებში.

ამ შრომის ორი თავი შემოკლებით დაიბეჭდა „მნათობ-
ში“ (1982, №№ 4 და 5) სათაურით „მე-11 საუკუნის უცნო-
ბი პოეტური თხზულებანი. ათონის ივერიის მონასტრის ხელ-
ნაწერთა კოლექციიდან“. ამჟამად ჩვენი კვლევის შედეგები
მთლიანად იბეჭდება წინამდებარე წიგნად, რომელიც დაიწე-
რა ათონის სამწერლო ცენტრის დაარსებიდან 1000 წლის-
თავთან დაკავშირებით. აქვე ქვეყნდება ეფთვიმე მთაწმიდე-
ლის, გიორგი მთაწმიდელის, თეოფილე თარგმანისა და ეფ-
რემ მცირის ავტოგრაფთა ნიმუშები.

გიორგი მთაწმიდელი — „გალობანი თავედნი შობისათჳს უფლისა“

არიან მწერლები, რომელნიც თავიანთი მრავალმხრივი მოღვაწეობითა და დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობით წარუშლელ კვალს ტოვებენ კაცობრიობის სულიერ ცხოვრებაში და ერის კულტურის საყრდენ ბურჯებად გვევლინებიან. ამ მწერალთა ზომლში ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს XI საუკუნის გამოჩენილ ქართველ გამომეტყველს, მეცნიერს, საეკლესიო მოძღვარსა და ქართული სიტყვის დიდოსტატს გიორგი მთაწმიდელს. მან დიდი ამაგი დასდო ჩვენი მწერლობის თითქმის ყველა დარგს: სამი ათეული წელი სათავეში ედგა შავი-მთისა და ათონის ივერიის მონასტერთა ლიტერატურულ სკოლებს, ხუთი წელი ეწეოდა საგანმანათლებლო საქმიანობას საქართველოში მეფე ბაგრატ IV-ის მზრუნველობით; აღზარდა მწერლები — ეფრემ მცირე, გიორგი მცირე და თეოფილე თარგმანი; სხვადასხვა დროს გადმოთარგმნა ბერძნულიდან ქართულად მაშინდელ ქრისტიანულ სამყაროში ცნობილი პირველხარისხოვანი სასულიერო (ბიბლიური, აგიოგრაფიული, ჰომილეტიკური, ეგზეგეტიკური და ლიტურგიკული) თხზულებები — მართლმადიდებელი ეკლესიის საფუძველნი და სამკაულნი, რომლებიც განაშვენა უმნიშვნელოვანესი ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობებით, წინაბჭეებითა და ანდერძებით; დაგვიტოვა უნიკალური მასალები ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის შესასწავლად; დიდად იღვაწა ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის, საეკლესიო მმართველობაში დემოკრატიული პრინციპების დანერგვა-დაცვისათვის, საქართველოში სწავლა-განათლების საქმის აღმავლობისათვის, ქრისტიანული სარწმუნოების განმტკიცებისა და ქართული წიგნისა და მეცნიერული ცოდნის გავრცელებისათვის. ერთი სიტყვით, თავისი საქმიანობით გიორგი მთაწმიდელი მოგვევლინა XI საუკუნის ილია ჭავჭავაძედ, იმ მრავალმხრივ, ენერგიულ და ავტორი-

ტეტულ მოღვაწედ, რომელმაც ღრმა კვალი გაავლო ქართული კულტურის ყველა სფეროში. ამიტომაც ეწოდა მას „მუშაკი სიბრძნისა“ და „ქუეყანისა ანგელოზი და ზეცისა კაცი“. აი, როგორ ახასიათებს მას გიორგი მცირე:

გიორგი მთაწმიდელისავით „ეგევითარი თარგმანი თვნიერ წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმესსა სხუად არა გამოჩენილა ენასა ჩუენსა და, ვკჳონებ, თუ არცა გამოჩინებად არს“. მან საღმრთო წიგნებით „დაატბო ენად ჩუენი და წმიდანი ეკლესიანი განაშუენნა და წერილთა თჳსთა ოქროთა განამდიდრნა უხუად და გარდარეულად“; მიემსგავსა „ოქროსა გამოღებელსა მას კელოვანსა“. ვითარცა ოქროს მომპოვნელნი „მრავალ-ღონეობითა სიბრძნისაათა სიღრმეთაგან ქუეყანისათა ოქროსა გამოიღებენ და ბრძმელისა მიერ და ცეცხლისა ბრწყინვალეებასა მისსა წარმოაჩენენ, ეგრეთვე წმიდისა ამის მამისა ჩუენისა გონება სიტყუერისა ამის ოქროსა ბრძმელ იქმნა, მადნობელ ცეცხლითა სულისა წმიდისაათა, განმახურვებელ და განმარჩეველ ოქროსა ბრძენისაგან და თიხისა“¹.

გიორგი მთაწმიდელმა დაგვიტოვა მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა: გიორგი მცირის სიტყუითვე, მან „რომელნიმე წიგნნი, სრულიად არა ყოფილნი და ენისა ჩუენისაგან უცხონი, სიღრმეთაგან უმეცრებისა ნათლად გამოაბრწყინვა; ხოლო სხუანი, ოდესმე თარგმნილნი და წუთ ვერ-კეთილად გამოღებულნი გინა თუ ჟამთა სიგრძითა უცებთა და უგუნურთა მხმარებელთაგან დაგესლებულნი, ვითარცა ვთქვთ, ბრძმელსა მას შინა წმიდისა მის გონებისა თჳსისასა გამოადვნა და გამოახურვნა; ხოლო კუალად სხუანი წიგნნი, წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმეს მიერ თარგმნილნი და წუთ უცალოებისაგან ვერ სრულ-ქმნილნი, არამედ სულ მცირედ აღწერილნი, განასრულნა და განავრცნა; კუალად სხუანი რომელნიმე ბერძულსა შეაწამნა და ყოვლისა ნაკლულოვანებისაგან განასრულნა, და სიტყუა-ღუზჭირობისა და ვერაგობისაგან განაშუენა და განაბრწყინვა“²... მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ ბიბლიური წიგნების (ფსალმუნთა, სახარებისა და სამოციქულოს) ახალი რეცენზიები, დიდი სვინაქსარი, რომელიც შეიცავს წმიდათა მოსახსენებლებსა და განგებას, თვენი (მთელი წლის საგალობლები, გაწყობილი თვეების მიხედვით), სხვადასხვა ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულები — „პარაკლიტონი“,

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, 1967, გვ. 145—146.

² იქვე, გვ. 146.

„მარხუანი“ და „ზატიკნი“, ბასილი დიდის ეგზეგეტიკური თხზულება — „ექუსთა დღეთათჳს“, აგიოგრაფიული ძეგლები, მათ შორის — ორიგინალური ნაწარმოები „ცხოვრება იოანესი და ეფთჳმესი“, რომელშიც აღწერილია ათონის ივერიის მონასტრის დაარსების ისტორია და ეფთჳიმე მთაწმიდელის ცხოვრება და მოღვაწეობა.

ამ შრომათაგან გიორგიმ განსაკუთრებით დიდი დრო და ენერგია შეაღწია „თუენის“ გადმოქართულებას. საკმარისია ერთი თვალის გადავლებით გაისინჯოს მისი ავტოგრაფული კრებულები (ათონის №№ 64, 69, 70, 73 და 76), რომ დარწმუნდეთ, თუ რა მონდომებით უმუშავებდა თვითეულ საგალობელზე. გიორგი მცირე ამბობს, რომ მან თარგმნა „თუენი ათორმეტნივე სრულად და ღმრთივ-ბრწყინვალედ“³. ხოლო ეფრემ მცირე შენიშნავს: „სათუეო საგალობელი არა ერთისა, არამედ მრავალთა დედათაგან ერთად შეკრებულ არს და ერთსა წიგნსა შინა ბერძულად არა რომელსა იპოვების ეგოდენი საგალობელი“⁴. ეს მართლაც ასეა. როგორც ქვევით დავინახავთ, ამას თვით გიორგი მთაწმიდელი ამბობს. კ. კეკელიძე დასძენს, რომ მან შეძლებისდაგვარად თავი მოუყარა ყველა ბიზანტიელი ავტორის საგალობლებს, რომლებზედაც კი მას ხელი მიუწვდა, და ისინი ერთ კრებულში წარმოადგინა. ამიტომაც „ეს შრომა ფასდაუდებელია ზოგადი ჰიმნოგრაფიის ისტორიის შესასწავლად“⁵. მართლაც, გიორგიმ ქართულ ჰიმნოგრაფიაში მთელი ეპოქა შექმნა. მისით დაიწყო ახალი ერა, რამდენადაც მან ჩვენს ეკლესიას შეუქმნა „პირდაპირ ვირტუოზულად ნათარგმნი“ ჰიმნები, რითაც ამავე დროს დიდი წვლილი შეიტანა საერთოდ ქართული პოეზიის ისტორიაში. ცნობილია ისიც, რომ გიორგიმ „თუენში“ ჩართო ორიგინალური საგალობლები⁶, ხოლო კრებულებს დაურთო ვრცელი ანდერძები, რომლებშიც გამოთქვა მრავალი საგულისხმო მოსაზრება ბერძნული და ძველქართული ჰიმნების შესახებ⁷. სექტემბრის თვის საგალობლებს უძღვის პატარა შესავალი, რომელიც ავტოგრაფში (ათონი № 73) იკითხება ასე:

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, 1967 გვ. 147.

⁴ მ. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები № 11 („საიუბილეო“), 1968, გვ. 81.

⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 226.

⁶ ე. მეტრეველი, ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის ისტორიისათვის XI ს-ში, პუშკინის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრ., IX, 1952, გვ. 183—218.

⁷ ზოგიერთი ანდერძი გამოავლინა ლ. ჭლამაძემ: მეხუთრისა და მეხელის შესახებ (სმგ მოამბე, 1962, გვ. 159—160); მისივე, გიორგი მთაწმიდელის „თუენის“ უცნობი ანდერძი (კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის V სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, 1963, გვ. 5).

„სწერიან წმიდასა ამას წიგნსა სტიქარონნი საწელიწდონი სა-
უფლოთა დღესასწაულთანი და საჩინოთა წმიდათანი სეკდენბერი,
ოკდონბერი, ნოენბერი, დეკენბერი, იანვარი, ფებერვალი, მარტი სუ-
ბუქად-რე, აპრილი სუბუქად-ვე, და ეგრეთვე მაისი, და ეგრეთვე ივ-
ნისი, და ეგრეთვე ივლისი და ეგრეთვე აგვსტოსი. და კჟალად მარტ-
სავე იწყებს და უვრცელესად-რე სრულ ჰყოფს ამათ ექუსთა თუეთა:
მარტსა, აპრილსა, მაისსა, ივნისსა, ივლისსა და აგვსტოსსა — და ეს-
რეთ სრულ იქმნების წიგნი.

ხოლო ესე საცნაურ იყავნ, რომელ: დაღაცათუ თუეთა ეწეროს
ამათ სტიქარონთაგანი, იგიცა კეთილ არიან, განა ესე უკეთე არიან და
უფრო დაწყობილ. და მუნ რომელიმე უძლისპიროდ გუეთარგმნა,
რომელიმე წინა და რომელიმე უკუანა, და ამისთჳს საჭირო იქმნა ამისი
აღწერა და, თუ თუეთაცა ვინ აღსწერდეს, მაშა, რომელი ოდენ აქა
ეწეროს, უმართლე არს, აქამთ დაწეროს. და ჩუენთჳს ლოცვა ყავთ,
რომელთა შეწევნითა ღმრთისადათა ყოველი გულმოდგინება და ჩუენეთ,
რათა სრულ და უნაკლულო იყენნ ეკლესიანი ჩუენნი და მისწო-
რებულ საბერძნეთისა ეკლესიათა საგალობელთა სიმრავლითა. და
ჩუენ რა და გვნა თქუმა და, ვინამთგან თქუენ ჩუენსა უკეთ უწყით, თუ
რაბამი ჰყირი უნა ამათ დიდთა ძლისპირთა ზედა თარგმნასა და თუ-
ალვასა და შესწორებასა. უკუეთუ კჟალად ესე ძლისპირნი სხუებრ
ვინ იცნო, მით ნუ გიკვრს: მე ხ ა ხ უ ლ ს და მ ი ს წ ა ე ლ ი ა ნ, განა
ქართულად ყოველმან კაცმან კიდის-კიდე იცნის. თქუენ კულა ჩუ-
ენსა ზედა მოაქციეთ, წმიდისა შრომისაგან მოდრეკილთა, და [...]
ერთობით მაყოფინენ წყალობა და მისი [ჩემ] ზედა და თქუენ ზედა-
ამინ“.

დამოწმებულ ტექსტში ყურადღებას იპყრობს თვით გიორგი
მთაწმიდელის განცხადება, რომ მას დიდი გულმოდგინება გამოუჩე-
ნია, რათა ქართული ეკლესია საგალობელთა სიმრავლით სრული, უნაკ-
ლულო და გათანაბრებული ყოფილიყო საბერძნეთის ეკლესიასთან.
ეს დასტურდება საქმითაც, ე. ი. იმ სათვეო კრებულებით, რომელთა
ხელნაწერებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს: ჩვენს განკარგულებაშია მის
მიერ დიდი შრომითა და რუდუნებით გადმოთარგმნილი მთელი წლის
საუფლო დღესასწაულებისა და საჩინო წმიდანების მოსახსენებელი
საგალობლები თავიანთი განგებებითა და ძლისპირებით. საამისოდ
გიორგი მთაწმიდელს ხელი შეუწყო ბერძნული ენის ბრწყინვალე
ცოდნამ, დიდმა სამთარგმნელო გამოცდილებამ, ქართული ენის სა-
უცხოოდ ფლობამ და საფუძვლიანმა განათლებამ ჰიმნოგრაფიასა და
ლიტურგიკაში. მისი ბიოგრაფი წერს: გიორგიმ ყრმობიდანვე ხახულ-
ში ყოფნის დროს „საგალობელნი იგი საწელიწდონი და შეწყობი-

ლებანი იგი გალობათანი ყოველნივე მეყსა შინა ზეპირით დაისწავ-
ლნა“ (გვ. 116). ამასვე ამბობს თვით გიორგიც: ძლისპირნი „მე ხა-
ხულს დამისწავლიან“-ო. ისიც ირკვევა, რომ ამ განსწავლულობას
მასში განუვითარებია ქართული სიტყვის პოეტური შეგრძნება, რაც
აშკარად ჩანს მისი საგალობლების კითხვისას.

ზევით აღვნიშნე, რომ გიორგის „თვენში“ ალაგ-ალაგ ჩაურ-
თავს ორიგინალური ქართული საგალობლებიც, რომელთაგან ნაწილი
ე. მეტრეველმა გამოაქვეყნა კიდევ⁸. დეკემბრის სათვეო კრებულში
25 დეკემბრის თარიღით შეტანილია ერთი საგალობელი — „გალობ-
ბანი თავედნი შობისათვის უფლისა“, რომელიც მიეწერება იოანე
დამასკელს. მისი ტექსტი ჯერ შეისწავლა კ. კეკელიძემ⁹, გამოაქვეყნა
ს. ყუბანეიშვილმა¹⁰, ხოლო მას ვრცელი ნარკვევი უძღვნა ლ. ჭლამა-
იამ¹¹. ამჟამად ჩვენ მოგვეპოვება მისი უძველესი ნუსხა (ათონი 52).
დაწერილია იამბიკური საზომით, აქვს კიდურწერილობა: „ქებითა გა-
ლობითა ყოლად წმიდითა ქრისტეს ღმრთისა კორციელად ზეშთა
ცნობისა ბრწყინვალესა შობასა ყოელი სოფელი იხარებს და ანგე-
ლოზთა თანა წყალობათა მისთა აღიდებს და შეასხამს ღღეს“. უძლ-
ვის ასეთი კომენტარი:

„წმიდისა იოანე დამასკელისა იამბიკონი ამას გუარსა ზედა არი-
ან, თვნიერ რომელ მათ ყოველსა დასდებელსა ხუთი თავი ზის, ხო-
ლო ამათი უმრავლესნი თავნი სხენან და ამათ უფროჲსი ჳირი უნა
და, ვინაჲთგან ამათი თარგმნა უღონოჲ არს ყოვლად-
ვე და შეუძლებელი, ამისთჳს მე, გლახაკმან გი-
ორგი რეცა თარგმანმან ქართულად აღვწერენ
ესე გალობანი დიდითა შრომითა“ (შდრ.: სინ. 7/2, ფ.
129v).

ამის მიხედვით ირკვევა, რომ გიორგი მთაწმიდელს შეუთხზავს
იოანე დამასკელის შობის საგალობლის მიბაძვით ორიგინალური
ქართული საგალობელი და მის ავტორად თავისუფლად შეიძლება
ვცნოთ თვით გიორგი მთაწმიდელი. ლ. ჭლამაიამ ეს თხზულება შეუ-
დარა ბერძნულ ტექსტს და ასეთ დასკვნამდე მივიდა: „გიორგის

⁸ იხ. დასახელებული ნარკვევი, გვ. 206—217.

⁹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 227.

¹⁰ ძვ. ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, I, 1946, გვ. 353—355.

¹¹ ლ. ჭლამაია, იოანე დამასკელის შობის საგალობლის გიორგი მთაწმიდ-
ლისეული თარგმანი, კრ. შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი,
1966, გვ. 178—190.

თარგმანი იმდენად გადამუშავებული, იმდენად ქართული, დედანთან შედარებით (ტექსტობრივ) იმდენად ახალია, რომ ის, ჩვენი აზრით, სავსებით თავისუფლად შეიძლება გიორგი მთაწმიდელის ორიგინალურ ნაწარმოებად ჩაითვალოს“ (გვ. 189). ეს მართლაც ასეა. ჩვენ გვაქვს ქართულ ყაიდაზე დაწერილი შობის საგალობელი, რომელიც განხილულ უნდა იქნეს როგორც ქართული პოეზიის ერთ-ერთი ძველი ნიმუში.

„გალობათა“ ტექსტი იკითხება ამგვარად:

1. უგალობდითსა

„სასწაულთა იესნა“

ქალწულისაგან
მეშანუილ განკაცნა,
ბუნებით სწორი მამისა და სულისაჲ
იშვა კორცითა.
მესთა დაბადებულთა
აღჰმართებს მოწყალებით
და პირველსავე პატივსა ღირს-ჰყოფს.
ამისთჳს უგალობდეთ!

ბანკრდეს წესნი
ანგელოზთანი, რაჲჟამს
ლხინებაჲ იგი ყოველთა განწირულთაჲ
ოჲჯადრეს წესთა,
ბუნებისა საზღვართა,
იშვა ქალწულისაგან.
მესნი შექმნულნი ღმერთ ყვნა წყალობით.
ამისთჳს უგალობდეთ!

ჟოვლად წმიდისა
ოჲუბიწოჲსაგან სძლისა
ლოდი უკელოდ გამოეკუეთე, ქრისტე.
აღმოსავალით
ღღეს მოვიდენ მეფენი
წინაშე შენსა ძღუნითა,
მეუფედ ცათად აღგიარეს შენ,
იესო სახიერო.

ღამბადებელმან
ინება მოწყალებით
თანანადებსა ბრალთა ჩუენთასა დაკსნად,
აღსასრულსა რამ ჟამთასა იშვა ჩუენთს
ძალწულისაგან სძლისა,
რომელი-იგი
იქმნა უადრეს
საყდართა ქერობინთა.

ტამარ სიწმიდის
ექმენ მხოლოდ-შობილსა,
სიტყუასა ღმრთისასა დაუსაბამოსა,
ღმრთისმშობელო, ქალწულო უბიწოო;
მკლავთა ზედა იტვრთე,
რომელმან-იგი
თესნი ქმნულნი ივნნა,
იშვა რამ ჩუენთს ბეთლემს.

სახენი შჯულთა
აზრდილთანი განქარდეს,
ჰორცშესხმული რამ იხილვა მკსნელი ჩუენი,
ოვსხეულთა ერნი განკვრდეს შიშით,
რამეთუ იხილეს მათ
ცათა მფლობელი;
იშვა რამ ჩჩულებრ,
პრთობით თაყუანის-სცეს.

III. მ მ ს მ ა ს ა

„პირველ აუწა“

ღმობიერებით
აღვიმსოთ, მორწმუნენო,
ღიდებულსა მას შობასა უფლისასა
ზეშთა ცნობისა და ესრეთ ვღაღადებდეთ:
ეჰა, ნიჭთა მათ
შენთა მიუწდომელთა!
თესთა შექმნულთა განაახლებ წყალობით.

.ადამ, განხრწნილი
 'ცნობითა მტერისაჲთა,
 ნათესავითურთ აღადგინე, მაცხოვარ,
 'ოდეს სიმდაბლით განკაცებაჲ ინებუ;
 .ბუნებაჲ ჩუენი
 'იზიარე შენსა მას
 'საღმრთოსა თანა უკუდავსა დიდებასა.
 .აღმოსავალით
 .ბეთლემდ მოვიდეს მოგუნი,
 რომელნი-იგი შეუდგეს ვარსკულავსა მას
 'წინაშე შენსა ძღუნითა სამეუფოჲთა,
 .ჟოვლად ძლიერო
 'იესო, და გიხილეს
 'ნათელი საღმრთოჲ, გიცნეს და თაყუანის-გცეს.

IV. ლ ა მ ი თ ბ ა ნ ს ა

„საცთურთა“

.შერ იტყრთე შენ ხილვად მიმძლავრებული —
 .აღამეანთა განწირულთა წარწყმედაჲ
 ლოცვაჲ პყრობილთაჲ შეისმინე, სახიერ,
 'შემენ მოწყალე ქმნულსა კელთა შენთასა, რაჲჟამს
 'სიმდაბლით იშვე ქალწულისაგან.

ადიდე, ქრისტე, ხატად შენდა შექმნილი,
 შეიმოსე რაჲ ბუნებაჲ კაცობრივი.
 'ოუსხეულონი მახარებელ ჰყვენ, მწყემსთა
 .ბაგასა შინა გიხილეს შენ მწოლარე ჩჩულებრ,
 .აურაცხელო ძლიერებითა.

საღმრთოჲთა მათ რაჲ წიაღთაგან მოხუელი,
 .არაჲ დააკლდი ცათა შინა ყოფასა,
 ჟოვლითურთ იქმენ კაც თჳნიერ ცოდვისა,
 'ოეწინარეს საუკუნეთა შობილო ღმერთო.
 .ერთბამად გაქებს ცაჲ და ქუეყანაჲ.

ლოდი უკელოდ გამოეკუეთე, ქრისტე,
იესეს ძირით აღმოცენებულისა
სძლისა წმიდისა, ვითარცა მოგუესწავა
ოუწყებითა მით სულისა წმიდისაჲთა
შიცართა შინა, ღმრთისა მიერ წერილთა.

მეას წყევისა პატიუნი დაიქსნნეს ღღეს,
ლომთა შუანი მძუნვარენი შეიფქვნეს,
იშვა რაჲ ბეთლემს სიტყუად დაუსაბამოდ.
იხარებს ცაჲ და ქუეყანაი განსცზრების,
სედვენ რაჲ ჩჩულებრ თჳსსა დამბადებელსა.

აღესრულნეს ღღეს იგაენი და სახენი,
რომელთა-იგი პირველითგან იტყოდეს
მნანი იგი ღმრთისმეტყუელთა კაცთანი.
ბაგაჲ საყდართა, ქერობინთა ემსგავსა,
სიკუდილი დაჰქსნდა, სოფელი წმიდა იქმნა.

VI. კ უ რ თ ხ ე შ ლ ა რ ს ა

დაუსაბამოდ დასაბამიერ იქმენ,
არსებით უხილავმან
არსებაჲ კაცობრივი მიიღე,
ნათელი თუთ მნათობი
ბანჰკაცენ ჩუენთჳს.
მართობით შეგიერდებით, სახიერ;
ლოცვათა ჩუენთა მოხედენ, მკსნელო!

ოჲალრეს ჰყავ შენ მშობელი შენი, ქრისტე,
ჯეშთა ძალთა, საყდართა,
თაჲს იდეჲ რაჲ მისგან ჩჩულებრ შობაჲ.
აცზოვნენ კმნულნი შენნი.
თაჲუანის-გცემთ შენ,
ახალო ყრმაო, ტკბილად მტირალო.
ნისლი ბრალთა ჩუენთაჲ განდევნე.

არცხუნე, ქრისტე მტერსა ჩუენსა ბოროტსა,
წყალობით რაჲ განჰკაცენ,
შოველი სოფელი განანათლე.
ადამს, მყოფსა ჯოჯოხეთს,
ლხინებაჲ მიეცე;
ოუფალო, იშევ რაჲ ქუაბსა შინა,
ბეთლემი ცათა მობაძაჲ ჰყავ.

VII. აკურთხევიდითსა

„ჰერმანი ბაბი...“

აღმოსავალით აღმოსავალთაჲთ მოზუედ
თანა-მფლობელი მამისა და სულისაჲ,
აღდგომაჲ მკუდართაჲ, ნათელი და ცხორებაჲ
მსგავს ჩუენდა იქმენ ქალწულისა საშოსა,
იშევ რაჲ ბეთლემს ქუაბსა შინა ჯორცითა.

საუკუნეთა უპირატეს ყოფილი,
ოუალო-შეუდგამო ზეცისა მკედრობათაჲ,
აჰა, ესერა ქალწულმან შვა ჯორცით და
აღივსო დღეს ყოველივე ბრწყინვალეებით.
ღიღი წყალობაჲ მოეფინა სოფელსა.

იცვალნეს წესნი ბუნებისა შჯულთანი:
დედა ქალწულ არს და მისგან შობილი — ღმერთ.
ეჰა, შენთა მათ წყალობათა უფსკრული,
ბუნებათა და ნიეთთა შემცვალებელი,
სიტყუაო ღმრთისა, მამისა თანა-სწორო!

VIII. აღიდებდითსა

„ჩერ არს“

ღიდებულებაჲ შენი, ღმრთისა დედაო,
ამაღლდა ზეშთა ბუნებისა საზღვართა,
შევ რაჲ მპყრობელი ცათაჲ და ქუეყანისაჲ.
მართ-სამწყსო იქმნნეს ანგელოზნი და კაცნი.
ადამის წყევალა შეიცვალა კურთხევად.

სიტყუო ღმრთისა, მამისა თანა-სწორო,
ზრწნილებაჲ ჩუენი შესცვალე უზრწნელებად,
აღსასრულსა რაჲ ჟამთასა იშეე ჩუენთჳს.
მძლავრობაჲ იგი მკდომისაჲ უჩინო ჰყავ,
საღმრთოჲ ნათელი გამოუჩნდი სოფელსა.

ღღეს გამობრწყინდა განმაცხოველებელი
ღმრთისა სიტყჳსა შობისა ღღესასწაული.
მრთბამად იგუებს ღირსად ცაჲ და ქუეყანაჲ
საუფლოსა მას შობასა ქალწულისასა
თანა-მკედრითურთ შობილისა.

ამ „გალობათა“ სტრუქტურა ჩვენს მეცნიერებაში კარგადაა ცნობილი ზემოხსენებულ მკვლევართა ნაშრომებით. ამიტომაც მასზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ, აღვნიშნავ მხოლოდ: ტექსტი შეიცავს 8 გალობას, 24 სამოცმარცვლოვან ტროპარსა და 150 სტრიქონს (ბოლო სტრიქონი, რომელიც ცხრა მარცვალს შეიცავს, კიდურწერილობაში არ მონაწილეობს). ალაგ-ალაგ 12-მარცვლოვანი სტრიქონები დატეხილია ორ-ორ სტრიქონად, რათა თითოეული მათგანის საწყისი ასო ჩაჯდეს კიდურწერილობაში.

როგორც ცნობილია, გიორგი მთაწმიდელი ამგვარი ხელოვნური ლექსების წინააღმდეგი იყო. ერთგან ამბობს კიდევ: „ჩემთა გალობათა შინა თავთა (კიდურწერილობებს, ი. ლ.) ნუ ეძებ, საყუარელნო, მე სიტყუანი მინებიაჲ, არა წითელნი ასონი“. „გალობანი თავედნი“ ფორმის მხრივ მისი შემოქმედების გამონაკლისად უნდა ვცნოთ, შინაარსობრივად კი არ განსხვავდება ანალოგიური საგალობლებისაგან¹². თხზულების ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა ოთხთავის ის მუხლები, რომლებიც მოგვითხრობენ ქრისტეს დაბადებას, და ის ზოგად-თეოლოგიური მოძღვრება ღვთაებაზე, რომლის მიხედვითაც ღმრთისმშობლისაგან შობილი ყრმა აღიარებული იყო ღმერთად და კაცად, ადამიანთა მხსნელად და სიწმიდის ტაძრად, ცათა და ქვეყნის მპყრობელად. აქ ქრისტე შექმებულია საყოველთაოდ ცნობილი ეპითეტებითა და მეტაფორებით: „ბუნებით სწორი (ან: თანამფლობელი) მამისა და სულისა“, „სიტყუა ღმრთისა, მამისა თანა-სწორი“, „ცათა მფლობელი“ (ან „მეუფე ცათა“), „ნათელი საღმრთო“, „ტაძარი სიწმიდის“, „ნათელი თვთ მნათობი“, „წყალობათა უფსკრული“, „ბუ-

¹² შტრ.: პ. ი. ნ. გ. ო. რ. ო. ყ. ვ. ა., ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, გვ. 55—98; 195—199.

ნებათა და ნივთთა შემცვალელები“ და სხვა. ხოტბა ეძღვნება მარიამ ღმრთისმშობელსაც. იგი იწოდება „უბიწო სძლად“, „სძლად ქალწულად“, „იესეს ძირით აღმოცენებულ სძლად“, რომელმაც „ბეთლემს ქებასა შინა“ შვა ღმერთი „ჴორციით“ და „ყოველივე ბრწყინვალე-ბით“. ავტორი გამოთქვამს იმხანად საყოველთაოდ ცნობილ ქრისტი-ანულ თვალსაზრისს, რომ იესო ქრისტემ თავისი დაბადებით „დიდი წყალობაჲ მოაფინა სოფელსა“, რადგანაც მან დაჰხსნა „თანანადები ბრალთა ჩუენთაჲ“, „აღამ, განხრწნილი ცნობითა მტერისაჲთა, აღად-გინა ნათესავითურთ“, მოკვდავნი „უკვდავ დიდებასა“ აზიარა, „ერთ-სამწყსო იქმნნეს, ანგელოზნი და კაცნი“ და ა. შ.

„გალობათა“ ენა სადა და მარტივია, ავტორი ერიდება მაღალ-ფარდოვან, მკვევრმეტყველურ თქმებს, ძნელად ამოსაცნობ სიმბო-ლოებსა და აბსტრაქტულ ცნებებს, რის გამოც ყველა ფრაზა შინა-არსობრივად გასაგებია და მხატვრულადაც კარგად ჟღერს.

დასასრულ, ერთი მნიშვნელოვანი დეტალიც: ამ თხზულების გავ-ლენით შეიქმნა იოანე შავთელის „გალობანი ვარძიის ღმრთისმშობ-ლისანი“, რომელიც დაიწერა 1203 წელს ქართველი მხედრების რუქ-ნადინზე ძლევამოსილი გამარჯვებისა და საზეიმო განწყობილების აღსანიშნავად¹³. ეს ძეგლი თავისი პოეტური საზომითა და სტრუქტუ-რით ემთხვევა გიორგი მთაწმიდელის „გალობანს“. მათ შორის მსგავსება დიდია, სხვაობა უმნიშვნელო, რაც გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ გიორგი მთაწმიდელის მიერ შემოღებული საზომი ქართულ პოეზიაში დამკვიდრებულა და განვითარებულა კიდევ.

¹³ ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები, ო. ლოლაშვილის რედაქ-ციით, 1978, გვ. 542—549.

ქართული „პარაკლიტონის“ წინაბაჰი

გიორგი მთაწმიდელმა „თუნეზე“ არა ნაკლები დრო და ენერგია შეაღია „პარაკლიტონის“ გადმოქართულებას. ეს თარგმანი ქართული ლიტერატურული მწერლობის ერთ-ერთ მშვენიერეს წარმოადგენს. მასში მოთავსებულია რვახმადანი საგალობლები, რომლებიც განლაგებულია კვირისა და სადა (ორშაბათ-შაბათის) დღეების მიხედვით. ბერძნულად საკვირაო გალობათა კრებულს ეწოდება „ოქტოიხოსი“, სადა დღეებისას კი — „პარაკლიტონი“. ქართულში ამგვარი დანაწილება არ არის მიღებული, არამედ ორივე კრებული შეერთებულია ერთ წიგნად და მას „პარაკლიტონი“ (=ნუგეშინის-საცემელი) ეწოდება, ოღონდ გაყოფილია ორ ნაწილად: პირველი შეიცავს პირველი ოთხი ხმის საგალობლებს, მეორე კი — დანარჩენი ოთხი ხმისას. შინაარსის მიხედვით, მასში მოთავსებულია სხვადასხვა ავტორის ჰიმნები (ზოგან ამ ავტორთა ვინაობა მიწერილია კიდევებზე). ესენია „გალობანი ღმრთისმშობლისანი, აღდგომისანი, ჯვარისანი, წინასწარმეტყველთა და მოწამეთანი, მოციქულთანი, ნათლისმცემლისანი, ჯვარცმისანი, მთავარანგელოზთანი, სამებისანი“ და ა. შ. ამათგან უმეტესობა ეძღვნება მარიამ ღმრთისმშობელს¹⁴, მაგრამ მასში ფართო ადგილი ეთმობა აგრეთვე სულის (შესვენებულთა) და სინანულის საგალობლებსაც. ძველიდანვე არსებობდა შეიდეულის დღეთა საგალობლების განწესება. მაგ., საბაწმიდური კალენდრის მიხედვით, დადგენილი იყო ასეთი წესი: „დღე კვრიავე დღესასწაული არს წმიდისა აღდგომისაჲ, და ორშაბათი და სამშაბათი — სინანულისაჲ, და ოთხშაბათი და პარასკევი — ჯუარისაჲ, და ხუთშაბათი — ღმრთისმშობლისაჲ და შაბათი — წმიდათაჲ და სულისაჲ“. გიორგი მთაწმიდელის „პარაკლი-

¹⁴ იერ. 98 ხელნაწერის ანდერძში გიორგი მთაწმიდელი ამბობს: „ჩემსა თარგმნისსა პარაკლიტონსა შინა ასორმეოცი გალობაჲ დამიწერია წმიდისა ღმრთისმშობლისაჲ“.

ტონში“ ეს განწესება შეცვლილია. თვით გიორგი წერს: ბერძნულად არის „პირველად აღგომისანი და მერმე აღგომისათა შეუდგინნეს სინანულისანი და სინანულისათა — ჭუარისანი, და ჭუარისათა — მოციქულთანი და მოციქულთასა — წმიდათანი და წმიდათასა — მღდელთ-მოძღუართანი და მამათანი და დედათა მოწამეთანი, მერმელა — სულისანი, და სულისათა — ღმრთისმშობლისანი და ესრეთ-ლა დასრულდების კმაჲ და რვანი კმანი ამას გუარსა ზედა აღწერნეს“ (ათონი 45, ფ. 1v). ქართულ „პარაკლიტონში“ კი პირველი ხმის საგალობლები ასეა განლაგებული (A94):

კ ვ ი რ ი ა კ ე ს ა — დასდებელნი აღდგომისანი; გალობანი სამებისანი და ღმრთისმშობლისანი, წართულნი; კვლავ წართული საგალობლები — ორი აღდგომისა და ერთი ღმრთისმშობლისა.

დ ღ ე ო რ შ ა ბ ა თ ი — მთავარანგელოზთა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი; სინანულისანი და წმიდათანი; სხვანი მთავარანგელოზთანი.

დ ღ ე ს ა მ შ ა ბ ა თ ი — ნათლისმცემელისა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი სერობისად; სინანულისანი და წმიდათანი; სხვანი ნათლისმცემელისანი.

დ ღ ე ო თ ხ შ ა ბ ა თ ი — ღმრთისმშობლისა და ჭვარისა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი სერობისად; ჭვარისანი და წმიდათანი; სხვანი ღმრთისმშობლისანი.

დ ღ ე ხ უ თ შ ა ბ ა თ ი — მოციქულთა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი; კიდევ ღმრთისმშობლისანი; მოციქულთანი.

დ ღ ე პ ა რ ა ს კ ე ვ ი — ჭვარისა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი; კიდევ ღმრთისმშობლისანი.

დ ღ ე შ ა ბ ა თ ი — წმიდათა და სულთა; გალობანი ღმრთისმშობლისანი სერობისად; სულისანი და წმიდათანი; სხვანი მოწამეთანი; წინასწარმეტყველთა და მოწამეთანი; სხვანი სულისანი (1r—48v).

ამგვარადვეა განლაგებული ძირითადად სხვა ხმების საგალობლებიც. მათგან ზოგი დაწერილია პროზად, ზოგიც — ლექსად (თითოთორთა 12-მარცვლიანია). ზოგიერთი გალობა აკროსტიხულია.

„პარაკლიტონი“ ყურადღებას იპყრობს შედგენილობის თვალსაზრისითაც. როგორც „თუენი“, იგიც რედაქციულად განსხვავდება ბიზანტიური და აღრინდელი ქართული პარაკლიტონებისაგან. გიორგის კრებული შეიცავს არა მარტო თვით შემდგენლის მიერ ახლად თარგმნილ, არამედ ძველად სხვათა მიერ თარგმნილ (თუ შეთხზულ) საგალობლებსაც, რომლებიც ამოკრებილია სხვადასხვა ჰიმნოგრაფიული კრებულებიდან. ამიტომაც ამბობს გიორგი, რომ: „ნუვის აქუს იქვ, თუ ანუ ბერძულად ანუ ქართულად მსგავსი ამისი პარაკლიტონ“

ნი იპოოს“. ერთი სიტყვით, ამ კრებულის სახით ჩვენ გვაქვს მნიშვნელოვანი ჰიმნოგრაფიული ძეგლი, რომელიც ასახავს ადრინდელი და XI საუკუნის ქართული სასულიერო პოეზიის ვითარებას.

„პარაკლიტონი“ ჩვენამდე მოღწეულია მრავალი ხელნაწერით. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ათონური № 45, რომელიც გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფს წარმოადგენს. იგი საყურადღებოა თვით გიორგისეული კრებულის რედაქციული თავისებურების გასარკვევად. მას უძღვის ვრცელი წინაბჭე, რომელშიც საუბარია „პარაკლიტონის“ რაობასა და შედგენილობაზე, იმაზეც, თუ გიორგიმ რა გაკირვებითა და შრომით თარგმნა ეს თხზულება. წინაბჭე საკმაოდ ვრცელია, რადგანაც მასში ჩართულია კრებულის ზანდუკიც, რომელიც მკითხველს წინასწარვე აცნობს მის შედგენილობას. იწყება ამგვარად:

„სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა. ითარგმნა პარაკლიტონი სრულებითა და უნაკლულად, ცხოვლად და მდიდრად, წმიდად და შუენიერად კელითა ჩემ გლახაკისა გიორგი ხუცეს-მონაზონისაჲთა და არა თუ მე ღირს ვიყავ სრულყოფად [მ]ალღისა ამის და მიუწოდომელისა საქმისა, არამედ ღმერთმან წყალობისათჳს ნათესავის ჩუენისა, ლოცვითა და მადლითა ყოველთა ქართველთაჲთა აღაღო პირუტყუთ სახე ესე პირი ჩემი და აღძრა მწიკულევანი ესე ენა ჩემი და ყოვლისა ბრალისა თანამდები ესე ს[ული] და გონებაჲ ჩემი და მომმადლა სრულყოფაჲ ყოვლად შუენიერისა ამის და დიდისა საქმისაჲ. და აწ რომელნიცა სწერდეთ წმიდასა ამას და ს[ულ]-თა განმანათლებელსა წიგნსა, პირველად ჩუენთჳს ლოცვაჲ ყავთ და ნუ ჰგონებთ, თუ კნინი რაჲმე და მცირედი ჰირი მინახავს ამისსა თარგმნასა და წერასა. უფალმან უწყის, ოდეს დასაბამი და აღსასრული საქმისაჲ მოვიკსენო, ძრწოლაჲ შემედების ძუალთა ჩემთა და მიკვრს, თუ რაულად შევჰკადრე და კელეყავ ანუ რაულად სრულ იქმნა. გარნა ღმრთისა ძლიერებათაგან შეუძლებელ არარაჲ არს და, ვითა თავადმან ბრძანა, ჰეშმარიტად ძალი მისი უძლურებასა შინა სრულ იქმნების.

ხოლო ვინაჲთგან არა ვიგონებდი, თუ სრულებით შე-ვით-ვჰკადრებ თარგმანებასა, პირველად სტიქარონ-წარდგომები ვთარგმნე სხუასა წიგნსა შინა და მერმე ვინაჲთგან ბრძანებითა მამათა ჩემთა სულიერთაჲთა სრულებით კელ-ვყავ თარგმნაჲ, მეორე წიგნად აღიწერა დიდი და განთესულად. შემოჰჳდა აღწერაჲ იძულებით და ამის მიზეზისათჳს საჭირო იქმნა ამის ზანდუკისა აღწერაჲ, რათა უკუეთუ ვინმე წერდეს, ესრეთ აღწეროს, ვითა ესერა შემდგომითი-შემდგო-

მად აღგვწერია და, უკუეთუ ვისმე ენებოს ძალისა ცნობად, თუ რამ სწერია წმიდასა ამას და საწადელსა წიგნსა შინა, ადვილად ეუწყოს ძალი და რიცხვ სტიქარონთა და გალობათაჲ.

აწ უკუეთუ ჭერ-არს, რათა უკუეთუ ვინმე სრულებით აღსწერდეს, პირველად იწყოს ადგომისა სტიქარონთა ბერძულთა-ქართულთა, ვითა პარაკლიტონსა შინა დაგვწერია, მუნ დასწერდით და ერთგან ხუ აპრევთ: გინა თუ ადგომისანი იყვნენ, გინა თუ მთავარანგელოზთანი, გინა თუ ნათლისმცემელისანი, გინა თუ ღმრთისმშობლისანი, გინა თუ მოციქულთანი, გინა თუ ჭუარისანი, გინა თუ წმიდათანი, იგი თავის-თავისა ადგილსა აღიწერებოდენ და ესე კუალად ახლად თარგმნილნი — თავისა ადგილსა. და ოდეს ვინ იტყოდის, ვითარცა ჭერ უჩნდეს, თქუას გინა თუ იგი, გინა თუ ესე, გინა თუ [ო]რივე ესე, ძალსა და გულსმოდგინებასა ზედა არს თუთოეულისასა და ორივე ფრიად კეთილ არიან ქართულისაგან. და რომელნიცა ქართულნი არიან და ჩუენ აღგვწერიან, ფრიად კეთილ არიან და საწადელ, მაგრა სხუასა მეტსა, რომელი ჩუენ არა აღგვწერია, ნულარავინ ჩასჩლუთს და საწყინოდ გაჰკდის წიგნსა. და ვინცა იტყოდის, ესე ჭეშმარიტად კმარ არს და ნამეტნავ და, თუ არა, ღმერთმან გასცეს პასუხი ღღესა სასჯელისასა, ვინცა მეტსა ეურვოდისლა და წიგნსა რუენიდეს“.

ამის შემდეგ აღწერილია „პარაკლიტონის“ ზანდუკი 155 მუხლად, რომელიც შეიცავს ხელნაწერის 11 გვერდს, ხოლო მეთორმეტე გვერდიდან წინაბჭე ამგვარად გრძელდება და მთავრდება:

„უკუეთუ ვისმე წმიდისა რომლისამე სურვილი აქუნდეს და გალობათა მისთა გარდაიკდიდეს, სათუეთოა ჩუენთა თარგმნილთა შინა მოიძინეს გალობანი და გარდაიკადნეს და ვესავ ღმერთსა, რომელ უკეთესსა ვერლარა-სადა ჰპოებს, არცა ქართულად და არცა ბერძულად.

აწ, წმიდანო და ღმერთშემოსილნო მამანო, ვიცი, რომელ უსიტყუელად წამებს სივრცე ამის სულთა განმანათლებელისა წიგნისაჲ შრომათა და ღუაწლთა ჩუენთა. და ჭეშმარიტად რომელმან ეკლესიამან სრულებით მოიგოს ესე წმიდაჲ წიგნი, თუცა ღღესასწაულნი რავოდენნიმე აკლდენ, არა ნაკლულევიან იპოოს იგი გალობისაგან და ღიდების-მეტყუელებისა ღმრთისა. თუ ოდენ იჴმარებდეს და ნუვის აქუს იქვ, თუ ანუ ბერძულად, ანუ ქართულად მსგავსი ამისი პარაკლიტონი იპოოს სადა. და ესე შრომაჲ და ღუაწლი ამისთჳს თავს გვც, რათა წმიდათა ღოცვათა თქუენთა მოიკსენოთ ყოვლისა ბრალისა თანამდები ესე სული ჩემი და მოძლუართა და მშობელთა ჩემ-

თაჲ და ძმათა ჩემთა სულიერთა და ჯორციელთაჲ და ყოველთა კეთილის მყოფელთა და მოღუაწეთა ჩემთაჲ.

მე კელსაქმარსა ჩემსა ვერ ვყიდდი; ღონე არა იყო და ღმრთის-მოყუარეთა კაცთა მოღუაწებითა ვიზრდებოდეცა და ეტრატსაცა ვიყიდდი — ქრისტემან მიეცინ სასყიდელი სულსა მათსა და თვსთა უხუთასა უნჯებათაგან გარდაიჯადენ სულსა მათსა თანა. არცა რაჲ მილოცავს, არცა რაჲ შილუაწია, თუთცა მცონარი ვიყავ და უღები, და მერმე საქმე ფრიად იყო და საგვსანოჲ და ამას ოდენ ვიყავ, რათამცა ექმენ რაჲ. ღმრთისათჳს თქუენცა შემინდვეთ და ღმრთისაგანცა მითხოვეთ შენდობაჲ და, უკუეთუ კეთილი რაჲმე იპოოს ამას ჩუენსა ნაშრომსა შინა, იცოდეთ, რომელ მადლითა წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმესითა ქმნილა. მისმან მადლმან ააღო პირუტყუთ მსგავსი ესე პირი ჩუენი და იგი იყო შემდგომად ღმრთისა და წმიდისა ღმრთისმშობელისა მოღუაწე და კელისამჰყრობელი ჩემი და იცის სულმან მისმან წმიდამან, რომელ ერთგულად ვჰმსახურე საფლავთა მისთა და მონასტერსა მის მიერ აღშენებულსა მთაწმიდას მრავალთა წელთა.

დაესრულა ახალ-თარგმნილი ესე პარაკლიტონი თარგმნით და ნუსხვით კელითა ჩემ გლახაკისა გიორგისითა ხუცესმონაზონისაჲთა მთასა საკვრველსა, ლავრასა წმიდისა მამისა ჩუენისა სუმეონ საკვრველმოქმედისასა, ქიარონიკონსა... დასაბამითგანთა წელთა ექუსათას ხუთას სამეოცდა...

უფალო, შემინდვენ შეცოდებანი ჩემნი და შეიწყალე სული ჩემი საწყალობელი. ამინ“.

რ. ბლეიკს დაბეჭდილი აქვს მხოლოდ წინაბჭის ბოლო აბზაცი, სადაც გიორგი იუწყება, რომ „პარაკლიტონი“ ეთარგმნე და გადავწერე შავმათზე, სვიმეონ საკვირველმოქმედის ლავრაში დასაბამითგან წელთა ექუსათას ხუთას სამეოცდა... (გვ. 133). თარიღის ბოლო ციფრი ხელნაწერში არ არის მითითებული. ჩანს, ავტორს წინაბჭე ადრევე დაუწერია. ამიტომაც მასში სრული თარიღის ჩასაწერად დაუტოვებია თავისუფალი ადგილი: გიორგის თხზულების გადანუსხვა ვერ დაუმთავრებია, ბოლო გვერდის ტექსტი შუაზეა გაწყვეტილი, რის გამოც ხელნაწერის გადანუსხვის დამთავრების თარიღი არ არის ჩაწერილი. მიუხედავად ამისა, ჩვენ შეგვიძლია ზედმიწევნით დავადგინოთ „პარაკლიტონის“ თარგმნისა და გადანუსხვის დრო. თარიღი „ექუსათას ხუთას სამეოცდა“ შეიცავს 6561—6579 (ანუ 1052—1071) წლებს. გიორგი მთაწმიდელი 1042—1056 წლებში მოღვაწეობდა ათონის ივერიის მონასტერში ჯერ დეკანოზად, მერმე წინამძღვრად,

1060—1065 წლებში იმყოფებოდა საქართველოში და გარდაიცვალა 1065 წელს კონსტანტინოპოლში. გიორგი მცირის ცნობით, იგი შავ-მთაზე ცხოვრობდა ათონიდან წასვლის შემდეგ საქართველოში გა-მომგზავრებამდე, ე. ი. 1057—1060 წლებში. ასე რომ, „პარაკლიტო-ნის“ თარგმნისა და გადანუსხვის დროდ უნდა დავდოთ აღნიშნული წლები.

წინაბჭე მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას. უპირველესად ის საინტერესოა ეფთვიმესა და გიორგი მთაწმიდელების ურთიერთობის გასარკვევად. როგორც ცნობილია, 1022 წელს ყრმა გიორგი წაი-ყვანეს კონსტანტინოპოლში, სადაც თორმეტი წელი გაატარა. მისმა აღმზრდელებმა — ბიძამისმა გიორგი მწერალმა და ფერის ჯოჯიკის-ძის ქვრივმა „სასწავლებლად მისცეს ყრმა გიორგი კაცთა ფილოსო-ფოსთა და რიტორთა, ორითავე ცხორებითა შემკობილთა, არა-ერისკაცთა, არამედ მონაზონთა ღმრთისმოშიშ-თა და ყოველთა მიერ წამებულთა“ (გვ. 118). ამ შემ-თხვევაში გიორგი მცირე არ ასახელებს ყრმა გიორგის მოძღვართ, მაგრამ, ვფიქრობთ, ერთ-ერთი მათგანი იყო ეფთვიმე მთაწმიდელი, რომელიც იმ ხანად ათონის ივერიის მონასტერში იმყოფებოდა და ეწეოდა სამთარგმნელო საქმიანობას (გარდ. 1028 წ.). ამას გვაფიქრე-ბინებს თვით გიორგი მთაწმიდელის სიტყვები: „უკუეთუ კეთილი რამე იპოოს ამას ჩუენსა ნაშრომსა შინა (იგულისხმება „პარაკლი-ტონი“, ი. ლ.), იცოდეთ, რომელ მადლითა წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთუმესითა კმნილა. მისმან მადლმან აალო პირუტყუთა მსგავსი ესე პირი ჩუენი და იგი იყო შემდგომად ღმრთი-სა და წმიდისა ღმრთისმშობელისა მოღუაწე და ქელისამ-პყრობელი ჩემი“. რა სიყვარული და პატივისცემაა გამოვლენი-ლი ამ ერთ პატარა ფრაზაში დიდი მწერლის მიერ დიდი ხელისამპყრო-ბელი მოძღვრის მიმართ! ესეც რომ არ იყოს, აპრიორულად უნდა ვი-ვარაუდოთ, რომ კონსტანტინოპოლში მყოფი ყრმა გიორგი, რომელ-მაც, აგიოგრაფის ცნობით, „ვითარცა ქუეყანამან კეთილი თესლი სწავლულობისა შეიწყნარა ურნატთა შინა სულისა თესისათა“ (იქვე), შეუძლებელია, არ განესწავლა ეფთვიმეს და მისგან, როგორც მოძ-ღვრისაგან, ლოცვა-კურთხევა არ მიეღო.

ამ მხრივ უთუოდ საგულისხმოა გიორგი მთაწმიდელის „იოანესა და ეფთვიმეს ცხორებაც“, რომელშიც ეფთვიმე გიორგის მიერ და-ზასიათებულია თვითმხილველის თვალით. ძეგლში ვხვდებით ისეთ ფრაზებსა და გამოთქმებს, რომლებიც ამ ორი მოღვაწის ახლო ურ-თიერთობაზე მეტყველებენ. ერთგან გიორგი წერს: „მრავალგზის

გვხილავს, რომელ საბეჭურნი, გინა შესამოსელი ანუ თუ კუ-
კული [ფეთქვამე] ცეცხლითა დაწუნის ზღუდესა შინა“. კ. კეკელიძე
შენიშნავს, რომ „გიორგი მთაწმიდელს არამც თუ «მრავალგზის»,
ერთხელაც კი არ შეეძლო ეხილა «ექვთიმეს» მოქმედება მონასტერში,
ვინაიდან ის მას პირადად მონასტერში არასდროს არ უნახავს“ (ეტიუ-
დები, II, გვ. 220). მაგრამ თუ ფეთქვამე იყო გიორგის ხელისაღმპყრო-
ბელი, როგორც ზემოთ დამოწმებულ ანდერძშია აღნიშნული, მაშინ
გიორგის შეეძლო იგი ათონის ივერიის მონასტერში ეხილვა კიდევ.
ყურადღებას იპყრობს ამავე „ცხოვრების“ მეორე ადგილიც: გიორგი
ფეთქვამეს გარდაცვალების ამბის აღწერასთან დაკავშირებით ამბობს:
„ფრიადი მწუხარება მოიწია ჩუენ ზედა, რომელნი დავა-
კლდით ტკბილსა მას და საწადელსა მამასა ჩუენსა“. ეს შეეძლო
ეთქვა ისეთ პირს, რომელიც ფეთქვამესთან ახლოს იყო.

საყურადღებოა ასეთი ბიოგრაფიული დეტალიც: სამონაზვნო
პრაქტიკაში ცნობილია, რომ ბერები თავიანთი ხელსაქმარით ირჩენ-
დნენ თავს. ეს დაშვებული იყო სამონასტრო ტიბიკონითაც. მაგ.,
პეტრე იბერიელის თანამედროვე ასკეტი ესაია მეგვიპტელი სათევ-
ზაო ბადესა ქსოვდა და იმით ირჩენდა თავს. მაგრამ გიორგი მთაწმი-
დელს (აგრეთვე ეფრემ მცირეს) სხვა ბერები ინახავდნენ, რადგანაც
იგი დაძაბულ სამწერლო საქმიანობას ეწეოდა და ამისათვის მას ხე-
ლისშეწყობა უნდოდა. მარჩენალ ბერებს „მზრდელნი და მსახურნი“
ეწოდებოდნენ. გიორგი წერს: „მე კელსაქმარსა ჩემსა ვერ ვყიდდი;
ლონე არა იყო და ღმრთისმოყუარე კაცთა მოღუაწებითა ვიზრდე-
ბოდეცა და ეტრატსაცა ვიყიდდი“. თანაც „მცონარი ვიყავ და უდე-
ბი“, ბევრი საქმე მქონდა და, რაც გავაკეთე, ამისთვის შენდობას ვი-
თხოვ. მიუხედავად ამისა, ცნობილია, რომ გიორგი არ ერიდებოდა
შეუარაცხ საქმეებს.

გიორგი მთაწმიდელი ამავე წინაბჭეში ეხება „პარაკლიტონის“
შედგენილობასა და თარგმნის სირთულეს. ამბობს: „ითარგმნა პარა-
კლიტონი სრულებითა და უნაკლულად, ცხოვლად და მდიდრად,
წმიდად და შუენიერად“. არ გეგონოთ, რომ მისი თარგმნისა და წე-
რის დროს მცირედი ჰიკრი ვნახე. „ოდეს დასაბამი და აღსასრული
საქმისა მოვიცენო, ძრწოლად შემედედების ძუალთა ჩემთა და მიკვრს,
თუ რაულად შევკადრე და კელ-ვყავ ანუ რაულად სრულ იქმნა“. ამ
კრებულში მოთავსებულია სტიქარონნი ბერძნულნი და ქართულნი.
ბერძნულნი ახლად ვთარგმნე, ხოლო „რომელნიცა ქართულნი არი-
ან და ჩუენ აღგვწერიან, ფრიად კეთილ არიან და საწადელ“. აქედან
ირკვევა, რომ გიორგი მთაწმიდელს ძველქართული საგალობლებიდან

კარგი ტექსტები აუარჩევია და ისინი ჩაუბრუნეს „პარაკლიტონში“. იგი გადამწერებს სთხოვს: „სხუასა მეტსა, რომელი ჩუენ არა აღგვწერია, ნულარავინ ჩასწავლოს და საწყინოდ გაჰდის წიგნსა“. ხოლო თუ ვისმე უნდოდეს რომელიმე წმინდანის ხსენების დღის აღნიშვნა გალობით, „სათუეთთა ჩუენთა თარგმნილთა შინა მოიძინეს გალობანი“. მათზე „უკეთესსა ვერლარა-სადა ჰპოვებს, არცა ქართულად, არცა ბერძულად“ და ა. შ.

„პარაკლიტონის“ ერთ-ერთი ძველი ხელნაწერია A 93, გადაწერილია ოპიზის ლავრაში 1093 წელს ათანასე-არვანდუფილის მიერ სრულად და უნაკლულად, „ვითა ეთარგმნა წმიდასა მამასა გიორგი მთაწმიდელსა“. გადამწერს დედნად ჰქონია ავტორისეული ნუსხის პირი, რომელიც, მისი თქმით, „ეზომ წურილად ნაწერი იყო, რომელ კაცისა თმასა ჰგვანდა“¹⁵.

ეს ოპიზური ხელნაწერი ნაკლულია. პ. ინგოროყვას დაკვირვებით, „თავში დაკარგულა პირველი ოთხი რვეულის 31 ფურცელი“ (გვ. 500). ამ დაკარგულ ნაწილში უეჭველად იქნებოდა გიორგი მთაწმიდელის წინაბჭე. ეს იქიდან ირკვევა, რომ წინაბჭის გავლენით დაუწერია ათანასეს ეს სიტყვები: „ვიმოწმებ ღმერთსა, ოდეს დასაბამი და აღსასრული მოვიცნენო ამისისა შრომისაჲ, ძრწოლა შემედების“ და ა. შ. მისი შედგენილობის შესახებ მოსაზრება გამოთქვა პ. ინგოროყვამ: ოპიზური „ხელნაწერის რედაქტორს, გარდა გიორგი მთაწმიდელის ტექსტისა, თავის კრებულში შეუტანია აგრეთვე სხვადასხვა გამონაკრებნი საწელიწდო იადგართაგან“, კერძოდ დაუმატებია „საგალობელთა შემდეგი ოთხი ჭგუფი: ა. საგალობელნი აღვსებისანი რვა-კმანი (გალობანი გრიგოლ ხანძთელისა, გიორგი მერჩულისა, მიქაელ მოდრეკილისა, ივანე მინჩხისა და X—XI სს. ანონიმებისა), ბ. გიორგი მერჩულე — საგალობელნი სამარადისონი რვა-კმანი, გ. საგალობელნი სამარადისონი რვა-კმანი (ანონიმური). დ. ეპიფანე მოძლუარი [ხანძთელი] — გალობები სადიდებელი სამებისა“ (გვ. 500—501). თუ ჩვენ ათანასეს დავუჯერებთ (არც საფუძველი გვაქვს, რომ არ დავუჯეროთ), მას გადაუწერია სრულად და უნაკლულად გიორგი მთაწმიდელის „პარაკლიტონი“. თუ რაიმე დაუმატა (როგორც

¹⁵ Ф. Жордания, Описание рукописей Церковного музея, I, 1901, с. 95; К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники, 1908, Тифлис, XVIII—XX; პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, III, 1965, გვ. 499—512; А. ფონდის „ქართული ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, 1973, გვ. 332—347; ი. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები. მეორე შევსებული გამოცემა. 1973, გვ. 365—366.

პ. ინგოროყვა ფიქრობს), ამას გადამწერი ანდერძში იტყოდა უეჭველად, მაგრამ რაკი ამის შესახებ არაფერს არ ამბობს, მაშასადამე, მისი გადაწერილი ნუსხა შეიცავს გიორგისეულ რედაქციას. თუ მასში აღრინდელ საგალობლებს ვხვდებით, ეს რედაქტორის ნახელავი კი არ არის, არამედ ისინი გიორგი მთაწმიდელის მიერ უნდა იყოს შეტანილი, როგორც ამას წინაბჭეში იუწყება.

ამრიგად, გიორგი მთაწმიდელის წინაბჭე ერთ-ერთი საუცხოო დოკუმენტია „პარაკლიტონის“ შედგენილობის დასადგენად, გიორგი მთაწმიდელის ლიტერატურული საქმიანობისა და მთარგმნელობითი მეთოდის გასათვალისწინებლად და მისი ზოგიერთი ბიოგრაფიული ფაქტის დასაზუსტებლად. თვით ათონური ხელნაწერი № 45 კი, როგორც ავტოგრაფი, ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა „პარაკლიტონის“ კრიტიკული ტექსტის მოსამზადებლად. იგი უძვირფასესია იმ მხრივაც, რომ დართული აქვს მას ეფრემ მცირის დღემდე უცნობი პოეტური თხზულება — „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“, რომელიც ძველი ქართული პოეზიის ბრწყინვალე ძეგლად შეიძლება ვცნოთ.

ეზრემ მცირის „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“

გიორგი მთაწმიდელმა, როგორც მწერალმა და საეკლესიო მოძღვარმა, მოიპოვა დიდი სახელი. ჯერ კიდევ ანტიოქიის პატრიარქმა თეოდოსიმ, „კაცმან მაღალმან და ფილოსოფოსმან და ორთავე ცხოვრებათა გამოცდილმან“, უთხრა მას: „შენ, ჰოა ნეტარო მამაო, დაღაცათუ ნათესავით ქართველი ხარ, ხოლო სწავლულებითა და მეცნიერებით ჩუენივე სწორი ხარ“ (გვ. 153); ბიზანტიის კეისარს კონსტანტინე მონომაქს, მანგანის აკადემიის დამაარსებელს, „დიდი სარწმუნოებაჲ აქუნდა მისა მიმართ და ესვიდა წმიდათა ლოცვათა მისთა“ (გვ. 134), ხოლო ქართველი მეფე ბაგრატ მეოთხე (1027—1072) ამბობდა: „უკუეთუ მეახლოს წმიდაჲ ესე, არა მეშინის არცა გრძნები-საგან და არცა წამალთა სასიკუდინეთა“ (გვ. 138).

გიორგის მოულოდნელი გარდაცვალება ზარის მომგვრელი იყო ყველასთვის, განსაკუთრებით კი იმ ოთხმოცი ყმაწვილისთვის, რომელნიც ამ დიდმა მოძღვარმა 1065 წელს ბიზანტიაში წაიყვანა სწავლა-განათლების მისაღებად. „მოწაფენი მისნი, — წერს გიორგი მცირე, — შეწუხებულნი მწუხარებითა, კმასა მათ ნინეველთასა აღუტევებდნენ და უფროჲსლა უმეტეს მათსა მტკივნეულ იყვნენ და საწყალობელ, რამეთუ გოდებამან მათმან შიში იგი დაქცევისა დაჰჴსნა, 'ხოლო ამათ ბოროტთა დაჴსნისა არცა ერთი აქუს სასოება თჳსთა ამათ გოდებათა მიერ“ (გვ. 192). ხოლო აი როგორ ჰგლოვობდნენ მსხვა ქირისუფალნი:

„ვამ მე, ვამ მე, ძმანო ჩემნო!

აწ დაგუეჴშა პირი იგი, რომელი გუწურთიდა შჯულსა უფლისა-სა დღე და ღამე. წარვიდა გონებისა განზრახვაჲ, ჴეშმარიტად ღმრთი-

სა მიერ აღძრული, დაწუნა თუალი იგი მართლიად მხედველი და განმარჩეველი კეთილსა ბოროტისაგან და უმჯობესსა უღარესისაგან, დადუმნეს ბაგენი იგი მცველნი შჯულსა უფლისასა, შეიკრა ენაჲ იგო ოქრო-სიტყუაჲ და საღმრთოთა ბრძანებათაჲ კმამალად მლაღადებელი და ბრწყინვალედ მთარგმნელი ღმრთივ-სულიერთა წიგნთაჲ, დაყუდნა ჯელი იგი შუენიერად მწერალი, რომლითა განანათლნა ეკლესიანი ჩუენი, დადგეს ფერჯნიცა იგი შუენიერნი, განკათულნი ღამისთევათა შინა ზედგომითა, დაყუდნა გონებაჲ იგი მხილველი და სიღრმეთა სულისათა გამომეძიებელი, დაიფარა მიწასა შინა გუამო წმიდაჲ, მოღუაწებისა შრომითა განლუული“ (გვ. 189).

გიორგი მთაწმიდელის სახელი უფრო განდიდდა მისი სიკვდილის შემდეგ: ბიბლიურ წიგნთა მისმიერი ქართული თარგმანები, აგრეთვე დიდი „სვინაქსარი“, „პარაკლიტონი“ და „თუენი“ აღიარებულ იქნა კანონიკურად და საფუძვლად დაედო ქართული ეკლესიის საქმიანობას; გიორგი მცირემ დაწერა „ცხოვება და მოქალაქობა გიორგი მთაწმიდელისა“, ხოლო ამ მოძღვრის ხსენების დღე დაწესდა 30 ივნისს. ამასთან დაკავშირებით დაიწერა საგალობლები, რომლებიც სრულდებოდა ეკლესიებში მისი ხსენების დღეს. მგალობელნი გიორგი მთაწმიდელს მიმართავდნენ როგორც „ეკლესიის ბოზლანს, ბრწყინვალე თარგმანს, სოფლის მნათობს, მუშაკობის საღმრთო მსახურს და გონება-ვრცელს“ და მსმენელებს მოუწოდებდნენ, რომ „დავპებროთ ნესტუსა ქებისასა“ და შევამკოთ ახალი ესე მნათობი „გიორგი ყოვლად ქებული“ და ა. შ.

აი, ახლა ათონურ ხელნაწერებში აღმოჩნდა თექვსმეტმარცვლოვანი სახობო ლექსი „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“ (დასათაურება მე მეკუთვნის). ეს ლექსი ერთვის „პარაკლიტონის“ № 45 ნუსხას, გადაწერილს გიორგი მთაწმიდელის მიერ ნუსხაზეცხურად 1057 — 1060 წლებში შავ-მთაზე სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტერში. მისი ტექსტი საინტერესოა შინაარსითა და ფორმით და, რაკი ის ქართველი მკითხველისათვის უცნობია, აქვე ვაქვეყნებ ძველი ორთოგრაფიის დაცვით (ტექსტი ზოგან დაზიანებულია და აღდგენილია ჩემს მიერ)¹⁶:

¹⁶ სამწუხაროდ, „მნათობში“ გამოქვეყნებულ ტექსტში გაიპარა რამდენიმე უნებლიე კორექტურული შეცდომა, რომელნიც წინამდებარე გამოცემაში გასწორებულია.

'ნეტარებით იქები შენ ნათესავთა ყოველთაგან.
 მნაი შენი ბრწყინვალე არს, ვითარცა რამ მზე ელვარე,
 ღამად ღმრთისა დამტევნელად იქმენ მართალ და ჭეშმარიტ.
 აღმკედრდი შენ ეტლთა თანა ელიასებრ სიწმიდითა.
 რომელმანცა გიწოდა შენ, მის თანავე დიდებულ ხარ.
 მართა თანა ნათლისათა გიგალობენ ყოველნიც.
 ბუნებითა მიწისადათა ახულ ზეცად და გეწოდებ.
 იძიებდი გონებითა კაცი ეგე განღმრთობადი.
 თავთა თანა მოწაფეთა მომრწყველი ხარ თარგმანებიო.
 ინიშე შენ პირველითგან თუთ მნათობი სახილველი.
 შეუყანისა ზრუნვათაგან შორს იქმენი და ტვრთ სუბუჟ.
 მეკუტისა ბილწსა ბნელსა განაქარებ პირველებრე.
 ბრწყინვალეებად განიცადე უხილავი და იხარებ.
 იქმენ კვათა მეძიებელ, წინამძღუარი და მკედარი.
 შენ მრავალთა მტერისათა კარ ექმენი და და-და-ქარშ.
 ექმენ, ღირსო, ღვწო ურწყულ, მახარებელ და მოწყალ.
 ნეფსით თუსით მოგეგებნეს ჭირვეულნი გამოსხმათგან.
 ნუგეშინის-ცემად მიეც გამოკსნილთა ბადეთაგან.
 აღესწორე სიმაღლითა ფინიკსა ენგადისასა.
 თუალთა შენთა მდინარენი ზღუდენია მოსწავებიო.
 მხანი ხარ სულიერი, ქრისტეს შვილი და მეუფე.
 სიმრავლემან ტალანტთამან შაბათობად არა ძალ-გცეს.
 აწცა შრომად შენი სრულ-ქმენ, ნუ დაჰფარავ რწმუნებულსა,
 მითარცა რამ ედემი ხარ, უღირსთათეს არ-სახილამ.
 მუთმფლობელად ჩინებულ, მზიარულ ყავ ღმერთი ჩუენიო!
 აღმსობილი სიმრგულისადათა ქებრონს მყავ მე შვილი ღმრთისა.
 შოვლითურთვე მოქენესა სიბრძნით ძალი გარე შემარტჳ,
 მრთქლი იგი დანაწრედი სათრობელად მე მიწდიო.
 მისწრაფი აწ ხილვად შენდა, უადრესა ვერვის ვხედავ.
 მრთგულებით განძლიერდი, რათა ჩჩულნი ყრმანი მოსრნე,
 ლერწმონი მწყურნებითურთ განაქმე და ყავ წყარო ტკბილ.
 მიქუ, ნეტარო, ნუ გეშინინ მოსლვად შენი მთით სიონიო.
 აღმაფრინვე, აღმამაღლე ფრთეებითა განცდისადათ,
 ბუაკრუთხენ ჩუენ სიხარულით, გუყვენ შეილ ნათლის და თანა ნერბ.
 ამას მიესწერ სურვიელი შენ წინაშე ღმრთისა მნისა:
 'ნეტარებით იქები შენ ყოველთავე ენათგან,

იონთა და ქართველთაგან გონიერთაგან, გ ე ო რ გ ი!
 ოხრის გული შენი ზღუებრ, შენ ახალ ოქროპირო,
 ნათლად კაცთაგან გაჩინა იწროებით ცხორებამან,
 თანამკედრად ქრისტეს იქმენ განსაცდელთა მოთმინებით.
 აღბუედ ზეცად გონებითა, ფრთოვან იქმენ შენ გებითა.
 დაწყებაჲ ხარ ცხორებისა, მიახლებაჲ ზედვად ღმრთისაღ-
 აწ განსრული კორცთა მათგან მოიხილაჲ უხილავსა.
 ქებაჲ ეგე ნათესავთაჲ იწოდები ღმრთისა ქალაქ.
 აღსავსე არს პირი შენი ცეცხლისაგან და მადლისა.
 რომელიცა მათათა ზედა მწუერვალებით წყარო ქმნილ ხარ,
 ოხრობილ ველად შუენიერად, სასწაულად განჩინებით.
 ვითარცა რამ ეტლთა მიმართ ფარაოსთა ხარ სახილაჲ,
 მექმენ ერსა ღრუბელ ნათლის და მდინარე იორდანე;
 ლოდებსაცა მტკრთველ იქმენ, აღმყვანებელ და საფუძველ,
 თანადგომით დაამბუენი ზღუდენი იგ, ბრძენო, სიტყუთ;
 აღვლე ღელე საგლოველი მახულწუდილმან მოძღურებითა,
 განკარგულად აღამაღლენ, რამეჲმს ძლიერებით აღსდეგ;
 არაოდეს არ მიხედენ შენ გზათა თემანელთასა,
 ნათლიერად შენ კმობილო ადამისსა სურნელთაგან;
 ბული შენი განუცდელ არს, სისრულესა რამ შეუდეგ;
 ო, თრთის სული შენი წყალებრ, რათა მყუროებით იყო;
 ნელსაცხებლად შევიმოსა ლიბანისა დიდებამან.
 იქმენ ახლად ოქროპირად, ეკლესიან შეამკენი.
 მექმენ ნისლად დამფარველად სულსა ჩემსა მაღალთადმდ.
 რჩული ღმრთისაჲ გულსა ჩემსა მოეც და მექმენ სახიერ.
 ოხრობით მექმენი ბესელიელ შესაქმესა მოსწავებით.
 აღთქუმაჲ შენი წინა უყავ მთავრობათა ალაგებსა,
 ბჭრუენე ჩუენ, ჰოჲ იაკობ, კიბე, რომელი ცად აღგუდბ.
 აჰა, ძალი დამასკისაჲ შენ წინაშე მომიათნა,
 ნაცვლად დადევ სული შენი ცოდვილისა სულისაგან,
 ბოდოლსა მას უმცველოსა მადლი შენი გარე მოადბ.
 მსრეთ მექმენ ანგელოზად და სეგორად მიმაწიჲ,
 ოუცხოთაცა წარმართთაგან ლოდ ე ფ რ ე მ ი ს წოდებითო.
 რომელმანცა განგუათოვლენ სიმეწამულით სუჲმონებრ.
 ბლახაკისა შვილისაგან მიითუალე და დამადებ
 იონთა და ქართველთაგან გონიერთაგან, გ ე ო რ გ ი!

ეს „შესხმა“ დაწერილია ხელნაწერის უკანასკნელი ფურცლის ერთ გვერდზე ორ სვეტად, წერილი ნუსხა-ხუცურით (კიდურწერილობა მრგლოვანია), სულ 72 ტაეპია (თითო სვეტი შეიცავს 36 ტაეპს) და ორივეს აქვს საკუთარი კიდურწერილობა; ფურცელი დაზიანებულია, თითქმის არ იკითხება მის მარჯვენა და მარცხენა კიდეებზე მოთავსებული ასოები, ზოგჯერ სიტყვებიც. ტექსტი მიკროფილმზე მოჩანს მკრთალად და მისი გაშიფრვა ძლიერ ჭირს. არა აქვს ზედწარწერილი (სათაური). მხოლოდ შინაარსისა და კიდურწერილობის მიხედვით შეიძლება გავარკვიოთ, რომ თხზულებაში შექცეულია გიორგი მთაწმიდელი, მთარგმნელი „პარაკლიტონისა“, რომელსაც დართული აქვს ხსენებული „შესხმა“.

ქების ავტორი ერთგან ამ გიორგის მიმართავს: „აღმსთობილი სიმრგულისადათა ქებრონს მყავ მე შეილი ღმრთისა. ყოვლითურთვე მოქენესა სიბრძნით ძალი გარე შემარტყ“. აქედან ირკვევა, რომ იგი ზოტბის ობიექტის მოწაფეა, მისი „შვილი“ და მის მიერ განსწავლული. მეორეგან ის თავის ვინაობასაც ამხელს: „ესრეთ მექმენ ანგელოზად და სეგორად მიმაწიე უცხოთაცა წარმართთაგან ლოდ ეფრემის წოდებითო“. მაშასადამე, თხზულების ავტორია გიორგი მთაწმიდელის მოწაფე ეფრემ მცირე, რომელიც მოღვაწეობდა შავ-მთაზე, სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტერში, სადაც ეს „პარაკლიტონი“ არის თარგმნილი და გადაწერილი. ნაწერის პალეოგრაფიული ანალიზიდან ირკვევა, რომ „შესხმა“ ჩვენამდე მოღწეულია ავტოგრაფით¹⁷.

თხზულება დაწერილია გიორგი მთაწმიდელის გარდაცვალების შემდეგ. ეს ირკვევა შემდეგი გამოთქმიდან: „აღმკედრდი შენ ეტლთანა ელიასებრ სიწმიდითა“. აქ იგულისხმება ელია წინასწარმეტყველის ზეცად აღსლვა (IV მეფეთა 2,8—15), რასთანაც შედარებულია გიორგის გარდაცვალება (ელიასებრ ზეცაში ამხედრება). მეორეგან ეფრემი ამბობს: „ბუნებითა მიწისადათა ახვალ ზეცად და გვწოდებ“. ე. ი. შენ, ბუნებით მიწა, ზეცაში აღიხარ და ჩვენც იქ გვიხმობო. საგულისხმოა ასეთი გამოთქმებიც: „აწ განსრული კორცთა მათგან (ე. ი. გარდაცვლილი) მოიხილავ უხილავსა“, ან „აღხუედ ზეცად გონებითა“ და სხვა. ასე რომ, „შესხმის“ დაწერის არაუადრესი თარიღია 1065 წელი, როდესაც გიორგი მთაწმიდელი

¹⁷ შდრ.: ე. შეტრეველი, ეფრემ მცირის ავტოგრაფი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959, გვ. 115—125.

გარდაიცვალა. ყურადღებას იქცევს ერთი ტაეპიც — „ვისწრაფი აწ ხილვად შენდა, უალრესსა ვერვის ვხედავ“. ამ სიტყვების წერისას, ჩანს, ეფრემი ფიზიკურად დაუძლურებული (თუ ხანდაზმული) ყოფილა და სიკვდილს მოელოდა: ისწრაფის იგი საიქიოსაჲც გარდაცვლილი მოძღვრის სანახავად. მაშასადამე, „შე ს ხ მ ა“ და უწერია მას მოხუცებულობის ასაკში, როდესაც „განმადლიერებლად და მზრდელად“ ემსახურებოდნენ შავ-მთაზე არსენ იყალთოელი, იოანე მთავარაისძე და იოანე ხუცესი, ხოლო ტექსტი თავისი ხელით ჩაუწერია „პარაკლიტონის“ იმ ავტოგრაფულ ნუსხაში, რომელიც ინახებოდა იმხანად სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტერში.

ეფრემ მცირე „შესხმაში“ უხვად იყენებს ბიბლიურ შედარებებს; თავის მოძღვარს ასე მიმართავს ქებით: „აღესწორე სიმაღლითა ფინიქსა ენგადისასა“, „ებანი ხარ სულიერი“, „ტაძარი ღმრთისა“, ახალი ოქროპირი, რომელიც „ექმენ ერსა ღრუბელ ნათლის და მდინარე იორდანე“, თარგმანებით მორწყე ქვეყანა, „ეკლესიან შეამკვენი“, „ენაჲ შენი ბრწყინვალე არს ვითარცა რაჲ მზე ელვარე“, „დაამხვენი ზღუდენი იგ, ბრძენო, სიტყუთ“ და გვიჩვენე კიბე „ცად ამყვანელი“.

ამ შემთხვევაში ეფრემი იხსენებს ზირაქ წინასწარმეტყველის თქმას — „ვითარცა ფინიკი ავმაღლდი კიდესა ზედა ენგადისასა“ (24, 14), აგრეთვე „გამოსლვათა“ წიგნიდან იმ ადგილს, სადაც მოთხრობილია, რომ ეგვიპტიდან მოსეს მეთაურობით გამოსულ ისრაელთ „ღმერთი უძლოდა დღისი უკუე სუეტითა ღრუბლისაჲთა ჩუენებად მათდა გზასა, ხოლო ღამე — სუეტითა ცეცხლისაჲთა“ (13, 21), და მდინარე იორდანე, რომელშიც ქრისტე მოინათლა. ამით იგი გიორგი მთაწმიდელსა თვლის ქართველი ხალხის გზის მაჩვენებლად, ნათლის ემბაზად, ზირაქივით ამაღლებულ წინასწარმეტყველად და მართალი სარწმუნოების მქადაგებლად. ასევე აგონდება ეფრემს იობის წიგნიდან ფრაზა „იხილეთ გზანი თემანელთანი“ (6, 19). თემანელნი შერცხვენილ იქმნენ „მონაგებთათჳს მსასოებელთა“, რაკი „წარკჳდა სიბრძნე მათი“. თემანი ბიბლიური ქალაქია, სადაც მკვიდრობდნენ ესაიის ჩამომავალნი. მათ არ უსმინეს ღმერთსა და ამის გამო ღმერთიც მათ აღარ სწყალობდა. საგულისხმოა ასეთი მიმართვა: „აღლვე ღელე საგლოველი მახვლწუდილმან მოძლურებითა“. „ღელე გლოვისა“ ბიბლიური გეოგრაფიული სახელია. ამ ღელეში დავით წინასწარმეტყველმა, „მახვლწუდილმან“, ამოჴლიტა ფილისტიმელთა ლაშქარი ისე, რომ ამბის წამლებიც კი აღარავინ დარჩა (II მეფეთა თ. 5). ეფრემს, ერთი მხრივ, მხედველობაში აქვს ეს ბრძოლა და, მე-

ორე მხრივ, „ფსალმუნნი“, სადაც ვკითხულობთ: „აღსლვა გულსა თჳსსა დაიდვა ღელესა მას გლოვისასა“ (83, 6—7). იგი არ ივიწყებს იმ სასწაულსაც, რომლის მიხედვითაც ქრისტეს მღევნელი სავლე დაბრმავდა, მერე ქ. დამასკოში ანანიას წყალობით თვალი აეხილა, შემდეგ გაქრისტიანდა და გახდა ქრისტეს ერთ-ერთი მოწაფეთაგანი (საქმე თ. 9). „შესხმაში“ ვკითხულობთ: „აჲ, ძალი დამასკისაჲ შენს წინაშე მომიათნა“-ო. საყურადღებოა ისიც, რომ ეფრემი ღიდად აფასებს თავისი მოძღვრის ამავს, როდესაც წერს: „რჩული ღმრთისაჲ გულსა ჩემსა მოეც და მექმენ სახიერ, თხრობით მექმენი ბესელიელ შესაქმესა მოსწაფებით“. აი, რას იუწყება მოსე წინასწარმეტყველი ბესელიელის შესახებ: „აჲ, ესერა უწოდა ღმერთმან სახელით ბესელიელს ურისსა, ძისწულსა ურისსა, ტომისაგან იუდასსა. და აღავსო სულითა საღმრთოთა სიბრძნითა და გულისხმისყოფითა და მეცნიერებითა ყოვლითა ყოველსავე ზედა ხუროთმოძღვრებად საქმედ ოქროსა და ვეცხლისა, და რვალისა და ანთრაქისა, ხუროვნებად საქმედ ძელსა მას ყოველსა საქმესა სიბრძნისასა“ (გამოსლვათა 35, 30—33). იმავე წიგნის მიხედვით, ამ კაცმა ააგო კარავი საწამებელი და გააკეთა მოოქრული „კიღობანი იგი სჯულისაჲ ძელთაგან უღბოლელთა“ (37, 7). ეფრემს თავისი თავი ესახება ბესელიელად, ხოლო ღმერთად — გიორგი მთაწმიდელი, რომელმაც თავისი მოწაფე აღავსო სიბრძნით, გულისხმიერებითა და ცოდნით. დასასრულს, იგი გიორგის ევედრება, რათა იხსნას ამქვეყნიური შფოთისაგან და ექმნეს იმ ანგელოზად, რომელმაც აბრაამის ძმისწული ლოთი სოდომ-გომორის დანთქმის წინ გაამგზავრა სეგორში: „ისწრაფე უკუე მიწვენად მუნ“ — უთხრა ლოთს ანგელოზმა, — და, როდესაც „ლოთ შევიდა სეგორს“. მაშინ „უფალმან აწვა სოდომს ზედა და გომორსა წუნწუბა და ცეცხლი უფლისა მიერ ზეცით და დააქცივნა ყოველნი ესე ქალაქნი“ (შესაქმე 19, 22—25). აი, ამ ბიბლიურ ლეგენდას გულისხმობს ეფრემი, როდესაც გიორგის მიმართავს: „ესრეთ მექმენ ანგელოზად და სეგორად მიმაწიე“.

ამრიგად, ეფრემ მცირის „შესხმაში“ მხატვრულად და ამაღლებული განცდითაა განხორციელებული გიორგი მთაწმიდელის ქება და მისადმი ვედრება.

ეს ნაწარმოები, როგორც პოეტური თხზულება, ყურადღებას იპყრობს ფორმითაც: იგი შედგება ორი ნაწილისაგან, რომელთა „თავნი და ბოლონი“ იტყვიან: „ნეტარებით იქები შენ ნათესავთა ყოველთაგან — იონთა და ქართველთაგან გონიერთაგან, გეორგი“. ეს აკროსტიხული ტექსტი გამეორებულია ორივე ნაწილის თავსა და ბოლო ტაეპშიც, თანაც ტაეპთა თავ-ბოლო ასოები ერთნაირია, რის გა-

მოც მარჯვენა და მარცხენა კიდურწერილობაც ერთნაირია. ამრიგად, „შესხმის“ ორივე ნაწილი ოთხივე მხრიდან შემოსაზღვრულია მსგავსი გამოთქმებით. ამასთან ყურადღებას იპყრობს ერთი თავისებურებაც, რომელიც დამახასიათებელია კვადრატული ლექსისათვის: „შესხმა“ ისეა დაწერილი, რომ პირველი ნაწილის ტაეპებს შინაარსობრივად აესებენ მეორე ნაწილის რიგით შესატყვისი ტაეპები. ასე, მაგ.:

ნეტარებით იქები შენ ნათესავთა ყოველთაგან —

იონთა და ქართველთაგან გონიერთაგან, გეორგი!

ენაჲ შენი ბრწყინვალე არს, ვითარცა რაჲ მზე ელვარე,

ოხრის გული შენი ზღუაებრ, შენ ახალს ოქროპირო

და ა. შ.

როგორც აღნიშნე, „შესხმა“ დაწერილია 16-მარცვლოვანი საზომით (4 + 4 + 4 + 4). ასეთად აქამდე ცნობილი იყო ფილიპე ბეთლემის საგალობელი, რომელიც აღმოაჩინა და გამოაქვეყნა ნ. მარმა¹⁸. ამ პუბლიკაციას უძღვის პატარა განმარტება, სადაც ნ. მარი წერს, რომ: „ქართული ტექსტის ავტორი (ფილიპე, ი. ლ.) ჩვენს წინ წარმოსდგება შოთა რუსთაველის წინამორბედად ლიტერატურაში ქართული ხალხური საზომების გამოყენების მხრივ. ყოველ შემთხვევაში ამ ნაწარმოებში მითითებული მიმართულებით ჩვენ გვაქვს საეკლესიო პოეზიის ერთ-ერთი პირველი ცდა“ (გვ. LV). ამ საზომით ცნობილია კიდევ ორი ტაეპი, როგორც ეს აღნიშნულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში¹⁹. მაგრამ ეფრემ მცირის „შესხმა“ საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ აქ მოცემულია მაღალი შაირით შეთხზული 72-ტაეპიანი ლექსი-ოდა, რომელიც ბევრის მთქმელია ქართული ვერსიფიკაციისა და ქართული სახოტბო პოეზიის ისტორიის შესასწავლად.

როგორც ჩანს, 16-მარცვლოვანი საზომი სასულიერო პოეზიის ურითმო ლექსებში XI საუკუნეში უკვე დამკვიდრებული ყოფილა. ამას ადასტურებს თვით ეფრემ მცირის ეს „შესხმა“, რომელიც დაწერილია სწორედ ურითმოდ, ოღონდ რუსთველური ლექსის საზომით, და დღემდე ცნობილი რამდენიმე ნიმუში, აგრეთვე, როგორც ქვევით დავინახავთ, თეოფილე თარგმანის ლექსიც „შესხმა მოსე წინასწარმეტყველისა და იოანე ოქროპირისა“.

ამრიგად, „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“ ერთ-ერთი საუცხოო დოკუმენტია არა მარტო იმის გამოსარკვევად, თუ როგორი ურთი-

¹⁸ TP, XII, 1910, c. LVI.

¹⁹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 206; ა. გაწერელია, ჩრეული ნაწერები, II, 1965, გვ. 428—429.

ერთობა ჰქონდათ გიორგი მთაწმიდელსა და ეფრემ მცირეს, ან რა გამოძახილი ჰპოვა ჩვენს ძველ მწერლობაში გიორგის გარდაცვალებაში, არამედ იმის გასათვალისწინებლადაც, თუ ქართულმა სასულიერო პოეზიამ რა გზა განვლო რუსთაველამდე და როგორ მოამზადა საფუძველი „ვეფხისტყაოსნის“ შესაქმნელად.

კ. კეკელიძე წერს, რომ სამოძღვრო-სასულიერო პოეზიის „მამამთავრად ეფრემ მცირე უნდა ჩაითვალოს. როგორც სხვა ყოველ დარგში, ეფრემს აქაც საკმაოდ დაუჩენია თავისი კვალი, თუმცა, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ შენახულა ყველა ის, რაც მას შეუქმნია ამ დარგში“²⁰. ეფრემ მცირის „შესხმის“ აღმოჩენა კ. კეკელიძის ამ სიტყვების ბრწყინვალე დადასტურებაა. ეს ავტორი ძველქართული წყობილი სიტყვის შესანიშნავ ოსტატად გვევლინება. მის თხზულებაში ვხვდებით ორიგინალურ მხატვრულ შედარებებს, „ენა მისი ბრწყინვალე არს, ვითარცა რა მზე ელვარე“. შესანიშნავი გამოთქმებია — „ოხრის გული შენი ზღვაებრ“, „ო, თრთის სული შენი წყალებრ“, „აღვლე ღელე საგლოველი მახვლწუდილმან მოძღურებითა“, ან „ვისწრაფი აწ ხილვად შენდა, უაღრესსა ვერვის ვხედავ“ და სხვა. ასე რომ, „შესხმის“ სახით ქართულ მწერლობას შეემატა ადრინდელი სახოტბო პოეზიის უნიკალური შედევრი, რომელიც გვერდს უმშვენებს ჩახრუხადის „თამარიანსა“ და იოანე შავთელის „აბდულმესიანს“.

20 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 609.

თეოფილე თარგმანის ანდერკი და უცნობი პოეტური თხზულებანი

თეოფილე თარგმანი (ანუ მთარგმნელი) ძველ ქართულ მწერლობაში ცნობილი ავტორია. მას ბერძნულიდან ქართულად გადმოუღია მრავალი აგიოგრაფიულ-მეტაფრასული, ასკეტიკურ-მისტიკური და დოგმატიკურ-პოლემიკური თხზულება (მათი ხელნაწერები დაცულია საზღვარგარეთისა და საქართველოს სიძველეთსაცავებში, გამოქვეყნებულია მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი). მაგრამ ჩვენს დრომდე ამ მწერლის შესახებ ისე ცოტაოდენი ბიოგრაფიული ცნობაა მოღწეული, რომ 1918 წელს კ. კეკელიძე წერდა: „ვინ იყო ეს თეოფილე, დანამდვილებით არ ვიცით“-ო²¹. მართალია, მას ქება-დიდებათი იხსენიებდნენ ანტონ ბაგრატიონი²² და იოანე ბაგრატიონი²³, „აღორძინების ხანის“ ლიტერატურული ტრადიცია კი რაცხს ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელისა და იოანე ფილოსოფოსის თანამედროვედ, მაგრამ ჩვენ მაინც კარგა ხანს დაზუსტებით არ ვიცოდით, თუ ეს მწერალი როდის და სად მოღვაწეობდა. ამიტომაც მის ვინაობაზე XIX საუკუნეშივე შეიქმნა სხვადასხვა მცდარი მოსაზრება, რომელთაგან ზოგიერთს დღესაც აქვს ფართო გასაქანი.

თეოფილეს ბიოგრაფიისა და სამწერლო მოღვაწეობის შესწავლას დიდი ამაგი დასდეს კ. კეკელიძემ და რ. ბლეიკმა: 1931—1934 წლებში რ. ბლეიკმა ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა „ათონის ივერიის მონასტრის ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კატალოგი“²⁴, რო-

²¹ კიშენი, I, 1918, გვ. XXI.

²² წყობილსიტყვაობა, ი. ლოლაშვილის რედაქციით, 1980, სტრ. 749—750.

²³ კალმასობა, II, კ. კეკელიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, გვ. 175.

²⁴ R. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Ivirov ou monts Athos.

მელშიც მოთავსებულია თეოფილეს მიერ თარგმნილი და გადაწერილი მეტაფრასული კრებულების (№№ 20, 36, 37) აღწერილობა, სექტემბრის თვის საკითხავთა (№ 20) შესავალი და ანდერძის ბოლო ნაწილი (გვ. 78—90), ხოლო კ. კეკელიძემ ამ მასალის საფუძველზე განსაზღვრა არა მარტო თეოფილეს ლიტერატურული საქმიანობა, არამედ მისი მოღვაწეობის დროც²⁵. „თეოფილე, — წერს იგი მეორე ნარკვევში, — რომელიც თანახმად მისი განცხადებისა ყოფილა მოწაფე გიორგი ათონელისა, არის მოღვაწე მეთერთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ლიტერატურული საქმიანობა, თანახმად «ანდერძისა» მას დაუწყია გიორგი მეფის ბრძანებით, მაშასადამე — არაუადრეს 1073 წლისა“ (გვ. 143). მართლაც, № 20 კრებულის შესავალში (გვ. 78—81) თეოფილე ორგზის ამბობს, რომ გიორგი მთაწმიდელი იყო მისი „მოძღვარი და გამზრდელი“, თვითონ კი ამ გიორგის „უღირსი მოწაფე“. ეს აღნიშნულია A 1105 ხელნაწერის ანდერძშიც, რომელიც იმავე თეოფილეს ეკუთვნის: „საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ ნეტარისა და წმიდისა მამისა, მზრდელისა და მოძღურისა, ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა ახლისა ოქროპირისაჲ“ (ფ. 333)²⁶. მნიშვნელოვანია აგრეთვე იმავე № 20 ხელნაწერის ანდერძის დღემდე უცნობი ნაწილი: „მოიკსენენ, ღმერთო, მოიკსენენ პირველ-დაძინებულნი მონანი შენნი — მშობელნი სანატრელისა და წმიდისა მამისა გიორგი მთაწმიდელისანი — მარიამ და იაკობ, რომლისა მადლითა და ლოცვითა იქმნა, რაჲ ესე იქმნა, და კუალად — უნდონიცა იგი მშობელნი უღირსებისა ჩემისანი — მარიამ და იოანე ცოდვილსა თანა სულსა ჩემსა, რომელმან აღვწერე ესე“. ასევე საყურადღებოა იმავე ანდერძის დასასრული, რომელიც გამოქვეყნებული აქვს ა. ცაგარელს²⁷, თ. ქორდანიას²⁸ და რ. ბლეიკს (გვ. 89—90): „ითარგმნა წიგნი ესე მეტაფრასი ქალაქსა შინა სამეფოსა კოსტანტინოპოლის, მონასტერსა შინა ყოვლად შუენიერსა ტრიანდაფლივს დედისა ღმრთისასა უღირსისა მიერ თეოფილეს რეცა ზუცესმონაზონისა და მათვე კელთა მიერ დაინუსხა დასაბამითგან წელთა ექუსათას ხუთას ოთხმოცდა მეცხრესა [6589—5508=1081]. ინდიქტიონსა ოთხსა ბერძულად, მეფობასა აღმოსავლეთს (იგულისხმება საქართველო, ი. ლ.) გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა

²⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 243—246; მისივე, ეტრუდები, V, გვ. 143—158.

²⁶ A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, IV, გვ. 88.

²⁷ A. Цагарелии, Сведения, I. 1886, с. 79—80.

²⁸ ქრონიკები, I, 1892, გვ. 228—229

და მოღუაწებითა ვიწყე თარგმნად წიგნთა საღმრთოთა ელენურისა ქართულად“. ხოლო გელათურ № 5 ხელნაწერში მოთავსებულია თეოფილეს მინაწერი მის მიერ მეორეჯერ თარგმნილ თხზულებაზე („პატაპის ცხოვრება“, ფფ. 118—123): „შეისწავეთ, რამეთუ სიკაბუკესაცა მეთარგმნა და მარიამს დედოფალსა ჰქონდა, ხოლო აწ სიბერესაცა ვიძიულე თარგმნად. ლოცვა ყავთ თეოფილესთვის“²⁹.

ყველა ეს პირველხარისხოვანი ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობაა, რომელთაგან ირკვევა თეოფილეს ვინაობა, მისი მოღვაწეობის ადგილი, დრო და ზოგიერთი სხვა ბიოგრაფიული ფაქტიც. აქედან შეიძლება დავადგინოთ შემდეგი: თეოფილეს მშობლები ყოფილან მარიამ და იოანე, ალუზრდია იგი გიორგი მთაწმიდელს („მზრდელსა და მოძლუარს“), საქართველოს მეფის გიორგი II-ის (1073—1089) „ბრძანებითა და მოღვაწეობით“ დაუწყია კაბუჯობიდანვე საღმრთო წიგნების თარგმნა ელინურიდან ქართულად. 1081 წელს უცხოვრია კონსტანტინოპოლში, „მონასტერსა შინა ყოვლად-შუენიერსა ტრიანდაფლივს“, და ჰქონია მაშინ ხუცესმონაზონის ხარისხი. იქ უთარგმნია და გადაუწერია №№ 20, 36 და 37 ხელნაწერებში მოთავსებული მეტაფრასული საკითხავები, რომელთაც მან წაუშმღვარა ვრცელი შესავალი და დაურთო პოეტური ჰიმნები, ასევე ვრცელი ანდერძი.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ თეოფილე, ჯერ კიდევ კაბუჯი, 1073—1080 წლებში შეუდგა სამთარგმნელო საქმიანობას, როგორც სამართლიანად ფიქრობს კ. კეკელიძე თანახმად მისი ანდერძისა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მაშინ 25—30 წლისა მაინც იქნებოდა, ხოლო რაკი იგი ალუზრდია გიორგი მთაწმიდელს, უნებლიედ ჩნდება მოსაზრებანი — შეიძლება ეს თეოფილე ახლდა საქართველოში 1060—1065 წლებში მყოფ გიორგის, „ვითარცა მხილველი და კელით. მსახური“ (გიორგი მცირის მსგავსად), ან იმყოფებოდა იმ ყმაწვილთა შორის, რომლებიც იმავე გიორგიმ აიყვანა მოწაფეებად და კონსტანტინოპოლში გამგზავრებისას თან გაიყოლა. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობდა, რომ თეოფილე თარგმანი იყო ის „თეოფილე ნათესავით ქართველი“, რომელიც 1057 წელს ანტიოქიის საპატრიარქოში იმყოფებოდა და ესწრებოდა პატრიარქთან გიორგი მთაწმიდელის სიტყვის-გებას, მაგრამ ეს იდენტიფიკაცია მცდარია, „თეოფილე ნათესავით ქართველი“ 1066—1072 წლებში, როდესაც „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“ იწერებოდა, იყო ტარსუს მიტროპოლიტი, როგორც

²⁹ ქუთაისის მეზეუმის „ხელნაწერთა აღწერილობა“, I, გვ. 36—37; კ. კეკელიძე, ეტრუღები, V, გვ. 153.

ამას იუწყება გიორგი მცირე, ხოლო თეოფილე თარგმანი 1081 წელსაც კი ხუცესმონაზონია. ასე რომ, XI საუკუნის II ნახევარში ჩვენ გვყავს ორი თეოფილე: „რეცა თარგმანი“ (ანუ „რეცა ხუცესმონაზონი“), რომელმაც დაგვიტოვა დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, და ტარსუს მიტროპოლიტი, რომლის ცხოვრება და საქმიანობა ჩვენთვის უცნობია.

უკანასკნელ ხანს კვლავ გაჩნდა ცდა ამ ორი თეოფილეს გაიგივებისა და „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრების“ დაწერის თარიღის შეცვლისა. გამოითქვა მოსაზრება, თითქოს გიორგი მცირის ეს თხზულება „მხოლოდ 1089 წლის შემდეგ შეიძლება დაწერილიყო“, რადგანაც თურმე 1098 წლის ახლო ხანში როდესაც ჯვაროსნებმა თურქებს წაართვეს ანტიოქია და იერუსალიმი, „თეოფილე ქართველმა კათოლიკობა მიიღო. ბუნებრივია, რომ ამ აქტთან დაკავშირებით უნდა მომხდარიყო გაკათოლიკებული თეოფილეს ტარსუს მიტროპოლიტად დანიშვნა და მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა დაწერილიყო საკვლევი ცხოვრებაც“³⁰. მაგრამ ეს მოსაზრება ეწინააღმდეგება პირველხარისხოვან ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიულ ცნობებს, რომელთაც გვაწვდიან თეოფილე თარგმანი და გიორგი მცირე.

როგორც ცნობილია, გიორგი მცირეს „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრების“ დაწერა დაავალა გიორგი შეყენებულმა (შავმთელმა), შავი-მთის მონასტრის მოღვაწემ და გიორგი მთაწმიდელის მოძღვარმა. ეს თხზულება ხსენებულმა გიორგიმ მიიღო კიდეც. მაშასადამე, ძეგლი მის სიცოცხლეში დაიწერა. პ. იოსელიანი წერს, რომ გიორგი შეყენებული გარდაიცვალა 1068 წელსო, მაგრამ საიდან არის ეს ცნობა ამოღებული, არ ვიცით, ვერც მის სანდოობაზე ვიტყვით რაიმეს, ოღონდ მოძღვარი გიორგი შეყენებული რომ 1083 წელს გარდაცვლილია, ამაზე ცნობა მოეპოვება თვით გიორგი მცირეს. იგი აღნიშნულ წელს გადაწერილ ხელნაწერში (A 584), რომელიც შეიცავს „სამოციქულოს“, იუწყება: „მოიკსენენ წმიდანნი და ჩუენნი მამანი — გიორგი მთაწმიდელი. ამისი (სამოციქულოს, ი. ლ.) მთარგმნელი, და გიორგი, მისი მოძღუარი, წმიდისა სუმეონის ლავრასა დაჟუღებული“³¹. ჯ. აფციური არ იმოწმებს ამ ციტატას და უსაბუთოდ ირწმუნება, რომ 1083 წელს გიორგი შეყენებული ცოცხალიაო (გვ. 43). შეცდომაა ეს რწმუნება! გიორგი მოძღვარი 1083 წელზე ადრეა გარდაცვლილი და, მაშასადამე, „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაც“ 1066—1072 წლებს

30 ჯ. აფციური, გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“, 1980, გვ. 36—41.

31 თ. ქორღანია, ქრონიკები, I, გვ. 230.

შორისაა დაწერილი, როგორც ეს გარკვეული აქვს კ. კეკელიძეს³² და ტექსტში დაცული ისტორიული რეალიები ადასტურებენ. უპირველესად მე მხედველობაში მაქვს სტეფანე მღვდლის ეპიზოდი და ის გარემოება, რომ მეფე ბაგრატ IV (1027—1072) თხზულებაში ცოცხლად ივარაუდება³³. რაც შეეხება თეოფილე ქართველის გაკათოლიკებას, ეს ყოველად შეუწყნარებელი მოსაზრებაა არა მარტო იმიტომ, რომ ამგვარი ცნობა საერთოდ არ არსებობს, არმედ იმიტაც, რომ თეოფილე თარგმანი იყო ქართული ეკლესიის დიდი წარმომადგენელი და მისი ვითომდა გაკათოლიკება არ შეესაბამება მისსავე სარწმუნოებრივ აღმსარებლობას. საერთოდ იმ პერიოდში, როდესაც ქართველებს მჭიდრო კულტურული ურთიერთობა ჰქონდათ ბიზანტიასთან და თავიანთი წვლილიც კი შეჰქონდათ ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში, ქართველი საეკლესიო მოღვაწის გაკათოლიკების არც ერთი შემთხვევა არაა ცნობილი.

ერთ-ერთი ზემოთ დამოწმებული მინაწერიდან ჩანს, რომ თეოფილე თარგმანს სიბერემდე მიუღწევია და მაშინაც უწარმოებია მთარგმნელობითი საქმიანობა. ისიც ჩანს, რომ სიბერის ხანს მას კონსტანტინეპოლში აღარ უცხოვრია, თორემ მის მიერ სიჭაბუკეში თარგმნილ „პატაპის ცხოვრებას“, რომელიც მარიამ დედოფალს ჰქონია, სიბერეში ხელაჭლა აღარ თარგმნიდა, არამედ მას მარიამ დედოფალს გამოართმევდა და გადასწერდა. მაგრამ რაკი თეოფილეს სიჭაბუკის შრომა ვერ მიუღია, უნდა ვივარუდოთ, რომ მას სიბერის ჟამს კონსტანტინოპოლიდან მოშორებით უცხოვრია.

არსებობს გვიანდელი ტრადიციული უწყება (რომელიც დაუცავს „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხას), თითქოს ეფრემ მცირე, თეოფილე, არსენ იყალთოელი და იოანე ტარიჭისძე საქართველოში მოსულან (ალბათ, საზღვარგარეთიდან) ჩროდ წელსა. ეს ცნობა პირველად გამოაქვეყნა თ. ჟორდანიამ და იქვე აღნიშნა, რომ თარიღში დაშვებულია შეცდომა: უნდა იყოს არა ჩროდ (1174), არამედ ჩრიდ (1114) წელი³⁴. იგივე გაიმეორა კ. კეკელიძემ³⁵, მაგრამ ეს გასწორებული თარიღი არ შეესაბამება სინამდვილეს, რადგანაც 1114 წლისათვის ეფრემ მცირე უკვე კარგა ხნის გარდაცვლილია, არსენ იყალთოელი საქართველოში იმყოფებოდა, ხოლო თეოფილეს და იოანეს ადგილსამყოფე-

32 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 248—249.

33 ი. ლოლაშვილი, როდის დაიწერა „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“? ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1968, № 3.

34 თ. ჟორდანი, ქრონიკები, I, გვ. 241.

35 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 243.

ლის შესახებ არაფერი არ ვიცით³⁶. ასე რომ, ჯერჯერობით დანამდვილებით ვერ ვიტყვით, რომ თეოფილემ სიბერის წლები საქართველოში გაატარა, და ვერც იმას ვიტყვით, მან როდის და სად განისვენა საუკუნოდ. სამაგიეროდ ჩვენ ბევრი შეგვიძლია ვთქვათ მის ლტერატურულ საქმიანობაზე, რომელსაც ეწეოდა კონსტანტინოპოლში და ათონზე ყოფნის დროს.

* * *

თეოფილე თარგმანი ეფრემ მცირისა და გიორგი მცირის უმცროსი თანამედროვეა, არსენ იყალთოელისა და იოანე პეტრიწის თანატოლი, ხოლო სამწერლო საქმიანობით — XI საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისა და XII საუკუნის დასაწყისის ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი ღირსეული წარმომადგენელი. 1080-იან წლებში ეფრემ მცირისაგან დამოუკიდებლად მან, ერთ-ერთმა პირველმა, გააცნო ქართველებს ბიზანტიური მეტაფრასული მიმდინარეობის არსი და სვიმეონ ლოლოთეტის მიერ გარდაკაზმული აგიოგრაფიული საკითხავების მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც შეამკო საინტერესო ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობებით. მართალია, ჩვენში მეტაფრასული თხზულებების თარგმნა აღრიდანვე დაიწყო (ცნობილია დავით ტბელის, სტეფანე სანანოისძის, ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდელების მიერ გადმოქართულებული საკითხავები), მაგრამ, ჩანს, თეოფილემდე არავის არ უცდია სვიმეონ ლოლოთეტის წიგნთა მთელი კორპუსის თარგმნა. XI საუკუნის 80-იან წლებში კი ეს საქმე წამოიწყო მან, როდესაც იგი ბოლომდე მიიყვანა თუ არა, არ ირკვევა. სვიმეონ ლოლოთეტმა, — წერს თეოფილე, — „აღუწერა ქრისტიანეთა ათორმეტნი ესე წიგნნი მეტაფრასნი და მიანიჭა ეკლესიათა საბერძნეთისათა უსასყიდლოდ ესე მარგალიტი, რომლისათვისაც ყოველნი ეკლესიანი მას იკითხვენ და მითა განათლდებიან და სწორად სახარებისა პატივს ცემენ“. მაგრამ „ათორმეტნი ესე წიგნნი მეტაფრასნი“ ეფთვიმესა და გიორგი მთაწმიდელებს არ გადმოუთარგმნიათ ქართულად. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ქართულ ენაზე ბევრი პირველხარისხოვანი წიგნი არ მოგვეპოვებოდა და ხსენებული მწერლები მათი თარგმნით იყვნენ დატვირთულნი. თეოფილე ამას ასეთი შედარებით აღნიშნავს: „რამეთუ კაცი რამეამს სიყმილითა პურისადათა მოყმარ იყოს, მას ძიებად ხილთა და სანოვაგეთა არა სცალს“. ამის მსგავსად ეფთვიმესა და გიორგის „უფ-

³⁶ იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, ი. ლოლაშვილის რედაქციით, 1968, გვ. 31; ი. ლოლაშვილი, არსენ იყალთოელი, 1978, გვ. 56.

რომსა საკირთაგან არა სცალდა და ამისთჳს დაშთეს უთარგმნოდ“. ზოლო „მე, უღირსსა ამას თეოფილეს, რეცა ხუცესმონაზონს, მოწაფესა გიორგი მთაწმიდელისასა, რომელი არა ღირს ვარ მოწაფე-წოდებად მის, ათორმეტთა ამათგან ერთი ესე (სექტემბრის თვის წიგნი, ი. ლ.) გამომიღია. უკუეთუ გამიმარჯვოს ღმერთმან სხუათათჳსცა, კეთილ და, უკუეთუ არა, ამისთჳსცა ლოცვა ყავთ“ (ათონი № 20).

ჩვენს მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს „მით თეოფილე მეტაფრასული საკითხავების ვადმოქართულებაში პრიორიტეტობას იჩემებდეს³⁷. ამას დაზუსტება სჭირდება: № 20 ხელნაწერის გადაწერის თარიღი (1081 წ.) ადასტურებს, რომ თეოფილეს პირველმა დაიწყო სვიმეონ ლოლოთეტის წიგნთა თარგმნა, რასაც საფუძველი დაუდო სექტემბრის თვის საკითხავთა სრულად გადმოქართულებით. ამ.ში მას პრიორიტეტობას ვერ წაუვართმევთ. ამიტომაც წერს იგი: „ამას წიგნსა შინა ქართულთაგან ანუ პირველთა თარგმანთა თარგმანებულისა ყოვლადე არარაჲ წერილ არს. თჳნიერ ჭუარის საკითხავისა სხუაჲ ყოველივე ახალი არს“. და მართლაც, ეს „ჭუარის საკითხავი“ არის ბასილი დიდის „ამაღლებისათჳს პატიოსნისა და ცხოველს-წყოფელისა ჭუარისაჲ, რომელსაც სათაურშივე მიწერილი აქვს თეოფილეს ხელით — „თარგმანებაჲ წმიდისა მამისა ეფთჳმესი“, ზოლო დანაოჩენი თხზულებანი, რომელთა რაოდენობა ორ ათეულს სცილდება, თარგმნილია თეოფილეს მიერ. ირკვევა ისიც, რომ მას ეს საქმიანობა გაუგრძელებია, რასაც ადასტურებს №№ 36 და 37 ხელნაწერების შედგენილობა და ნოემბრის თვის მეტაფრასულ საკითხავთა წიგნის ზანდუკი, თვით თეოფილეს მიერვე დაწერილი (უძღვის № 37 კრებულს). იგი იწყება ამგვარად: „მადლითა წმიდისა და ცხოველს-წყოფელისა სამწმიდაარს სულისა ჩუენისაჲთა. წიგნი მესამე. თუე ნოენბერი. ცხორებანი და წამებანი. მისევე ნეტარისა მიერ სჳმეონ ლოლოთეტისა აღწერილ[ნი] შრომანი და მისივე ცოდვილისა მიერ თეოფილეს თარგმნილ[ნი] ქართლად“. ამის შემდეგ ზანდუკში ჩაწერილია ნოემბრის 1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12 და 13 დღეთა საკითხავების სათაურები, რომლებიც დასახელებული აქვს კ. კეკელიძეს³⁸, და წყდება ასე: „თუესა ნოენბერისა იდ“. მათი ტექსტების ნაწილი მოთავსებულია № 36—37 ხელნაწერებში, ნაწილი დაკარგულია. რაკი თეოფილეს უთარგმნია სვიმეონ ლოლოთეტის მეტაფრასთა მესამე (ნოემბრის თვის) წიგნი, მაშასადამე, მას უნდა გადმოეღო ქართულად მეორე (ოქტომბრის თვის საკითხავთა) წიგნიც, რომელიც ჭერჭერობით არა ჩანს. გელათურ № 5 ხელნა-

³⁷ კ. კეკელიძე, ეტოდები, V, გვ. 150—151.

³⁸ იქვე, გვ. 152—153.

წერს დაუცავს 7, 8, 9 და 19 დეკემბრის საკითხავეები, რომლებიც თეოფილეს უთარგმნია. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ შეიძლება მან საერთოდ დეკემბრის თვის წიგნიც გადმოაქართულა. ამგვარი შრომა 1081 წლამდე არც ერთ ქართველ მთარგმნელს არ შეუსრულებია. ცხადია, სვიმეონ ლოლოთეტის წიგნთა სრული კორპუსის გადმოქართულების პირველობა თეოფილეს უნდა მივაკუთვნოთ.

ჩვენს მეცნიერებაში გამოითქვა სხვა მოსაზრებაც, თითქოს თეოფილეს „ზუსტი წარმოდგენა არა ჰქონდეს ექვთიმე და გიორგი ათონელების ლიტერატურულ საქმიანობაზე, კერძოდ გიორგი ათონელის ღვაწლზე მეტაფრასული ლიტერატურის ბერძნულიდან ქართულად გადმოღების სფეროში“³⁹. მაგრამ ეს არის მხოლოდ ლიტონი გახსენდება და არაფერი აქვს საერთო სინამდვილესთან. შეუძლებელია, გიორგი მთაწმიდელის მოწაფეს, ზის თაყვანისმცემელ თეოფილეს, რომელიც მოღვაწეობდა კონსტანტინოპოლში და ათონზე, ვერ განეპატივებინა, თუ ათონელმა მწერლებმა ბერძნულიდან რა მეტაფრასული აგიოგრაფიული თხზულებები გადმოაქართულეს, ან საერთოდ არა სცოდნოდა ზუსტად, თუ ისინი რა ლიტერატურულ საქმიანობას ეწეოდნენ. თეოფილეს ამგვარ უცოდინარობას ვერ დავწამებთ და ნურც შევეცდებით, რომ წინასწარშემუშავებული მცდარი მოსაზრება გავავრცელოთ XI საუკუნის მწერალზე, რომელიც გიორგი მთაწმიდელის მთარგმნელობითი მეთოდის მოზიარე და მისი საქმიანობის გამგრძელებელი იყო.

ერთი რამ კი აუცილებლად უნდა ითქვას: XI საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში მეტაფრასულ ძეგლთა თარგმნაში შეიმჩნევა პარალელიზმი, რომელსაც ყურადღება მიაქცია კ. კეკელიძემ⁴⁰. თეოფილეს შემდეგ ხელახლა ითარგმნა სვიმეონ ლოლოთეტის თხზულებები და დაიწერა „მოსავსენებელი მცირე სუმეონისთვის ლოლოთეტისა და თბრობად მიზეზთა ამათ საკითხავთა თარგმნისათა“, რომელიც ეფრემ მცირეს ეკუთვნის⁴¹. ამ „მოსავსენებელში“ ნათქვამია, რომ ახალ საკითხავთაგან ქართულად თარგმნეს „მცირედნი“ დავით ტბელმა, სტეფანე სანანოისძემ, გიორგი მთაწმიდელმა. „ხოლო მოძღუარსა მას და ჩუენ ყოველთა მამასა ეფთჳმის ლოლოთეტის შეკაზმულთაგან კლემენტოსი ოდენ უთარგმნია და წმიდისა ჰროკობისი, რამეთუ სხუათა წიგნთაგან უცალო იყო, რომელთა მიერ ფრიად განამდიდრა ნათესავი ჩუენი“

39 ჟ. აფციაური, გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“, გვ. 40.

40 კ. კეკელიძე, ეტიუდები, V, გვ. 156—158.

41 იქვე, გვ. 223—226.

(გვ. 225). აქ ეფრემი არაფერს ამბობს თეოფილეს შესახებ, რომელმაც დიდად იღვაწა მეტაფრასული წიგნების გადმოქართულებაში. ნეტიც: მეტაფრასულ კრებულებში ჩვენ ვხვდებით სვიმეონ ლოლოთეტის იმ თხზულებათა ხელახალ თარგმანებსაც, რომელთა პირველი თარგმანები დაცულია თეოფილეს ავტოგრაფულ ხელნაწერებში. რით ავსნათ ეს პარალელიზმი? ეფრემ მცირე ძლიერ პუნქტუალური მწერალი იყო და თავის წინამორბედთა ლიტერატურულ საქმიანობას ჯეროვნად აფასებდა. მაგრამ რაკი ის „მოსაყენებელში“ არაფერს არ ამბობს თეოფილეს ღვაწლზე და მის თარგმანებსაც არ ახსენებს, ამ დუმილს აქვს მხოლოდ ერთადერთი ახსნა: ეფრემს თეოფილეს ლიტერატურული საქმიანობა არა სცოდნია. ეს გარემოება კი გვაფიქრებინებს, რომ თეოფილეს შრომა ავტოგრაფულ ცალად დარჩენილა კონსტანტინოპოლში (თუ ათონის მთაზე) და, როგორც კ. კეკელიძე შენიშნავს, საფიქრებელია მას „საქართველომდე არც მოუღწევია“⁴². დიდმა თურქობამ შეკრა ვხეები, კავშირი გაწყვიტა ათონელ და შავშთელ ქართველ მოღვაწეთა შორის. საქართველოც მოწყდა საზღვარგარეთის ლიტერატურულ ცენტრებს. ამიტომაც კონსტანტინოპოლში მყოფმა თეოფილემ არ იცოდა, თუ რა ლიტერატურულ საქმიანობას ეწეოდა ეფრემ მცირე, და, პირიქით, შავშთაზე მყოფ ეფრემს წარმოდგენა არა ჰქონდა თეოფილეს მოღვაწეობაზე. დღეს ჩვენამდე მოღწეულია ორივე მწერლის თარგმანები. მათი დედნებთან მიმართებისა და სხვა მხარეების შესწავლა მოგვცემს შესაძლებლობას დავადგინოთ, თუ თეოფილესა და ეფრემს რა წვლილი უდევთ ბიზანტიური აგიოგრაფიის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენლის—სვიმეონ ლოლოთეტის თხზულებათა სრული კორპუსის თარგმნაში. ამისი დადგენა ჩვენი ფილოლოგიის გადაუდებელი ამოცანაა უფრო იმიტომ, რომ ქართულმა თარგმანებმა და მათმა ავტორებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ბიზანტიური მეტაფრასტიკის შესწავლის საქმეში.

* * *

ზევით აღვნიშნე, რომ თეოფილემ თავისი თარგმანები შეამკო საინტერესო ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა სექტემბრის თვის საკითხავთა კრებული (№ 20). მას უძღვის ვრცელი შესავალი, ერთვის უცნობი ჰიმნი „აღმაღლდი უფრომს ცნობითა“ (დასათაურება მე მეკუთვნის) და ვრცელი ანდერძი, რომლის ბოლო ნაწილი დაბეჭდილი აქვს რ. ბლეიკს. ჰიმნი და-

⁴² კ. კეკელიძე, ეტიუდები, V, გვ. 156—157.

წერილია თეოფილეს მიერ ათმარცვლოვანი საზომით, შეიცავს 53 სტრიქონს. მათი თავნი და ბოლონი იტყვიან: „1. აქედით ყოველნი არსნი უფალსა! გეორგი მეფე დაიკევ, ქრისტე, ამინ. II. აცხოვნე, ღმერთო ტკბილო, აღხოვნე ცოდვილი თეოფილე რეცა თარგმანი“. ტექსტი შედგება ორი ნაწილისაგან:

პირველ ნაწილში შექებულია ჯერ მამა-ღმერთი (ქვეყნის შემოქმედი) და მისი ზატი — იესო ქრისტე, შემდეგ საქართველოს მეფე გიორგი II (1073-1089), რომლის „ბრძანებითა და მოლუაწებით“ შეუდგა თეოფილე სამთარგმნელო საქმიანობას. ავტორი აქ გიორგის სახელდებით იხსენიებს კიდურწერილობაში, ტექსტში კი — როგორც „აღმოსავალთა ქუელსა მეფესა“ (ათონის მთაზე და კონსტანტინოპოლში მყოფი ქართველები საქართველოს უწოდებდნენ აღმოსავლეთს), და ღმერთს ევედრება, რომ ამ „ქუელსა მეფეს“ ექმნას შემწე, არიდოს ლალვა. მარადის აცოცხლოს და მისცეს ძალი მტრის დასამოხად.

მეორე ნაწილი შეიცავს სამადლობელ და სავედრებელ აღსარებას. აქაც ავტორი მამა-ღმერთს მადლობას უთვლის, რომ გამოაბრწყინვა „მზედ სიმართლისაჲ“ (ძე-ღმერთი) და აღძრა ენაბრგენილი მწერალი ქების სათქმელად, თანაც ევედრება, რომ შეისმინოს მისი „ტირილით სულთქუმაჲ“, მისცეს წყალობა, გულს უბოძოს ღმობიერება და „ასუას თეოფილეს წყალი იგი ცხოველი უკუნისამდე“.

ხელნაწერის ის გვერდი, რომელზედაც მოთავსებულია აღწერილი კიდურწერილობიანი ლექსი, 1977 წელს ათონზე გადაუღია ფოტოგრაფიულად გ. პატარაიას და შესასწავლად გადაუცია გ. მიქაძისათვის. ამ მკვლევარმა 1978 წელს დაბეჭდა ნარკვევი „ათონის ივერიის მონასტრის ქართული სიძველენი“⁴³; რომლის მეხუთე თავი დაასათაურა, როგორც „ეტრატის უცნობი ხელნაწერი“, და აღნიშნა შემდეგი: „ექსპედიციამ გადაიღო ეტრატის უცნობი ხელნაწერის ერთი გვერდი. სად. როდის და ვის მიერ არის გადაწერილი ეს ნუსხა, მოცემული გვერდის მიხედვით არ ირკვევა, ხელის მიხედვით კი XI საუკუნის მიწურულის უნდა იყოს. ნაწერია ის ნუსხურით ორ სვეტად. ყოველი სტრიქონის კიდური ასოები დაწერილია ასომთავრულით. ტექსტი შესრულებულია შავი საღებავით, ზოლო ასომთავრული — წითურით (სინჯურით). ვინაიდან ხელნაწერის აღნიშნული გვერდის ფოტოპირს აკლია სათანადო სიცხადე (გარკვევით არ ჩანს ასოები), ტექსტის წაკითხვა და, მაშასადამე, შინაარსის გაგება ძნელდება“ (გვ. 40). ამ აღწერილობის შემდეგ იქვე დაბეჭდილია მხოლოდ კიდურწერილობის ტექსტი, რომელიც ზე-

⁴³ ისტორია, საზოგადოთმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, 1978, № 3, გვ. 34—48.

ვით დავიმოწმე, და თანაც გაშიფრულია მასში მოხსენიებული თეო-
ფილესა და გიორგი მეფის ვინაობა. დღეს უკვე იმ „ეტრატიის უცნობი
ხელნაწერის“ მთლიანი მიკროფილმი მოგვეპოვება და თამამად უნდა
ითქვას, რომ გ. მიქაძის ხელთ არსებული ფოტო-პირი არის ათონური
№ 20 ხელნაწერის გვერდი (ავტოგრაფი), დაწერილია 1081 წელს კონ-
სტანტინოპოლში, და მასზე მოთავსებულია თეოფილე თარგმანის ათ-
მარცვლოვანი პოეტური ძეგლი, რომელიც შეთხზულია ამარლებული
მხატვრული მჭევრმეტყველებით. რაკი მისი ტექსტი უცნობია, აქვე ვა-
ქვეყნებ მთლიანად:

I

აღმადღდი უფროდს ცნობითა და სდებ!
ძება მეტყუელთა რიტორთა წარჰკლმ,
მგე უხილავ უკუდავსა, ღმერთო,
ბრძანებად სრულ-ჰყავ, სიტყუაჲ ჰქმენ საზღვარ,
დაჰბადენ არსნი, ძალნი ჰყავ ქაღაბ,
ინებე ოდენ, წარმოდგეს ცანი,
თუალნი მნათობთა უქმნენ შეუდგამ;
ჰოვლად ყოვლითურთ დღეჲ განაშუენენ!
ორსა მას წესსა რჩეულად განჰყოფ;
მარსკულავთა მიერ ღამე შეამკემ,
მღვარებითა სოფელსა განსწმედ,
ლტოლვილ-ყოფ ბნელსა , მოგუფენ ნათელსა.
ნათათაგან კნინთა შენ შეჰქმენ კაცი,
იჰყარ შენ სივრცე, სიბრძნე ჩუენ მოგუეც.
აგებულებაჲ დღეს განაცხადმ;
რაღღა საკრველ ყოველივე ჰყავ,
სრულებაჲ სრულ ჰქმენ სოფელი-ქალაქ,
ნივთი უნივთო, კორცნიდა აღურ,
იმღვეის სიტყუაჲ, იქცევის წესი,
ოუფალი ძალთაჲ აწ კუალად მოვალს,
ჰესუ მკსნელი არს მამისა ხატ.
შრიად სულგრძელო, შენ ექმენ შემწე
აღმოსავალთა ქუელსა მეფესა,
ლალვაჲ არიდე, აცოცხლე მიმდემ,
სული უცხოვნე, მიეც მას ძალი
აწ და ოდესვე, მერმეცა! ამინ!

არსთა ყოველთა სწორად თანა-აჲ
 ცნობად ნიჭთა მათ შენთა, მაღალ^ო.
 სუაერიელ ხარ შენ და ნიშთა მოქმედ;
^ო, სახიერო, ყოველთა აჟარამ.
 მითარ მიგიძღუნე მადლობაჲ ღირსი?
 ჩაოელთა მძერ შენ ხარ შემკობილ,
 მღვთათა ღლითა განშუენებული;
 ღამე წყუდიადთაჲ იოტე ძლევი^ო,
 მზეჲ სიმართლისაჲ აღმოგებრწყინემ,
 მნა-ბრგუნილი აღსძარ, მხილავ^ო,
 რაჲღა ბრწყინვალედ მადლთა განუყოფ,
 მყოფულსა შენ მიეგებე^ი.
 მუფალო ღმერთო, მეც მეცა ნაწილ,
 ტირილით სულთქუმაჲ ჩემი ისმინე!
 აეთილთა შენთა შენვე ხარ საზღვარ.
 ბერის ბერთაგან ბრალთა მიკსენ მე,
 იგი პირველი წყალობაჲ მომეც,
 ღმობიერებაჲ უბოძე გულსა.
 მდეს მოხუდე ზეცით სუფევ^ო,
 ასმინე სულსა გლახ-ჭირვეულსა,
 ცათა მფლობელი გექმნა სახიერ,
 ხარებასა მას თუთ მექმენ ქადაგ;
 მუპირატესღა ხარ თუალთ-შეუღვამ,
 მითარ მიგხედნე შანთსა მას ღიდსა
 ნიეთმან ცეცხლისა მის ბნელისაჲმან.
 მჰა, უფალო, ასუ თ ე ო ფ ი ღ ე ს წყალი
 იგი ცხოველი უკუნისამდე!

როგორც ვხედავთ, ჰიმნის ტაეპთა დასაწყის-დასასრული ასოები გამოყენებულია აკროსტიხული ფრაზისათვის. ამგვარი კიდურწერილობებით ჰიმნებისა და სამოძღვრო ლექსების თხზვა იმ დროის ქართულ ლიტერატურაში უკვე დამკვიდრებული ხერხი იყო. ასეა დაწერილი გიორგი მთაწმიდელის ლექსი „ქებით ღიდება“, რომლის თავნი და ბოლონი იტყვიან: „ქრისტე, შეიწყალე ცოდვილი გეორგი, აჲინ“⁴⁴,

⁴⁴ ჩვენი საუნჯე, I, გვ. 500.

ეფრემ მცირის „ჰომე, ადამის ზესთ ქმნილო“⁴⁵ და ზემოთ განხილული „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“. შემდეგში ასეთი აკროსტიხებით წერა უფრო განმტკიცდა და სასულიეროდან შეიჭრა საერო პოზიციაშიც. არჩილ მეფემ დაწერა თავბოლოკიდურწერილობიანი შვიდი იამბიკო, რომელთა ტექსტი ჯერ კიდევ არ არის გამოკვეყნებული⁴⁶. ასე რომ, თეოფილეს ეს უცნობი ჰიმნი ლექსწყობის თვალსაზრისითაც მნიშვნელოვანი მონაპოვარია, რადგან კლასიკურ ხანაში ათმარცვლოვანი ლექსი საერთოდ არა გვხვდება. იგი უდავოდ კუთვნილ ადგილს დაიჭერს ქართული სასულიერო პოეზიის ისტორიაში.

ამ ჰიმნს ხელნაწერში მოსდევს მოკლე მინაწერი, რომლითაც თეოფილე თარგმანი ყველა გადაწერს აფრთხილებს, რომ ვინც ჩემს წიგნს გადასწერს, არ გამოტოვოს მისი შესავალი და ანდერძი. ამას კი მიჰყვება ანდერძი, რომელიც ჰიმნის მსგავსად შეიცავს ღვთაების ქებას, ავტორის ვედრებას და აღსარებას, ასევე მთარგმნელობითი მეთოდის განმარტებას, სულთა მოსახსენებელსა და წიგნის თარგმნისა და გადაწერის ქრონოლოგიურ მონაცემებს. იწყება სიტყვებით — „რომელი-ეგე მხოლო ხარ, მეუფე მეუფეთა, უფალი დაბადებულთა“ და სხვა. მერმე თეოფილე ღმერთს უთვლის მადლობას და ევედრება ამგვარად:

„დიდებულებამა ღირსისა საქმისაჲ ვინ განიცადოს, რომელი-ესე მრავალ-გზის ჰქმენ მრავალთა ზედა, ხოლო უმეტესადლა აღასრულელეს უნდობებსა ჩუენსა და აღსრულებითა არა ლიტონითა, არამედ საკრველითა, რომლისა ამის ყოვლისათჳს გაკურთხევ შენ და თაყუანის-გცემ და ვჰმადლობ ვრცელთა მათ და ურიცხუთა წყალობათა შენთა, რამეთუ განამრავლენ და გარდაჰმატენ ქუელის-მოქმედებანი სულგრძელებისა შენისანი უბადრუკებასა ზედა ჩემსა. აღვიარებ მადლსა. ვჰადაგებ წყალობასა, არა დაეჰფარავ ქუელის-მოქმედებასა, არამედ განგკურდები და უსიტყუელ ვარ და ვადიდებ მღუმრიად განუვლელთა მათ განკითხუათა შენთა ნამდვილვე...“

რამეთუ ჩემთჳს, ჰომე მეუფეო ღმერთო, უტანჯუელად ოდენ ყოფამ სოფელსა ამას შინა დიდ იყო, ფრიადცა დიდ და ნამეტნავი და არა მოგებად აღვიარებ შემსგავსებულად ცოდვათა ჩემთა, რამეთუ ფრიად არიან და მრავალ ცოდვანი ჩემნი წინაშე ღმრთაებისა შენისა, რომლისთჳსცა გვეედრები და შეგივრდები და აღვიარებ წინაშე სუფევისა შენისა ბრალთა ჩემთა.

45 ჩეენი საუნჯე, I, გვ. 515—517.

46 S 424, გვ. 175—181. S ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, I, 1960, გვ. 539; არჩილიანი, I, 1936, გვ. XIV—XV.

კოდვათა სიჭაბუკისა და უმეცრებისა ჩემისათა ნუ მოიყენებ!

მიწყალე მე, ღმერთო, მიწყალე და უღბინე ჰირვეულსა სულსა ჩემსა!

განხეთქე, მეუფეო, განხეთქე კელით წერილი ბრალთა ჩემთა!

ღამიწერე მე, მაცხოვარ, ღამიწერე კელით წერილი იგი ღბინებისა და გამოცნისა!

მოიხილე, წმიდაო, მოიხილე უნდობასა ზედა ჩემსა და განანათ-
ლენ დაბნელებულნი თუალნი სულისა ჩემისანი!..

ისმინე კმაჲ უნდოჲ ვედრებისა ჩემისაჲ და წმიდა მყავ მე ყოვ-
ლისა ბოროტისა და ბრძელისა ვნებათაჲსა და ბრძანე, საბიერო, შეწ-
ყალებად ჩემდა აწცა აქა და მერმე სამთა მათ შინა ჟამთა საშჯელი-
სათა და ნუმცა გარდამეტებულებაჲ მადლთა შენთაჲ მექმნების პე [და
ნუმცა] გარდამეტებულებაჲ სატანჯუელთაჲ, არამედ განაგე ცხორებაჲ
ჩემი უალრესად შეცვალებითა მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთის-
შობელისა და ძალთა მათ წმიდათა უსხეულოთაჲთა, დიდებულთა
მოციქულთა და მოძღუართა და ახოვანთა მოწამეთაჲთა.

ხოლო უმეტესადლა რომელნი წერილ არიან წიგნსა ამას სეკ-
დენბერისა თუსასა, რომელი-ესე შეჰმზადა თარგმანებით უნდობისა-
გან ჩემისა ყოვლად ძლიერმან წამისყოფამან შენმან, ვითარცა ეკლესიი-
საგან — ვარდი, სულნელებაჲ იგი მთავართაჲ, და მატლისაგან — აბ-
რეშუმი, სამოსელი იგი მეფეთაჲ, და ფუტკრისგან უნდოჲსა — სიტ-
კობებაჲ და სინათლე, სასურველი იგი და საწადელი ყოველთა კაც^რ
თაჲ“...

ამის შემდეგ ერთი აბზაცი ეთმობა გიორგი მთაწმიდელის, მისი და
ასევე თეოფილეს მშობლების მოსახსენებლებს, რომელთა ტექსტი ზე-
ვით დავიმოწმე, მერმე ერთი აბზაცი — კვლავ ვედრებას და მათ მიჰ-
ყვება უალრესად საინტერესო მონაკვეთი, რომელშიც თეოფილე ეწება
თავის მთარგმნელობითს მეთოდსა და იძლევა რჩევას, თუ თითოეუ-
ლი საკითხავი მონასტერში როგორ უნდა შეისწავლონ და წაიკითხო-
ნ. მისი ტექსტი ეს არის:

„ლოცვაჲ ყავთ, წმიდანო ღმრთისანო, კოდვილისა თეოფილესათჳს
რეცა თარგმანისა, რამეთუ მე არარაჲსათჳს სხჳსა, არაჲედ ლოცვა-
თათჳს თქუენთა წმიდათა თავს მიც შრომაჲ ამისი. ზოლო ევედრები
და ვამცნებ ყოველთა ეკლესიათა, რომელსაცა მიიწიოს წიგნი ესე,
რათა უკუეთუ ვინმე წერდეს ამიერ, ვითა აქა პოოს, ეგრეთ წერდინ
შეუცვალებელად, რათა არა ბრალეულ იქმნას სასჯელთაგან საღმრთო-
თა, და ნუცა სიტყუასა სცვალებნ, ნუცა თავსა, ნუცა წერტილსა, რა-
მეთუ მე თავით ჩემით არარაჲ ღამიწერია, არცა რაჲ ჩამირთავს
და არცა ღამიკლია, რაოდენი ჩემგან ეგებოდა და ქართული ენაჲ თავს

იღებდა, არამედ ვითარცა ბერძულად მიპოვნია წიგნთა შინა მართალთა და ფრიალცა წარჩინებულთა, ესრევე ქართულად დამიწერია. ხოლო უკუეთუ ვინმე ამას ურწმუნო იყოს, შეაწამენ და მიერ ისწავენ ჰემ-მარიტებაჲ სიტყვსაჲ. ესრეთვე კჳლად ვევედრები წინამძღუართა და დეკანოზთა, რათა არცა ტანსა ზედა, არცა წუერთა ზედა და არცა ყბათა ზედა განჰყოფდენ საეკლესიოდ კითხვასა, არამედ — მეცნიერთა ზედა და ღმრთის-მოშიშთა. და ესე წესი იპყარნ მანცა, რომელი უპყრიეს ეკლესიათა საბერძნეთისათა, რათა პირველსა დღესა მიეცემოდის წიგნი და დღე-ყოველ და იწუართოს მკითხუელმან ცისკრად და წარსაკითხავი იგი საკითხავი. რამეთუ თვთლა თქუენ განბჰეთ და განიკითხეთ, თუ რა სირცხულ არს ესე ჩუენდა: უკუეთუ ბერძენნი ესოდენსა მას სიბრძნესა ზედა და წურთილებასა და წერილთა მათთა სიკეთესა და აღნიშვნასა კჳლად და იწურთიდენ და წარინახვიდენ, რომელთა თვთ ენაჲ მას ზედა ამოუდგამს, და ჩუენ ჩუენსა უსწავლელობასა ზედა არა ვიქმოდით ამას“.

ამ ამონაწერიდან ირკვევა, რომ თეოფილეს სვიმეონ ლოლოთეტის აგიოგრაფიული საკითხავები ბერძნულიდან უთარგმნია არა „შემატება-კლების“ მეთოდით, არამედ სიტყვა-სიტყვით, რამდენადაც მას „ეგე-ბოდა და ქართული ენაჲ თავს იღებდა“, ე. ი. იმ მთარგმნელობითი პრინციპებით, რომლებითაც მუშაობდნენ გიორგი მთაწმიდელი და ეფრემ მცირე. ამიტომაც აფრთხილებს იგი მკითხველს: „არცა რაჲ ჩამირთავს და არცა დამიკლია“, არამედ ვთარგმნი ისე, „ვითარცა ბერძულად მიპოვია წიგნთა შინა მართალთა და ფრიალცა წარჩინებულთა“. საქმე ისაა, რომ სვიმეონ ლოლოთეტის წიგნებს თავიდანვე შეუჩნდნენ მწვალებლები და გაასწორეს ისინი, რის გამოც თვით ბერძნულშივე გაჩნდა მათი შერყენილი რედაქციები. ჩანს, ეს იცოდა თეოფილემ და ამიტომაც ირწმუნება, რომ მე სანდო დედანი მქონდაო, და მკითხველსაც დაბეჭითებით სთხოვს: ჩემი წიგნი უცვლელად გადაწერეთ, წერტილიც კი არ შეცვალოთ. ამავე დროს ის ითვალისწინებს ქართველ მკითხველს, რომელსაც შესწევს უნარი ბერძნულ ტექსტებში ჩაიხედოს. ამათ მისამართით კი შენიშნავს: უკეთუ ვისმეს ჩემი ნათქვამი არ დაეჯეროს, თარგმანი შეუდაროს დედანს და ისე ისწავლოს „ჰემმარიტებაჲ სიტყვსაჲ“. აქედან ჩანს, რომ თეოფილე დიდი პასუხისმგებლობით მოჰქიდებია სამთარგმნელო საქმიანობას. თუ როგორი ოსტატობით თარგმნის თეოფილე ბერძნულიდან აგიოგრაფიულ თხზულებას და რა ლალი ქართულთ იკითხება მისი პროზაული ტექსტი, დავამოწმებ ერთ ფრაგმენტს „იოანე ოქროპირის ცხოვრებიდან“. იმისათვის, რომ მკითხველისათვის ნათელი გახდეს ამ ფრაგმენტის შინაარსი, ორიოდ

სიტყვით ამბავს ცოტა წინადად დავიწყებ. იოანე ოქროპირის დედა ან-
თუსა ახალგაზრდობაშივე დაქვრივდა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი
ლამაზი ქალი იყო, თანაც შეძლებული მშობლებისა თუ ქმრის მხრი-
დან, არ გათხოვდა მეორედ და დიდი სიყვარულითა და მზრუნველობით
გაზარდა თავისი პირმშო იოანე: მიაღებინა უბრწყინვალესი განათლება
ათენში. ანტიოქიაში დაბრუნებულმა შეიღმა გადაწყვიტა, რომ ზერად
შემდგარიყო. ეს დედამ რომ გაიგო, ძლიერ შეწუხდა, უხმა იოანეს
და სთხოვა თავისი გადაწყვეტილება უარეყო. იოანე ამბობს (ვიმო-
წმებ თეოფილეს თარგმანს № 36 ნუსხიდან):

„ოდეს-იგი ჰგრძნა ნებაჲ ჩუენი და განზრახეად დედამან ჩემმან,
მიპყრა მარჯუენე ჩემი და შემიყვანა მე უშინაგანესსა შინა სენაკსა და
დაჯდა მახლობელად ცხედრისა მის, რომელსაცა ზედა მშვნა ჩუენ, და
იწყო გარდამოდინებად თუალთაგან მისთა წყაროსა ცრემლთასა და
კუალად შესძინა ცრემლთა ზედა უსაწყალობელესთადა სიტყუათა აღ-
მოტევებად და ესრეთ ყო სიტყუაჲ თჳსი ჩუენდამო მტირალმან და
მგლოვარემან:

«მე, შეილო საყუარელო, არა შემენდო განძლომად სიყუარულითა
მამისა შენისაჲთა მრავალჲამ, რამეთუ ესრეთ ჭერ უჩნდა ღებოთსა; და
ლმობათა ზედა შობისა შენისათა მოიწია სიკუდილი მისი. და ესრეთ
მენ სიობლე და მე ქურიობაჲ უჲამოჲ დავითმინე და ჰირნი იგი ქუ-
რიობისანი, რომელნი მათ ოდენ უწყნიან სრულად და განცხადებულად,
რომელთაცა ზედა მოიწიოს; თუარა სიტყუაჲ გამოჩინებად ვერ შეუძ-
ლებს ზამთარსა მას და ღელვა-გუემულებასა, რომელი შეემთბუევის ქა-
ლსა ჰაბუქსა, რომელი ახლად ოდენ გამოსრულ იყვის სასუენებელთა-
გან მამულთა და ყოვლისავე საქმისა გამოუცდელი იგი შეყვანებულ
იქმნის სასძლოდ, და ესევეითარსა მას ზედა მეყსა შინა ქურიობაჲ მოი-
წიის და გლოვამან მოიცვის იგი ანაზდამან და იიძულეზინ ურვად
საქმეთა და საურავთა, რომელნი ჰმატდიან ჰასაკსა და საზომსა მისსა,
რამეთუ: ოდესმე უნებნ განმართებაჲ უდებებასა მონათა და მსახურთა-
ჲა და ოდესმე უკმნ კრძალვაჲ სიმედგრისაგან მათისა; კუალად, თჳსთა
და მეზობელთა შურსა და კდომას რაოდენი არა უკმს მოთმინებაჲ; კუ-
ლად, მტერთა და მავნებელთა და თუალთა დრკუთა და ამართა ვითარ
ვინ უძლოს მშვიდობით თანა-წარსლვად? ესრეთვე კუალად მთავართა
და მსაჯულთა და ხარკის მიმცდელთა რაოდენი უღირს ურთიერთარს
ზავებაჲ და თჳს-თჳსად ყოველსავე ჯეროვნად და წესიერად განგებაჲ,
რათა იგინიცა მოიმადლნეს და სიმდიდრე თჳსი არა შეამციროს. ხოლო
უკუეთუ შეილიცა დაუტეოს მომკუდარმან მან და წარსრულმან. ორ-
კეც არს ჰირი მისი. რამეთუ: უკუეთუ ქალი იყოს, მრავალსა ურვასა

შეაგდებს მშობელსა მისსა უძლურებისათჳს ბუნებისა და წარსაგებელი-
სა სიმრავლისა და, უკუეთუ წული იყოს, ბევრეულთა შიშთა მიერ
ჰოიცვის სული მშობლისა და ბევრეულთა საურაეთა და ზრუნეათა
შეგარდების მისთჳს დლითი-დღე, რათა ვითარ კეთილად აღზარდოს იგი
და ჯეროვნად და მრავალთა საშურველად და საბაძეველად. ხოლო
სხუათა მათ ჰირთა და წარსაგებელთა თანა-წარცვდე. გარნა დაღაცათუ
ესე ყოველნი ღელვანი ჩემზედა მოიწინეს, ვერცა ერთმან ამათგანმან
შეუძლო რწმუნებად ჩემდა მეორედ ქორწინებად, არცა სხუად სიძე
შემოვივანე სახლსა და სასუენებელსა ზედა მამისა შენისასა, არამედ
დავადგერ ღელვათა მათ ზედა და ღუაწლთა და საჯუმილსა მას რკინი-
სასა, არა ვეველტოდე ქურიობასა: პირველად, რამეთუ შემეწეოდა ჰირ-
თა შინა ჩემთა საღმრთოთა იგი და ზეგარდამოა წამისყოფაჲ და, მეორედ,
მარწმუნებადა ყოველსავე თავსდებად სურვილი და სიყუარული შენი
და ხატსა მას წარსრულისასა უცონილად გამომისახავდა მიბედვად ხატი-
სა შენისაჲ. ამისთჳსცა ჯერეთ ჩჩულა იყავ, ოდეს-იგი წუთლა არცა
თუ ენაჲ აღმოგედგა, მრავალი სიბარული შემოვიდოდა შენ მიერ გუ-
ლად ჩემდა და რამეთუ უმეტესადლა მაშინ ახარებენ შვილნი მშობელ-
თანი. არცა კუალად ესე გაქუს მიზეზ სადგმელად, თუ ქურიობაჲ კე-
თილად დავითმინე და მკნედ და ახოვნად და სიმდიდრეჲ შენი მამული
და მონაგები შეეამცირეთ, ვითარცა ვხედავ მრავალთა, რომელთა შეე-
მთხვა ესე ჰირთათჳს ქურიობისათა. გარნა მე ყოველივე იგი შეუხებე-
ლად დაგიმარხე და, რაოდენიცა რაჲ საჲმარ იყო დასამჰირავად სახ-
ლისა, ყოველივე საფასეთაგან წარვაგე ჩემთა, რომელნი-იგი სახლით
და მამულით ჩემით მომეტანნეს. და ამას რაჲ ვიტყჳ, ნუ ჰგონებ, თუ
გაყვედრებ, არამედ ამის ყოვლისა წილ ერთსა სათხოველსა ვითხოვ შენ-
გან: ნუ კუალად ახალსა ქურიობასა მოაწევ ჩემზედა, ნუცა წარსრუ-
ლისა მის და დაძინებულისა გლოვასა ახლად განმიახლებ, არამედ ელო-
დე ჩემსა აღსასრულსა, ნუუკუე და შემდგომად მცირედისა უამისა იყოს
ესე. და რამეთუ ჰაბუკთა აქუს მოლოდებაჲ სიბერისაჲ, ხოლო ჩუენ,
დაბერებულნი, არღარას სხუასა მოველით, თჳნიერ ოდენ სიკუდილისა.
ხოლო ოდეს მე საფლავად მიმცე და ძუალნი ჩემნი აღჰრინე ძუალთა
მამისა შენისათა, ვიდოდე გზათა გრძელთა, წიალ-ჰვლიდი ზღუათა
ვრცელთა!—არავინ არს დამაყენებელ შენდა სლვად, ვინაჲცა გენებოს.
ვიდრემდის კულა კორცთა შინა ვართ და სამშვიინველი ჩუენი ჩუენ
თანა ჰგეის, თავს იდევ ჩუენ თანა ყოფაჲ. ნუ უკუე და ღმერთსაცა
შესცოდო, ოდეს ამაოდ და ცუდად ესოდენთა ჰირთა შეგუყარნე, რო-
მელთა არარაჲ გვცნიეს შენდა. და რამეთუ უკეთუმცა სოფლიოთა ზრუ-
ნეათა შეგაგდებდით, ანუ თუ მონაგებთა და სახლისა განსაგებელსა და

საურავსა გაიძულებდით, გაქუნდამცა მიზეზი, რათამცა არცაღა შჯულთა ბუნებისათა მიხედენ, არცა სიყუარულსა და ზრდილებასა, არამედ, ვითარცა მტერთა გუველტოდემცა და მბრძოლთა. უკუეთუ კულა ყოველსავე დავითმენტ თავსდებად, რათა შენ სრული მოცალებად და უზრუნველობად გაქუნდეს, რაჟღა მიზეზი გაქუს? აწ უკუე დაღათუ არაჟაჟა სხუა, ესე გექმენინ საკრველ ჩუენ თანა ყოფისა. და რამეთუ რაოდენცა ვინ მეგობარი გესუას გულითადი, ვერვინ მოგცეს შენ ჩუენოდენი თავისუფლებად, ვინაჟთგან და არცა ვინ არს სხუად სწორად ჩუენსა მოხარულ კეთილთა ზედა შენთა».

აი, ეს ამონაწერი უბრწყინვალესი ნიმუშია ქართული მხატვრული პროზისა. მართალია იგი თარგმანია, მაგრამ იგი ისეთი ოსტატობითაა შესრულებული, რომ არ ჩამოუვარდება ორიგინალური ქართული მხატვრული პროზის შედეგებს. თეოფილე საუცხოოდ ჰფლობს ქართულ ენას და ტექსტს ისე თარგმნის, რომ არ იგრძნობა დედნისადმი ტყვეობა. ამ მხრივ ის არ ჩამოუვარდება ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდელებს. დამოწმებულ ფრაგმენტში საუცხოოდ ვლინდება ქვრივი დედის განცდები, რომლებიც გადმოცემულია მჭევრმეტყველურად და რეალურად.

ასე რომ, ყოველივე თქმული ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის მეტაფრასულ თხზულებათა ქართულად თარგმნის ისტორიაზე, მეთოდსა და რაობაზე, თეოფილეს მთარგმნელობითს უნარზე, მის დიდ დამსახურებაზე ქართული ბიოგრაფიული მხატვრული პროზის განვითარებაში. თეოფილეს მიერ გადმოქართულებული აგიოგრაფიული საკითხავები, რომელთა ტექსტები ჯერ კიდევ გამოუცემელია, უმეპეოდ დიდ დახმარებას გაუწევენ ბიზანტინისტებს სვიმეონ ლოლოთეტის ბერძნული მეტაფრასული წიგნების კრიტიკულად დადგენა-გამოცემის საქმეში.

* * *

აგიოგრაფიულ საკითხავებთან ერთად თეოფილეს ბერძნულიდან გადმოულია ერთი ეგზეგეტიკური თხზულებაც — იოანე ოქროპირის „თარგმანებაჲ დაბადებისაჲ“, რომელიც ერთადერთი ავტოგრაფული ნუსხით (№ 29) შემოუნახავს ათონურ ხელნაწერთა კოლექციას⁴⁷. ეს

47 № 29. ხელნაწერს ა. ცაგარელი შეცდომით ათარილებს XIV—XVI საუკუნეებით (Сведения, I, 1886, с. 93, № 81) და VII პალეოგრაფიულ ტაბულას, რომელიც წარმოადგენს თეოფილეს ავტოგრაფის პირს, უწოდებს „საეკლესიო და სამოქალაქო ანბანთა ასოების შერწყმის საინტერესო ნიმუშს“.

თარგმანიც შემკულია საყურადღებო ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობებით. დართული აქვს მას ვრცელი ანდერძი, რომელიც ფურცლების დაზიანების გამო ნაკლულია. აი, ამისი ერთი ფრაგმენტი:

„ითარგმნა უკუე წმიდაჲ ესე და ღიდებაჲ ყოველთა ეკლესიათა წიგნი ღმრთისა მიერ და მისთა მათ აურაცხელთა მოწყალებითა და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისა, ღედისა ღმრთისაჲთა, მაღლითა წმიდათა მამათა და მნათობთა სოფლისათა ამასეუ ღიდსა ოქროპირსა თანა წმიდისა მამისა ეფთჳმესითა და ღიდისა მამისა გიორგი მთაწმიდელისა, აღმზრდელისა ჩემისაჲთა, მწირისა გლახაკისა და ობლისა, ლოცვითა მოძღუართა და მშობელთაჲთა, ლოცვითა წმიდათა მამათა და ღიდთა ბერთა — იოანე რეხუემს ძისა და ბერისა საბაჲს თუხარსელისა, ბერისა კლიმი მეუღაბნოჲსა, და ნეტარისა ბასილი ულუ-[მპიე]ლისა, მოძღურისა ჩემისაჲთა, რომელთა იყავ[ნ ერთ]ბამად საუკუნომცა საკსენებელი და კურთხევაჲ... დაინუსხა უკუე ელითა ცოდვილისა თეოფილესითა ქუეყანას ელადისასა და მთაწმიდას სრულ იქმნა, სადაცა იგი შეიწირა“.

ხელნაწერს თარიღი არა აქვს, მაგრამ იგი გადანუსხულია 1081 წლის ახლო ხანში, რადგანაც მისი და № 20 და № 37 ხელნაწერების წერის მანერა და სტილი იდენტურია. როგორც ჩანს, თეოფილე ტრიანდაფლივის მონასტრიდან წასულა და დამკვიდრებულა „ქუეყანასა ელადისასა“. აღნიშნული (№ 29) ხელნაწერის გადაწერა აქ დაუწყია და დაუმთავრებია მთაწმიდაზე (ათონის მთაზე), სადაც ნაშრომი ქართველთა მონასტრისათვის შეუწირავს.

„დაბადების თარგმანების“ ხელნაწერი საინტერესოა სხვა მხრივაც: თხზულების თვითეულ თავს ერთვის მინაწერი — „ღმერთმან შეიწყალენ ცოდვილი თეოფილე თარგმანი“, ან: „ღმერთმან შეიწყალენ ცოდვილი თეოფილე, ამისი თარგმან-მნუსხველი“ და ა. შ. მაგრამ იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს იმ მხრივ, რომ მის დაზიანებულ ანდერძს უძღვის ორი (10-მარცვლიანი და 16-მარცვლიანი) კიდურწერილობიანი იამბიკო, რომლებშიც შექმებულია მოსე წინასწარმეტყველი, როგორც „დაბადების“ ავტორი, და იოანე ოქროპირი, ამ ჭეგლის კომენტატორი. პირველი იამბიკოს კიდურწერილობაა: „ღმერთო ცხოველო, ღიდება, ჰოჲ შენდა! ამენ. მაცხოვარ, აცხოვნე სული ცოდვილი“, მეორისა კი — „მოსეს და იოვანეს ნეტართას ნატრის ცოდვილი ფილოთეოს“. ორივეს ტექსტი ჩვენი მეცნიერებისათვის უცნობია. აქ ვაქვეყნებ მათ სრულად:

ღმერთო ცხოველო, მექმენ თანამდგომ,
 მაღლით მომხედენ გლაზაკსა შენსა,
 მღვა მაღლისაჲ [წყალობად] მომეც!
 რაჲდენ უხუ ხარ, ყოელთა შენ გვახ.
 თუალო ცხოველო, ყოელად ნათელი,
 ოჴფალო ღმერთო, ნეტარ, ვის ჰფარავ!
 ტანი ცათანი ძლუნ, ძნობენ შენდა,
 სუროთმოდლუარი ყოველთაჲ შენ ხარ.
 ორთა სოფელთა ჰბრძანებულობსა,
 მრცელთა შექმნილთა განცდად ვის ძალ-უც.
 მრთა ზესკნელთა თუთ თავად იას,
 ლოცვაჲ მუნ მდგომთაჲ გუასმინე, მკსნელო!
 ოჴდიდელ მწარე ჩუენგან ლტოლვილ ყავ!
 დაბადებულნი სიბრძნით დაჰბადენ,
 იპყარ ზესკნელთა, ქუენა შეამკუმ,
 დიდთა საქმეთა ვერეინ მისწუთების;
 ენაჲ რიტორთაჲ რადლა ვალს მიმო?
 ბრძენნი განცოფნეს, დასტურად ვიტყჴ;
 ათენ აღრევე იქმნა განკიცხულ;
 კომ, ვის ელენთა ცრუ იქმნა რაზმი,
 შიშით დიდებაჲ ღმრთისაჲ თანა-აც;
 მრსა ადამის ტომისა გამო
 ნივთსა ყოველსა ერთბუნებით სწერდ,
 ღროჲ ბრძანე ჩემთუს, ქრისტე, შენ გლოცავ,
 აწვე აჴადთვე ილუაწე სული
 ადამის შეილთა, უფროჲს მყავ მოწყლულ
 მე, უბადრუკი, მონაჲ ცოდვილი,
 ნივთი ცეცხლისა გეჰენისაჲ.

II

მაღლისა ღმრთისა დიდებაჲ მოსე ჰადაგა ნეტარმან,
 ოჴფსკრული მისთა სიბრძნეთა ცხადად გუაუწყა [ჩუენ] კაცთა,
 სიმდიდრე დაბადებისაჲ ძეჲ იგ ჰყო მართებულად ხატი;
 მთავსა ღმრთისა ნათელი, ზეცითა მოიღო მზე ეგრ,

სიტყუაჲ შჯულისა უფლისაჲ მალლითა მოეუართუა ღირსი,
 დაბადებულთა თხრობითა ერთა ენითა ზიარ სცემს,
 აღმართ-მეტყუელთა რიტორთა ამიერ სიტყუადა ძალ-უც,
 იპყრნა მეტყუელნი წინამსწარ, სიტყუაჲ სახითა ბეჭდულ ყო,
 ოუფლისა ღმრთისა ბრძანებაჲ არსთა დაუდვა საზღვარად;
 მრცელთა ცათა და ზღუათა[ცა] კარშიკნი ზე თქუნა საზედამ,
 აღმართ-მსრბოლელი ეთერი ქუე მოაქცია მძრწოლელი,
 ნივთთა ოთხთაგანი გვთხრა, ესე ყოვლი მზადე გარსულ.
 ეჰა, რაბამ აღამაღლა ღმრთისა ზილვისა ღირსქმნული!
 სრულთა სათნოთა ღმრთისათა ორთა ვერავითა განეჰყო.
 ნეტართა მდიდრად ქადაგეს ორთა სოფელთა მოქმედი,
 მართი მეუფე გუასწავეს, ზეითა და ქუენა დამრთუელ,
 ტომთა ენითა განგებულ მას შუენის სამარადისო;
 აღამის ძეთა დიდებაჲ ღმერთი კორცითა ვიხილეო,
 რომელსა ჰრქვან „ძე მალლის“, ღმრთისა მარჯუენით მჯდომარე,
 ო ე ო ფ ი ლ ე ს გლახ-ცოდვილსა მეოხ ექმნენით, წმიდანო,
 აღმატებულო ო ქ რ ო ჰ ი რ რჩეულსა თანა მ ო ს ე ი ს,
 სავსე კინი[ი] წულილი ძღუენი ზოგად ორთავე მიიღეო

და მითხოვეთ ლხენა სულთა დღესა მას დიდსა .
 სასჯელისასა. ამინ.

პირველი (ათმარცვლიანი) ლექსი არის სავედრებელი ჰიმნი. თეო-
 ფილე უზენაეს არსებას სთხოვს, რომ ექმნას თანამდგომ და მოპხედოს
 მას, როგორც გლახაკსა, „უბადრუკსა მონასა ცოდვილსა, ნივოსა (ანუ
 ელემენტს) ცეცხლისა გეჰენისასა“. ამავე დროს შეჰნატრის მას, ვი-
 საც ჰფარავს უფლის ცხოველი თვალი. ამბობს: ღმერთმა, ყოველთა
 ხუროთმოძღვარმა და ორთა სოფელთა მბრძანებელმა, „დაბადებულნი
 სიბრძნით დაჰბადნა“, ქმნა „დიდნი საქმენი“, რომელთაც „ვერვინ მის-
 წუთების“, და საღმრთო მოძღვრებამ სძლია წარმართულსაო.

შუა საუკუნეების აზროვნების ისტორიაში ცნობილია, რომ იუს-
 ტინე იმპერატორის (527—565 წწ.) ედიქტით, რომელიც 529 წელს გა-
 შოიცა, მოხდა საბედისწერო გარდატეხა: ბიზანტიაში დაიხურა საერო
 ფილოსოფიური სკოლები და გზა გაეხსნა სამონასტრო ქრისტიანულ
 სკოლასტიკას. ამან საეკლესიო მოღვაწეთა შორის აღძრა სასიამოვნო
 განწყობილება. ერთმა მწერალმა ასეთი რამ განაცხადა: „ამიერ დაცხ-
 ზრა აკადემიამ, ამიერ დაღუმნა სტოვამ, ამის მიერ უქმ არს
 პერიპატოე, ამის მიერ მწოლარე [დავრდომილ] არს
 ლუკიონ, ამის მიერ დათრგუნვილ არს ათინაჲ“, რადგანაც მათი
 მოღვაწენი „დაუტეობდნენ ღმერთსა დამბადებელსა და ღმერთ-ჰყოფ-
 დენ დაბადებულთა“, „ხილულთა ამათ უზეშთაეს ჰყოფდნენ ღმრთისა

უხილავისა და ხილულთაგან უხილავსა შეურაცხ-ჰყოფდენ“. ამისთვის ისინი „სულელ იქმნეს, ამისთვის დადუმნეს, ამისთვის უფსკრულსა და-ვიწყებისასა დაინთქნეს“ (A 1347, ფ. 259).

ჩანს, თეოფილესთვის ეს ისტორიული ფაქტი ცნობილი ყოფილა, რაკი ამბობს, რომ „ენაჲ რიტორთაჲ რადლა ვალს მიმო? — ბრძენნი განცოფნეს დასტურად ვიტყუ; ათენ აღრევე იქმნა განკიცხულ“, ხოლო „ელენთა ცრუ იქმნა რაზმი“.

მეორე (16-მარცვლოვანი) ლექსი ეხება მოსე წინასწარმეტყველსა და იოანე ოქროპირს. თეოფილე იხსენებს ბიბლიურ გადმოცემას იმის შესახებ, თუ სინას მთაზე მაყვლოვანში როგორ გამოეცხადა ღმერთი მოსეს და მისცა „ფიცარნი ქვისანი“, რომელზეც ეწერა ათი მცნება (გამოსლვათა 32, 15-16), და ამასთან დაკავშირებით ამბობს ალფრთოვანებით: „ეჰა, რაბამ აღმაღლდა ღმრთისა ზილვისა ღირს-ქმნილი“ მოსე, რომელმაც ცხადად გვაუწყა საღმრთო სიბრძნე, „სიტყუაჲ სჯულისა უფლისაჲ“ და „არსთა დაუდვა საზღვარად“. შემდეგ ყურადღებას ამახვილებს მოსეს ზოგიერთ სასწაულზე, რომელიც იქმნა ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლის წინ: „აღმართ-მსრბოლელი ეთერი ქუე მოაქცია მძრწოლელი“-ო, და იქვე აღნიშნავს, რომ „ნეტართა (ე. ი. მოსემ და იოანე ოქროპირმა) მდიდრად ქადაგეს ორთა სოფელთა შენოქმედი“ და გვასწავეს „ერთი მეუფე“, რომელსაც შეენის სამარადისო დიდებაობოლოს კი ითხოვს მათგან მეოხებასა და ღვნენას.

ამრიგად, თეოფილე თარგმანი გვევლინება არა მარტო პროზაული თხზულებების შესანიშნავ მთარგმნელად და პროზაიკოსად, არამედ ათმარცვლოვანი და თექვსმეტმარცვლოვანი ლექსების ავტორადაც, რომელიც ქართული სასულიერო პოეზიის ისტორიაში დაიჭერს ღირსეულ ადგილს. განხილული პოეტური თხზულებები ადასტურებენ და ამტკიცებენ ცნობილ მოსაზრებას, რომ რუსთველურ და შავთელურ-ჩაბრუხაულ ლექსებს ქართულ პოეზიაში განვითარების ხანგრძლივი გზა აქვთ განვლილი, სანამ ისინი ხსენებულ პოეტებთან სრულყოფილ მხატვრულ ფორმას მიიღებდნენ.

პირველი ქართული ბიბლიოგრაფიული შრომა — იოანე მთაწმიდელის ანდერძი

ათონის ივერიის მონასტრის ქართველმა მწიგნობრებმა მრავალი ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ცნობა დაგვიტოვეს. მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს იოანე მთაწმიდელის ანდერძი, რომელიც დაიწერა ათონის მთაზე და გვაძლევს ნათელ წარმოდგენას ფეოთვიმე მთაწმიდელის ლიტერატურულ საქმიანობაზე — მის მიერ 1002 წლამდე თარგმნილ თხზულებებზე. ეს ანდერძი ჩვენს მეცნიერებაში ცნობილია კარგად, გამოქვეყნებულია რამდენიმეჯერ⁴⁸, მაგრამ მისი შინაარსი მკვლევართა მიერ მაინც ჭეროვნად არ არის გათვალისწინებული და არც სრულყოფილადაა წარმოჩენილი მეცნიერული ღირებულება. ანდერძის ყველაზე სანდო ტექსტი დაცულია ათონის № 10 ხელნაწერში, რომელიც შეიცავს იოანე ოქროპირის ეგზეგეტიკური თხზულების „მათეს სახარების თარგმანების“ ეფთვიმე მთაწმიდელისეულ თარგმანს. მაგრამ სანამ უშუალოდ მას განვიხილავდე, ორიოდ სიტყვით თვით ხელნაწერის აღწერილობას გაგაცნობთ, რადგანაც იგი ბლეიკის კატალოგში ძლიერ მოკლედ არის წარმოდგენილი, და თანაც თხზულების შინაარსობრივ რაობას შეეხები.

ხსენებული ათონური ნუსხა თავბოლონაკლულია. იწყება ასე: „...ლთონი შემოიყვანნა მეფენი მეკერპენი, მოძღუარნი მწვალებელთანი, ცრუ-წინასწარმეტყუელნი და ცრუ-მოციქულნი და კეთილად ჰმზადებს მოყვანებად ანტესსა“. წყდება ეფთვიმე მთაწმიდელის ანდერძის უკანასკნელ ფრაზაზე, სწორედ იმ ადგილას, სადაც უნდა ეწეროს თხზულების გადანუსხვის თარიღი: „გვედრებით ყოველთა, რომელნი

⁴⁸ თ. ქორდანაძე, ქრონიკები, I, გვ. 140—143; რ. ბლეიკი, კატალოგი, გვ. 51—56; A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, 1973. გვ. 74—75, 312—313; ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, I, 1953, გვ. 95—98; A. Цагарели, Сведения, I, СПб, 1886, с. 87—88.

ამას წიგნსა სწერდეთ, ესე ანდერძი დაუკლებლად თანა დაწერეთ. ვინ
ჰრა დაწეროს, დიდსა ბრალსა თანამდებ არს. და აღესრულა თარგმანე-
ბად ესე ნუსხად მათეს თავისად სრულიად კელითა გლახაქისა ეფთიმე-
სითა მთასა წმიდასა ათონას, საყოფელსა წმიდისა ღმრთისმშობელი-
სასა. ვინცა იკითხვიდეთ, შრომისათჳს“... ამას მოსდევს დაუწერელი
ფურცელი. ანდერძის დასასრული შეიძლება აღვადგინოთ ქუთ. № 20
ხელნაწერიდან, რომელიც გადაწერილია 1048 წელს მანგლიაში გაბ-
რიელ კოტამს მიერ ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავისა და მაგისტროსის
დაკვეთით. ანდერძი ასე მთავრდება: „ლოცვა ყავთ და ზომად წერი-
სათჳს შემინდვეთ. უცალო ვიყავ და უფროჲს ღამით მიწერია. დაიწერა
მთასა წმიდასა ათონას, საყოფელსა წმიდისა ღმრთისმშობელისასა, ინ-
დიქტიონსა ბერძულად იე. ქორონიკონი იყო დასაბამითგანთა წელთა
ხუთი“ (გვ. 98). აქ ინდიქტიონად იგულისხმება 15-წლიანი მოქცევა,
რომელიც დაიწყო 312 წლის 1-ელ სექტემბერს. 46-ე მოქცევა შეიცავს
987—1002 წლებს. ასე რომ, „ინდიქტიონი ბერძულად იე“ ნიშნავს
(987+15) 1002 წელს. ამავე თარიღს უჩვენებს ხუთი (6510—5508 =
1002). მაშასადამე, № 10 ხელნაწერი გადაწერილია ათონზე 1002
წელს.

„თარგმანების“ ტექსტი მთავრდება 331v გვერდზე. მომდევნო გვე-
რდზე მოთავსებულია ეფთვიმე მთაწმიდელის ანდერძი, რომელიც ასე
იკითხება (332r):

„დიდებაჲ შენდა სამებაო წმიდაო, ერთ-ღმრთეებაო და ერთ-არსე-
ბაო, სრულყოფილო ყოველთა კეთილთაო, რომელმან ღირსყავ ული-
რსი ესე სრულყოფად თარგმანებასა წმიდისა ამის სახარებისასა. წმი-
დანო მახარებელნო და წმიდაო იოანე ოქროპირო, მეოხ ეყვენით წინა-
შე უფლისა მამასა ჩემსა იოვანეს და მეცა შემეწყა-
ლეთ უღირსი ესე და მრავალთა ცოდვათა თანანადებო მონათჳ
თქუენი ევთიმე და დიდად მოსავი თქუენ წი-
ნა ბერი იოვანე გრძელისძე მოკსენებულ ყავთ
მარადის წინაშე ქრისტეს ღმრთისა, რომელმან ესე წიგნი
შეჰმზადა განმანათლებლად, და თქუენცა, რომელნი იკი-
თხვიდეთ, ლოცვა ყავთ წადიერებით და სარწმუნოებით შრომისათჳს,
მამანო და ძმანო, და თქუენცა ღირს იქმენით მადლსა. ამინ“.

ერთი პატარა ანდერძი დაცულია 159v გვერდზეც: „წმიდანო
ღმრთისანო, რომელნიცა ამას წიგნსა აღმოიკითხვიდეთ, ლოცვა ყავთ
მამისა ჩემისა იოვანესთჳს და მეცა ცოდვილი
ეფთჳმე ლოცვასა მომიკსენეთ, რომელმან ბრძანებითა
და ხარკებითა მათითა ესე წმიდაჲ წიგნი ბერძულისაგან ქართულ ენასა
გამოვთარგმნე. შრომისათჳს ლოცვა ყავთ და ზომად წერისათჳს

შე მი ნ დ ვ ე თ. ღიღებამ წმიდასა სამებასა უკუნითი უკუნიამდე.
ამინ“.

ამ ანდერძებიდან ირკვევა, რომ ეფთვიმეს „მათეს სახარების თარგმანების“ გადმოღება დაუსრულებია 1002 წელს და იმავე წელს გადაუწუსბავთ თვით ეფთვიმესა და იოანე გრძელისძეს (159v და 160r ფურცლებზე აშკარად შეიმჩნევა ორი ხელით ნაწერი ტექსტი).

• • •

იოანე ოქროპირის „სახარების თარგმანება“ დიდი ეგზეგეტიკური თხზულებია, ამავე დროს ზნეთსწავლულების სახელმძღვანელოცაა. დაიწერა ბიზანტიის კეისრის თევდოსი ღიღის დროს, დაახლოებით 379—391 წლებში. თხზულების შექმნასთან დაკავშირებით ბიზანტიურ ლიტერატურაში გაჩენილა თქმულება, რომელსაც ეფთვიმე მთავმიდელი ასე მოგვითხრობს:

„ღღეთა მათ ღიღისა მეფის თეოდოსისთა, ოდეს-იგი წმიდამ გრიგოლი ღმრთისმეტყუელი იყო კოსტანტინეპოლეს, ევედრა თეოდოსი მეფე, რათა აღწეროს თარგმანებამ წმიდისა სახარებისამ, რამეთუ ხედვიდა მეფე წყაროსა მას სიბრძნისასა და გულისკმის-ყოფისასა, რომელი აღმოდირდა პირისაგან მისისა. ერჩდა უკუე ნეტარი გრიგოლ კედრებასა მას მეფისასა და ენება კელყოფად თარგმანებასა სახარებისასა. ხოლო დადგა ღამესა ერთსა ლოცვად, რამთა გამოუცხადოს ღმერთმან, უკუეთუ ჰნებაეს საქმე იგი, რამეთუ ღმერთშემოსილნი მამანი თვნიერ ლოცვისა არარას იქმოდეს. და ვითარცა ილოცვიდა, ესმა მას ჯამამ, რომელი ეტყოდა: «გრიგოლ, გრიგოლ! თარგმანებამ სახარებისამ იოანესდა ბრძანებულ არს ანტიოქელისა». რამეთუ მათ ღღეთა, ოდეს გრიგოლ ღმრთისმეტყუელი მთავარეპისკოპოს იყო კოსტანტინეპოლეს, წმიდამ იოანე ოქროპირი მთავარ-დიაკონი იყო ანტიოქიას. ხოლო ვითარცა ესე ჯამამ ესმა ნეტარსა მას, მოუთხრო ჩუენებამ იგი მეფესა და არღარა კელ-ყო თარგმანებად. ხოლო შემდგომად მცირედისა ჟამისა სავედრებელი რამამე აქუნდა ერსა მას ანტიოქიისასა მეფისა მომართ თევდოსისა და დაწერა იგი ნეტარმან იოანე. და მოიწია რამ წიგნი იგი წინაშე მეფისა, დაუკვრდა მეფესა აღწერილისა მის სიბრძნე და აჩუენა წიგნი იგი წმიდასა გრიგოლს. ხოლო მან ვითარცა წარიკითხა, ცნო სულითა და ჰრქუა მეფესა: «რომელსა-ესე წიგნი დაუწერია, მეფეო, იგი არს, რომელი მიუწყა ღმერთმან, ვითარმედ: ბრძანებულ არს მისდა თარგმანებამ სახარებისამ». და ესე წინასწარმეტყუელებამ მისი აღესრულა, რამეთუ ჰეშმარიტად აღწერა თარგმანებამ წმიდისა სახარებისამ ღმერთ-შემოსილმან იოანე ოქროპირმან — მათეს თავისამ და

იოანეს თავისად და ამათ შინა შემოკრიბნა უმეტეს მარკოზისიკა და ლუკას მიერ აღწერილი და დასხნა ეკლესიასა შინა საუნჯენი დიდძალნი, საესენი მადლითა და სიმდიდრითა სულიერითა, და წყარონი წყლისა ცხოველისანი, რომელთაგან ირწყვიან დღითი-დღე სულნი მორწმუნეთანი და გამოიღებენ ნაყოფსა სათნოებისასა⁴⁹.

რამდენადაც ფანტასტიკური არ უნდა იყოს ეს მოთხრობა, აშკარად ჩანს მისგან, რომ „სახარების თარგმანება“ იოანე ოქროპირს შეუთხზავს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის თხოვნა-რჩევითა და თევდოსი დიდის ბრძანებით. ლეგენდა ამ ფაქტს ანიჭებს პროვიდენციალურ სახეს. იოანემ მოგვცა არა მარტო საკუთრივ სახარების მუხლთა კომენტარები, არამედ აღწერა კიდევ მის მიერ მრევლის წინაშე წარმოთქმული სიტყვანი ზნეთსწავლულების შესახებ. ეფთვიმე შენიშნავს, რომ „წმიდასა მას მამასა ჩუენსა იოანე ოქროპირსა ესრეთ აქუნდა ჩუეულებად, რათამცა წარმოთქუა თარგმანებაჲ სახარებისად მყოარეჲ და მერმე აღსრულებასა ზედა სწავლასა წარმოიტყოდა“. მაგ., მარტო მათეს სახარების თარგმანებაში შეტანილია 90 სწავლა სხვადასხვა სათნოების შესახებ. მართალია, ზოგი მათგანი წმინდა თეოლოგიური შინაარსისაა, მაგრამ უმეტესობა ეთიკური ხასიათისაა. წიგნს ამშვენებენ სწავლანი ეცხლისმოყვარებისათვის, ფიცისათვის, მოწყალებისათვის, მიცვალებულთა უზომოდ გლოვისა მავნებლობისათვის, შურისათვის, ქველისა საქმისათვის, ამპარტავანებისათვის, სიყვარულისათვის, ზვაობისათვის, სიმდაბლისათვის, ძმამოწყვარეობისათვის, ანგარებისათვის, ძვირისუხსენებლობისათვის და ა. შ. ამ ქადაგებებში მკითხველი ეცნობა სხვადასხვა მორალურ-ეთიკურ შეგონებას, რომელთაც თემატიკით ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა აქვთ. იოანე მთაწმიდელი ამბობს, რომ „თარგმანება სახარებისა“ „უშვენიერეს არს ყოველთა წიგნთა, რამეთუ საესე არს ყოვლითა საღმრთოთა და ყოვლითა სწავლითა სულიერითა და არა არს იგი კეთილი საქმე, რომელი ამას შინა არა იპოვების“. იოანე ოქროპირი იყო დიდი მკვერმეტყველი და ეგზეგეტიკოსი. მის თითოეულ სწავლაში აშკარად ვლინდება ღრმა ცოდნა ცხოვრებისეული მოვლენებისა, ორატორული ნიჭი და მცდელობა, რომ თავისი ძრეველი მტკიცედ იდგეს ქრისტიანულ მართლმადიდებლურ სარწმუნოებაზე და ამაღლდეს ზნეობრივად. სწორედ ამან განაპირობა იოანე ოქროპირის შრომის გადმოქართულება. მიუხედავად იმისა, რომ ეს წიგნი მოცულობით დიდია და გადმოსათარგმნელად ძნელი, ეფთვიმე მთაწმიდელმა, მაშინ უკვე კარგად გამოცდილმა მთარგმნელმა, სძლია სირ-

⁴⁹ ათონი № 10, ფ. 334v—335r; ათონი 13, ფ. 1v—2v. შტრ.: A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, გვ. 74, 312.

თუღეს და ქართულ ენაზე იგი სასიამოვნო საკითხავ წიგნად აქცია, რასაც მისი ხელნაწერების სიმრავლე მეტყველებს.

* * *

ეფთვიმე მთაწმიდელმა ამ თარგმანს ზემოთ დამოწმებულ მოკლე ანდერძთან ერთად დაურთო ვრცელი ანდერძიც ასეთი ზედწარწერით: „ვინცა ამას წიგნსა სწერდეთ, ესე ანდერძი თანა დაწერეთ, ქრისტეს სიყუარულისათჳს“. ეს ვრცელი ანდერძი (უფრო სწორად „ბოლოსიტყვა“) შეიცავს ზოგად თეოლოგიურ მსჯელობას სამყაროს გაჩენისა და ქრისტეს განკაცების, ეკლესიების შენებისა და საღმრთო წიგნების შეთხზვის შესახებ და თქმულებას, თუ როგორ დაიწერა იოანე ოქროპირის თხზულება. იწყება სიტყვებით — „რომელი-იგი იყო პირველითგან ღმრთისა თანა სიტყვაჲ“ (332v—335r) და მთავრდება იმ ლეგენდით, რომელიც ზევით დავიმოწმე. ამას მოჰყვება ვრცელი ანდერძი იოანე მთაწმიდელისა (მის ტექსტს ქვემოთ დავიმოწმებ), შემდეგ კი — 90-მუხლიანი „ზანდუკი“ იოანე ოქროპირის იმ სწავლამოდღვრებებისა, რომლებიც ჩართულია სახარების ამა თუ იმ მუხლის კომენტარებში. ეფთვიმე ამბობს: „ძალი თითოეულისა სწავლისაჲ აქა დაგვწერია, რათა რომელმანცა ვინ ეძიებდეს, ადვილად პოოს, რამეთუ ესრეთ არს ბერძულთაცა წიგნთა შინა“. ასე რომ, ამ ზანდუკით მკითხველი ეცნობა იოანე ოქროპირის თხზულების სტრუქტურას, სწავლათა ნუსხა ადვილებს წიგნის მოხმარებას.

1008 წელს ეფთვიმეს მონაწილეობით ხელაზლა გადუწერიათ „მათეს სახარების თარგმანება“. ეს ცალია ათონის № 13 ხელნაწერი. მასში ეფთვიმეს ვრცელი ანდერძი („რომელი-იგი იყო... გამოიღებენ ნაყოფსა სათნოებისასა“) და ზანდუკი გადატანილია თხზულების თავში (ფ. 1r—4r) და მთავრდება ასე: „ქრისტე, აკურთხე და განუხვეწე სულსა მამისა იოვანესსა და აკურთხე მამაჲ ჩუენი ევთჳმე... და გარდაიჯადე შრომისა მათისათჳს“. მე-5 ფურცლიდან იწყება თხზულების ტექსტი და წყდება მე-19 თავზე სიტყვებით: „აწ კუალად კელჳყოფს ვნებასა მასცა ყოველთა ვნებათა უმძლავრესსა უჩინო-ყოფად კაცთაგან, რომელ არს ცუდადმზუაობრობაჲ, რომელ-იგი შეუდღეს და თანა ჰყვების“ (ფ. 259v). ბოლოს გადარჩენილა გადამწერთა ანდერძი, რომლისგან რ. ბლეიკს დაბეჭდილი აქვს მხოლოდ ქრონოლოგიური მონაცემები (გვ. 68-69). სრული ტექსტი ასეთია (ფ. 260r):

„სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა ღმრთის-მშობელისაჲთა, ძლიერებითა ცხოველისა საუ-

ფლომსა ჯუარისამთა და მეოხებითა წმიდისა იოანე ნათლისმცემელისა მთა და წმიდათა მოციქულთა მღდელ-მოდღუართა მამათა და ევთემისა წმიდათა და მადლითა წმიდისა იოანე ოქროპირისამთა და ბერძენთა ღმერთ-შემოსილისა მამისა ჩუენისა ევთემესითა ჩუენ, გლახანი და ცოდვილნი არსენი ნინოწმიდელი და იოანე გარბელისძე და ოქროპირი, ღირს ვიქმენით დაწერად წელითა ჩუენითა ამათ წიგნთა, თარგმანებულთა განმანათლებელისა წმიდისა მამასა ჩუენისა ევთემესთა ბერძულისაგან ქართულად ნუგეშინის-ცემად ქართველთა, სალოცველად და სადიდებელად მამისა ევთემესა, რომელი გამოჩნდა ეამთა ამათ უკუანამთ სწორი პირველთა მათ წმიდათა, და მამისა მიქაელისა და გიორგის და ძმათა ჩუენთა სულიერთა და ჯორციელთა, და მოსაგსენებელად სულისა ქუთხეულისა მამისა იოვანესსა, რომელი-იგი არს ამის ყოვლისა ქურთხეულისა მიზეზი, რომელმან განზარდა და განსწავლა მამად ევთემე და ღირს გუყვნა ჩუენ ესოდენტა კეთილთა.

ღირსმცა არს სული მათი წარუვალთა მათ კეთილთა და მოსაგსენებელად სულსა მოძღუართა, მშობელთა და ძმათა, ნათესავთა სულიერთა და ჯორციელთა!

აწ, ვისაცა მოიწინენ წიგნნი სულთა განმანათლებელნი და იკითხვიდეთ, გულისკმად ჰყოფდით შრომასა მამისა ევთემესა ქართველთაჲს და ულოცვიდით და ჩუენ, გლახანი მწერალნი და სერაპიონ მმოსელი, ლოცვასა მოგვკსენეთ, წმიდანო ღმრთისანო, ნათესავნო მომავალნო, რათა თქუენცა სასუფეველი მოგანიჭოს. ამინ.

ხოლო დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას, მონასტერსა ქართველთა მამათასა იოვანე და ევთემესა, ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი იყვნეს ხფივ, ინდიქტიონი ვ, ქრისტეს ჯუარცმითგან შოვ, ქართულად დასაბამითგანნი წელნი ხქიბ; ქორონიკონი იყო მეცამეტედ მოქცეული სკფ, ჯუარცმითგან ჩო, ჩუენ. ზედა მეუფება იყო უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტეისი, რომლისა არს დიდებამ თანა მამით და სულით წმიდითურთ აწ და მარდის, უკუენითი უკუენისამდე. ამინ“.

დამოწმებული ანდერძის ბერძნული და ქართული ქრონოლოგიური მონაცემები უჩვენებენ 1008 წელს. მაშასადამე, № 13 ხელნაწერი ამ წელს გადაუწერიათ ეფთვიმეს ბრძანებით მის უახლოეს თანამშრომლებს — არსენ ნინოწმიდელს, იოანე გრძელისძესა და ოქროპირს. ცხადია, ის ცვლილება, რომელიც შეიმჩნევა ანდერძების განლაგების მხრივ № 10 და № 13 ხელნაწერებს შორის, გადამწერებს მოუხდენიათ ეფთვიმეს სურვილით: მათ ეფთვიმეს ვრცელი ანდერძი და წიგნის ზანდუკი, როგორც ზევით ითქვა, თხზულების თავში გადაუტანიათ, ხოლო იოანე

მთაწმიდელის ანდერძი აღარ გადაუწერიათ. ამ ორივე ხელნაწერის ურთიერთშედარებიდან ირკვევა, რომ იოანე მთაწმიდელს 1002 წელს, როდესაც გადაიწერა № 10 ხელნაწერი, ეფთვიმეს ვრცელ ანდერძსა და ზანდუქს შორის ჩაურთავს თავისი ანდერძი, მაგრამ, რაკი იგი ეფთვიმეს ანდერძიდან არ არის გამოყოფილი ზედწარწერილით (თუ სხვა ნიშნით), გვიანდელ გადამწერებს ორივე ერთმანეთისაგან აღარ გაუცალკევებიათ, რის გამოც ზოგს ეფთვიმეს ანდერძიც იოანეს ჰგონებია⁵⁰, ზოგს ბერძნული დედნიდან მოყოლილად მიუჩნევია⁵¹, ხოლო ზოგსაც, მართალია, საქმის ვითარება გაურკვევია, რის გამოც ანდერძთა დასაწყისშივე წაუწერია: „ეს ანდერძი მამისა ეფთუმესი არს“ (A 20,88). მაგრამ გამომცემლებს აღრევა მაინც მოსვლიათ და ორივე ანდერძი ერთმანეთზე მიბმულად დაუბეჭდავთ. ამრიგად, „მათეს სახარების თარგმანებაში“ ერთმანეთისგან უნდა განევასხვაოთ: ა. ეფთვიმე მთაწმიდელის ანდერძი („რომელი იგი იყო... სათნოებისასა“), ბ. იოანე მთაწმიდელის ანდერძი („ხოლო ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა... ჰე, გვედრებთ: ლოცვითა მოგვკსენენით“) და გ. იოანე ოქროპირის სწავლათა ზანდუკი, შედგენილი თვით ეფთვიმეს მიერ.

ახლა დავიმოწმოთ იოანე მთაწმიდელის ანდერძი, რომელიც მნიშვნელოვანი ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული წყაროა ეფთვიმე მთაწმიდელის ლიტერატურული საქმიანობის შესასწავლად:

„ხოლო ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა არავინ სადა პოვნილ იყო აქამომდე, რათამცა გამოეხუნეს წმიდანი ესე წიგნნი — თარგმანებანი წმიდისა სახარებისანი, არამედ საბერძნეთისა ესე ეკლესიანი და პრომისანი სავსე იყვნეს ამათგან, ხოლო ჩუენისა ამის ქუეყანისანი ნაკლულევან. და არა ესე ოდენ წიგნნი აკლდეს ენასა ჩუენსა, არამედ სხუანი მრავალნი. ამისთჳს მე, გლახაკი ესე და ნარჩევი ყოველთა მონაზონთა იო ვ ა ნ ე, მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათჳს, რომელ ესრეთ ნაკლულევან იყო ქუეყანაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგან და დიდი ხარკებაჲ და მოლუაწებაჲ ვაჩუენე და შვილი ჩ ე მ ი ე ფ თ ი მ ე განვსწავლე სწავლითა ბერძულითა სრულიად და გამოთარგმანებად წარვჰმართე წიგნთა ბერძულისაგან ქართულად. და აღიწერნეს ჩუენ მიერ სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა, და ძლიერებითა ცხოველსმყოფელისა პატრონისა ჭუარისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲთა და ყოველთა წმიდათაჲთა წიგნნი, რაოდენიცა უძლეთ წერად:

⁵⁰ A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, გვ. 72, 312.

⁵¹ ქუთაისის მუზეუმის „ხელნაწერთა აღწერილობა“, I, გვ. 95.

- ა. პირველად — თარგმანებად იოვანეს თავის სახარებისად,
- ბ. მერმე — სწავლანი წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისნი, თავი ლ,
და მისივე — თარგმანებად ფსალმუნთაჲ, თავი იბ.
- გ. მერმე — წიგნი წმიდისა კლემასისი, თავი ლ,
- დ. წიგნი წმიდისა მაკარისი, სრულიად,
- ე. მაქსიმეს სწავლანი რიცხვთნი,
- ვ. წიგნი წმიდისა ისაკისი, რომელსა შინა არიან სხუათაჲცა მამათა
გამორჩეულნი სწავლანი,
- ზ. წიგნი წმიდისა დორეთესი,
- ყ. წამებად და სასწაულნი წმიდისა მოწამისა დიმიტრის[ნ]ი,
- თ. ცხორებად და წამებად წმიდისა სტეფანე ახლისაჲ,
- ი. ცხორებად და წამებად წმიდისა კლემენტოს ჰრომთა ჰაპისაჲ,
- ია. წამებად წმიდისა კლიმი ანკერელისაჲ,
- იბ. ცხორებად წმიდისა ბასილი კესარიელისაჲ,
- იგ. ცხორებად წმიდისა გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისაჲ,
- იდ. ცხორებად წმიდისა ბაგრატისი,
- იე. წამებად წმიდისა მინა-ერმოგინეთი,
- ივ. გრიგოლ ნოსელისა თქმულნი: შესხმად ძმისა მისისა ბასილისი,
და ქალწულებისათჳს და წმიდისა «მამათ ჩუენოჲსაჲ» თარგმანი
თავი და წმიდათა მარხუათათჳს და დიდისა მოსე წინასწარმეტ-
ყუელისა ცხორებისა თარგმანი სახედ დაყუდებისა, რომელი
ძმასა ვისმე ეთხოვა.
- იზ. იოვანე მახარებლისა ხილვად და ხილვისა თარგმანი ანდრია
კესარიელისაჲ.
- იშ. თქმული წმიდისა იოვანე დამასკელისაჲ — ორისა ბუნებისა-
თჳს ქრისტესისა, სხუად — წმიდისა ღმრთისმშობელისა შობი-
სათჳს,
- იო. ცხორებაჲ დიდისა ათანასესი,
- იკ. წამებად წმიდათა სამთა ყრმათა — ალფიოს, ფილადელფოს და
კჳრინესი,
- იქ. ცხორებად წმიდისა ონუფრი მძოვრისაჲ,
- იკ. ცხორებად მარიამ მეგჳპტელისაჲ, სრულად,
- იგ. სწავლანი წმიდისა ზოსიმესნი,
- იდ. სწავლანი წმიდისა მამისა ეფრემისნი, თავი — სარწმუნოები-
სათჳს,
- იე. სუნაქსარი ბერძული, რომელ არიან კრებანი, და წელიწადისა
ყოველთა დღეთა განგებად მას შინა,

კვ. მიმოსლვანი და ქადაგებანი წმიდისა იოვანე მახარებელისანი,
კზ. თარგმანებაჲ გალატელთა და თესალონიკელთა და პრომელ-
თა ებისტოლეთანი წმიდისა ოქროპირისა[ნი],
კმ. დასდებელნი მარხუათანი სრულიად,
კთ. და სხუთა მრავალთა წმიდათა გალობანი,
ლ. წამებაჲ წმიდისა და ყოვლად ქებულისა მოწამისა პროკო-
პისი².

ხოლო აწ ეამსა სიბერისა და უძლურებისა ჩემისასა წარვჰმართე
შვილი ჩემი ეფთიმე და ვიხარე, რათა თარგმანებაჲცა მათეს
თავისაჲ წმიდისა სახარებისაჲ დაწეროს ენასა ჩუენსა, რომელი-იგი სიმ-
რავლისათჳს შრომისა აქამომდე არა დაგუეწერა, რამეთუ, ერთარცა
ჰხედავთ, დიდი წიგნი არს და ძნელი გამოსათარგმანებლად ბერძული-
საგან. გარნა შეწევნამან სულისა წმიდისამან და მეოხებამან წმიდისა
ღმრთისმშობელისამან, წმიდათა მოციქულთა და მღდელთ-მოძღუართა
და ყოველთა წმიდათამან ყო გამარჯვებაჲ და აღესრულა დაუკლებლად
წმიდაჲ ესე წიგნი, რომელი უშუენიერეს არს ყოველთა წიგნთა, რა-
მეთუ სავსე არს ყოვლითა მოძღურებითა საღმრთოთა და ყოვლითა
სწავლითა სულიერითა და არა არს იგი კეთილი საქმე, რომელი ამას ში-
ნა არა იპოების, რამეთუ ჰეშმარიტად სული წმიდაჲ იყო მეტყუელ პი-
რითა წმიდისა მის და ღმერთ-შემოსილისა იოვანე ოქროპირისაჲცა.

აწ გევედრებით ყოველთა: რომელთა მიიწიოს ესე წიგნი და რო-
მელთაცა აღსწეროთ, რომელნიცა იკითხვიდეთ და რომელნიცა ისმენ-
დეთ, ჰსენებულმცა ვართ ლოცვათა შინა თქუენთა გლანაკი ე-
იოვანე შვილისა ჩემისა ეფთიმისა თანა, რათა ლო-
ცვითა თქუენითა შეგვწყალნეს ჩუენ უფალმან, რამეთუ ჭერ-მჩინებელი
წყალობაჲ არს, რათა თქუენცა სასყიდელი მიიღოთ ღმრთისაგან ჰსენე-
ბისათჳს ჩუენისა.

ჰე, გევედრებით: ლოცვითა მოგვჰსენენით!”

• • •

ეს ანდერძი ნუსხებში ერთნაირად არ იკითხება, აქვს ვარიანტები,
რომელთაც ტექსტის გამართვისათვის მნიშვნელობა ენიჭებათ. გელა-
თურ № 20 ხელნაწერში „ე. მაქსიმეს სწავლანი რიცხვითი“-ს წაგიერ
სწერია: „ე. თარგმანებაჲ ბალაჰვარისი“. ეს ცვლილება გადამწერის ნა-
ხელავი უნდა იყოს, ვინაიდან იოანე ცნობებს გვაწვდის ეფთვიმეს მიერ
ბერძნულიდან ქართულად გადმოღებულ თხზულებებზე, „ბალაგარია-

ნი“ კი, როგორც ვიცით, თარგმნილია ქართულიდან ბერძნულად. ამიტომაც იგი იოვანეს სიაში არ იქნებოდა. ამასთან გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც უცვლელად იმეორებს იოანეს მიერ შედგენილ სიას, ასახელებს მაქსიმეს თხზულებას, „ბალავარიანზე“ კი სხვაგან გვაძლევს ცნობას⁵³.

დამაფიქრებელია ასეთი სხვაობაც: ათონურ ნუსხაში ილარიონ მამამთავარი არ იხსენიება, საქართველოს ყველა ხელნაწერში კი იგი მოჩანს იოანე მთაწმიდელის მბრძანებლად: „ხოლო აწ სიბერისა და უძღურებისა ჩუენისასა, — ვკითხულობთ, მაგ., გელათურ № 20 ნუსხაში, — ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა ლ მ ე რ თ-შ ე მ ო ს ი ლ ი ს ა მ ა მ ა თ მთავრისა ილარიონისითა წარვჰმართე შვილი ჩემი ეფთჳმე“... ცოტა ჰქვევით კი ნათქვამია: „ლოცვაჲან ღირსისა მის მამამთავრისა ილარიონისაჲან ყოგამარჯვება“ და ა. შ.⁵⁴. ამ ცნობას 1846 წელს ყურადღება მიაქცია პ. იოსელიანმა, როდესაც დაბეჭდა მასალები ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტრის წიგნთსაცავში დაცული ხელნაწერების შესახებ, და აღნიშნა, რომ „მათეს სააარების თარგმანება“ ბერძნულიდან ქართულად გადმოიღო საეკლესიო წიგნების მთარგმნელმა ეფთვიმემ „ქართველი პატრიარქის (მამამთავრის) ილარიონის ბრძანებით XI საუკუნეში“, რაც მოხსენიებულია თვით ეფთვიმეს მნიშვნელოვან ანდერძში, რომელსაც სიდიდის გამო აქ გამოვუტოვებო⁵⁵. თ. ჟორდანიამ გამოთქვა ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება. ერთგან აღნიშნა, რომ „აქ მოხსენებული ილარიონ უნდა იყოს წინამძღვარი ქართველთ რომანაჲს მონასტრისა (კონსტანტინოპოლის ახლოს), ილარიონ მამამთავარი, რომელიც ჩანს 1030 წელს“⁵⁶, ხოლო მაშინ, როდესაც განმარტა კათალიკოსთა და მღვდელმთავართა ნუსხაში მოხსენიებული პირები, დასძინა: „ილარიონ მამამთავარი“ არის ქართლის კათალიკოსი, ცხოვრობდა „X საუკუნეში, დავით რეგვენის დროს. იმისი ბრძანებით დაიწერაო თარგმანება მათეს თავისა“⁵⁷. პ. კარბელაშვილმა იგი სცნო ილარიონ II ქართლის კათალიკოსად და მისი მოღვაწეობის დრო შემოფარგლა 996—1002 წლებით⁵⁸. რასაკვირველია, სწორია ის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ილარიონი გამოცხადებულია ქართლის კათალიკოსად. მისი გაიგივება ილარიონ ქართველთან შეცდომაა, რადგანაც ეს ილარიონი ეფ-

53 იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება, 1946, გვ. 15, 29.

54 ქუთაისის მუზეუმის „ხელნაწერთა აღწერილობა“, I, გვ. 97.

55 П. Иоселиани, Путевые заметки по Кахети, 1846, с. 137

56 ქრონიკები, I, გვ. 142.

57 იქვე, გვ. 79.

58 პ. კარბელაშვილი, იერარქია საქართველოს ეკლესიისა, 1900, გვ. 60.

თვიმე მთაწმიდელის მოღვაწეობის დროს უკვე კარგა მნიშვნელობა გარდაცვლილი იყო. ილარიონის კათალიკოსობის დროც დადგენილი არ არის: ვინ არის დავით რეგვენი, არ ვიცით. ჩანს, ისტორიკოსს მასში ერევა ბაგრატ რეგვენი, ქართველთა მეფე 937—994 წლებში⁵⁹. თუ დავუშვებთ, რომ ილარიონი ამ ბაგრატის მეფობაში კათალიკოსობდა, გაქირდება მისი ზეობის წლების დაზუსტება, რადგანაც არსენ II კათალიკოსად იჯდა 955—980 წლებში, ზოლო ილარიონი, რომელსაც თ. ჟორდანიას დავით რეგვენის დროინდელად ვარაუდობს, არსენ II-ეს ხუთი კათალიკოსით უსწორებს წინ. რაც შეეხება პ. კარბელაშვილის მოსაზრებას, მასზე უნდა ითქვას შემდეგი: სიაში, სადაც დასახელებული არიან VIII—XIII საუკუნეების კათალიკოსები, ილარიონი მეთორმეტე ადგილზეა, არსენ II — მეთორმეტეზე, ზოლო ამის შემდეგ მოხსენიებული არიან ოქროპირი, სვიმონი, მელქისედეკი, იოვანე და ა. შ., ილარიონი კი არა⁶⁰. ამიტომაც ძნელია თქმა, იგი რომელი კათალიკოსის შემდეგ მამათმთავრობდა. რაკი ეს მოხსენიებულია იოანე მთაწმიდელის ანდერძის აქაურ ნუსხებში, რომელთაგან ზოგი გადაწერილია XI საუკუნის შუა რიცხვებში, ცხადია, იოანე მთაწმიდელის სიბერის ეპოქაში (გარდაიცვ. 1005 წელს), X საუკუნის მიწურულს და XI საუკუნის პირველ წლებში, ქართლის კათალიკოსად მკდარა ილარიონ მეორე, მიუხედავად იმისა, რომ ის თ. ჟორდანიას მიერ გამოქვეყნებულ სიაში არ იხსენიება. პ. კარბელაშვილი ამბობს, რომ იგი „ნებსით განეშორა საყდარსა საკათალიკოსოსსა“-ო. სწორია თუ არა ეს მოსაზრება, ვერაფერს ვიტყვით. არც იმის თქმა შეგვიძლია, ილარიონ მამათმთავარს რა ურთიერთობა ჰქონდა იოანე მთაწმიდელთან. ამ საკითხს იქნება მომავალში მაინც მოეფინოს შუქი.

ანდერძის ბელნაწერებს შორის სწავლობა შეიმჩნევა ეფთვიმეს მიერ თარგმნილ თხზულებათა ჩამოთვლის რიგსა და რაოდენობაშიც. მაგ., გელ. 20, A 20, A 88 და თ. ჟორდანიას მიერ დაბეჭდილ ნუსხაში არ არის შეტანილი მე-15, 16, 17, 18 და 19 ნომრებზე მოთავსებული თხზულებანი; ზოგ ნუსხაში ჩამატებულია მე-6 ნომრად „მიმოსლვა და ქადაგება ანდრია მოციქულისა“, ზოლო A 88-ში „სტეფანე ახლისა“-ს მაგიერ სწერია „კონსტანტინე ახლისა“. ეს ცვლილებანი გადამწერთა მიერ დაშვებული შეცდომებია (ან მოხდენილია რაღაც მოსაზრებით შეგნებულად). მაგრამ რაკი ამჟამად მოგვეპოვება „მათეს სახარების თარგმანების“ ავტოგრაფული მნიშვნელობის ნუსხა ათონი № 10, რომელიც გადაწერილია 1002 წელს, თვით იოანე მთაწმიდელის სიტყვებ-

⁵⁹ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1965, გვ. 126—129.

⁶⁰ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 79—80.

ლეში, ეფთვიმეს და იოანე გრძელიძის მიერ, ბუნებრივია, უპირატესობა უნდა მიენიჭოთ სწორედ ამ ნუსხაში მოთავსებული ანდერძის ტექსტს, რომელიც ზევით წარმოვადგინეთ.

* * *

რას წარმოადგენს იოანე მთაწმიდელის ანდერძი როგორც ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული წყარო?

უპირველესად იგი გვაძლევს ძვირფას ცნობებს იმის შესახებ, თუ რა როლი შეასრულა იოანემ ეფთვიმეს აღზრდაში, და ცოვლად გვიჩურობებს იმ ლიტერატურულ საქმიანობას, რომელსაც ეწეოდა ეფთვიმე 1002 წლამდე. ეს ჩვენ კარგად ვიცოდით ადრეც გიორგი მთაწმიდელის თხზულებიდან, რომელშიც მოთხრობილია მამა-შვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. აქ გიორგი წერს: „წარიყვანა სამეფოთ შვილი თჳსი ეფთჳმე მამამან იოჳნე და პირველად ქართული სწავლაჲ ასწავა და მერმე ბერძულად განსწავლა ყოვლითაჲ სწავლულებითა სრულე-ბით“, ზოლო როდესაც ეფთვიმე გონებრივად მომწიფდა და მეცნიერულადც განსწავლულ იქმნა, მამამ დაიწყო მისი შეგონება: „შვილო ჩემო, ქართლისა ქუეყანაჲ დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაჲან და მრავალნი წიგნნი აკლან, და ვხედავ, რომელ ღმერთსა მოუმადლებია შენ-და [ნიჰი წიგნთა თარგმნისა]. აწ ილუაწე, რამთა განამრავლო სასყიდელი შენი ღმრთისაგან“. ამ ცნობის სინამდვილეს ადასტურებს თვით იოანე: „ნაკლულევან იყო ქუეყანაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგან და დიდი ხარკებაჲ და მოლუაწებაჲ ვაჩუენე და შვილი ჩემი ეფთვიმე განვსწავლე სწავლითა ბერძულითა სრულიად და გამოთარგმანებად წარეჰმართე წიგნთა ბერძულისაგან ქართულად“. ამის შემდეგ ეფთვიმემ ყურად იღო მამის რჩევა და შეუდგა სამთარგმნელო საქმიანობას. როგორც იოანეს ბიბლიოგრაფიული ცნობიდან ირკვევა, 1002 წლისათვის ეფთვიმეს უკვე ქართულ ენაზე გადმოღებული ჰქონია ოცდაათზე მეტი თხზულება. იოანე მათ სათაურებსაც გვაუწყებს, რითაც შესაძლებელი ხდება თითოეული მათგანის რაობის დადგენა.

მოაღწიეს თუ არა ამ თხზულებებმა ჩვენამდე?

ამ კითხვას რომ სწორი პასუხი გავცეთ, საჭიროა ძველ ქართულ ხელნაწერებში მოვიძიოთ ის თხზულებები, რომელთაც ასახელებს იოანე მთაწმიდელი, და მათზე დართული ზედწარწერილებითა და ანდერძებით ცხადვყოთ ამ წიგნთა რაობა და იოანეს ცნობათა სისწორე. ამგვარი ძიება ნაწილობრივ ჩაატარეს თ. ჟორდანიამ და კ. კეკელი-

ქემ⁶¹, მაგრამ აქ უფრო დეტალურად განვიხილავთ იოანეს ნუსხას, გიორგი მთაწმიდელის ნუსხასთან მიმართებით და შევეცდებით მკითხველს ვაჩვენოთ, თუ რა დახმარებას გვიწევს იგი ეფთვიმე მთაწმიდელის ლიტერატურული მოღვაწეობის მეცნიერულად შესწავლის საქმეში.

იოანეს მასალის განლაგების ბიბლიოგრაფიული წესი არ დაუცავს: მხოლოდ წიგნების სათაურებს იხსენიებს შემოკლებითა და ნებისმიერი თანმიმდევრობით. წიგნების აღწერილობა არც დარგობრივად არის დაჯგუფებული და არც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობითაა გაწყობილი. ამიტომაც, თუ ხელნაწერების ანდერძები და ბიბლიოგრაფიული ცნობები არ გავითვალისწინეთ, ძნელია გარკვევა, ეფთვიმეს როდის რა წიგნი უთარგმნია.

იოანეს ნუსხა ძირითადად შეიცავს ეგზეგეტიკურ, ასკეტიკურ-მისტიკურ, ჰომილეტიკურ, აგიოგრაფიულ და ჰიმნოგრაფიულ თხზულებებს. თითოეორივე გვხვდება სხვა დარგებიდანაც.

განვიხილოთ ისინი დარგობრივად.

I. ეგზეგეტიკური წიგნები:

1. ეფთვიმეს ლიტერატურული მოღვაწეობა დაუწყია სწორედ ამ დარგის თხზულებათა თარგმნით. ყველაზე უწინ მას გადმოუქართულებია იოანე ოქროპირის „თარგმანება იოანეს სახარებისა“ (A 8.101, 106 და სხვა). ამავე ავტორის მეორე თხზულება „თარგმანება მათეს სახარებისა“, როგორც ზევით განვიხილეთ, უთარგმნია მას 1002 წელს (ათონი №№ 10 და 13).

2. მომდევნო თარგმანია იოანე მახარებლის „გამოცხადების“ თარგმანება, რომელიც ბერძნულად დაწერა ანდრია კესარიელმა 555 — 614 წლებში⁶². ეს ძეგლი ჩვენამდე მოღწეულია X საუკუნის სამი კარგი ხელნაწერით (H 1346, A 397, სინ. 85). მათ შორის ყველაზე ადრინდელია საბა კუტის მიერ 978 წელს ულუმბოს მთაზე გადაწერილი ნუსხა. მას ერთვის ცნობა: „ქრისტე, ადიდე სულითა ევთიმე, ამისი თარგმანი (= მთარგმნელი)... შეიწყალე საბა, ამისი მწერალი“. ანდერძიდან ვიგებთ, რომ ეს წიგნი იწერებოდა „ფიცხლად განდგომილებასა ვარდა სკლეროსისა, ჰირსა დიდსა საბერძნეთისასა, ოვრებასა გლახაკთასა და აწყუედასა კაბუტათასა უწყალოდ ურთიერთას მახვლითა, ღმად ძმასა

⁶¹ თ. უორდანი, ქრონიკები, I, გვ. 141—143; კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 198—208.

⁶² იოანეს გამოცხადება და მის თარგმანება... გამოსაცემად მოამზადა და გამოკლევდა და ლექსიკონი დაურთო ი. იმნაიშვილმა, 1962, გვ. 3—115.

ზედა და მამამა შეილსა ზედა“⁶³. მაშასადამე, ეფთვიმეს ეს წიგნი უთარგმნია 976—977 წლებში⁶⁴.

8. ეფთვიმეს ადრინდელი თარგმანიევა ბასილი დიდის (IV ს.) „თარგმანებაჲ ფსალმუნთაჲ“. იოანე მთაწმიდელი წერს, რომ ითარგმნა თორმეტი ფსალმუნის კომენტარიო, ფაქტურად კი გვაქვს თოთხმეტი (1-ლი, მე-7, მე-14, 28-29-ე, 32—33-ე, 37-ე, 44-ე, 48-ე, 59-ე, 61-ე, 114-ე და 116-ე თავებისა). ეს თარგმანი კარგად ყოფილა ცნობილი ეფრემ მცირისათვის. იგი „ფსალმუნთა თარგმანების“ შესავალში წერს: ბასილი დიდი ეკლესიაში რომ შევიდოდა, მრევლის წინაშე რომელი ფსალმუნიც უნდა წაკითხულიყო, იმას „გამოუთარგმანის ერსა. ამისთჳსცა ყოველნი ფსალმუნნი, ადგილ-ადგილ თარგმანებულნი და ერთ წიგნად შეკრებილნი ენასა ბერძენთასა, უნაკლულოდ ითარგმნეს ენასა ჩუენსა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ეფთჳმეს მიერ“⁶⁵. ეს თარგმანი ჩვენამდე მოღწეულია XI საუკუნის ხელნაწერში (A 135), რომელიც გადაუწერია რამდენიმე პირს დავით ჭიბისძის ინიციატივით⁶⁶.

4. შრომა „თარგმანებაჲ გალატელთა და თესალონიკელთა და პრამელთა ეპისტოლეთაჲ“ ძველ ქართულ ხელნაწერებში არა ჩანს. კ. კეკელიძე ფიქრობს, რომ ეს თხზულება უნდა შენახულიყო იმ ნაშრომში, რომელსაც ეწოდება „თარგმანი ძნიად გულისცემის-საყოფელთა მოციქულისა პავლეს სიტყვათაჲ, გამოკრებული წმიდისა იოანე ოქროპირისა თქმულთაგან“⁶⁷. მაგრამ ამ ძეგლის შედგენილობა შინაარსობრივად არ შეესატყვისება იმ სათაურს, რომელსაც იოანე და გიორგი მთაწმიდელები იმოწმებენ. ამიტომაც იგი კვლავ საძიებელია.

5. ეფთვიმეს უთარგმნია გრიგოლ ნოსელის (IV ს.) ორი თხზულება: „თარგმანებაჲ «მამაო ჩუენო»-ჲსაჲ“ (დაცულია A 108 ხელნაწერში) და „მოსე წინასწარმეტყუელის ცხორების თარგმანი სახედ დაყუდებისა, რომელი ძმასა ვისმე ეთხოვა“ (ესეც დაცულია იმავე ხელნაწერში და აქვს ასეთი ზედწარწერილი: „თქმული... გრიგოლ ნოსელისა, რომელი მოუწერა ძმასა ვისმე, რომელსა ეთხოვა მისგან სწავლაჲ სულიერი სისრულისათჳს. მან შემოიღო მოსეს ცხორება და მიუწერა“)⁶⁸.

63 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, გვ. 122—123; H ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, III, 1948, გვ. 293.

64 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 198.

65 მ. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა, საიუბილეო, 1968, გვ. 78—79.

66 A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, გვ. 154—158.

67 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 199.

68 A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, II, გვ. 33.

II. ასკეტიკურ-მისტიკური წიგნებია:

ამ დარგიდან უპირველესად აღსანიშნავია სამოძღვრო ხასიათის შრომები, რომელნიც ასახავენ ბერ-მონაზონთა ცხოვრების არსს და განმარტავენ, თუ ზნეთსწავლულების რა წესები უნდა დაეცვა მონასტერში მცხოვრებ პირს. როგორც ცნობილია, ასეთი სამოძღვრო ლიტერატურა ძირითადად შექმნეს IV—VII საუკუნეებში პალესტინელმა და ეგვიპტელმა საეკლესიო მოღვაწეებმა. ეფთვიმე მთაწმიდელსაც სწორედ მათი შრომები გადმოუქართულებია, რადგანაც ისინი სამსახურს გაუწევდნენ ათონის ივერიის სამონასტრო ძმათა შორის დისციპლინის განმტკიცებას.

6. VI—VII საუკუნეების საეკლესიო მწერლის — იოანე სინელის თხზულება „კლემაქსი“ (იგივე „სათნობათა კიბე“), როგორც სამონასტრო ზნეთსწავლულების სახელმძღვანელო, შუა საუკუნეების ქრისტიანთა წრეებში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. იგი შედგება 30 თავისაგან და თითოეული მათგანი შეიცავს მოძღვრებას ქრისტიანულ სათნოებათა შესახებ. ქართული თარგმანი შესრულებულია მაღალ სამთარგმნელო დონეზე და ჩვენამდე მოღწეულია პრაქტიკული ხელნაწერით. მათ შორის ყველაზე ძველია ათონური ნუსხა № 5. გადაწერილი ეფთვიმეს ბრძანებით 1003 წელს; უძღვის მთარგმნელის წინასიტყვა და მნუსხველის ანდერძი, სადაც აღნიშნულია, თუ სად, ვინ და როდის დაწერა ეს თხზულება და აგრეთვე ეს: „ქრისტე, აღიდე სულთა წმიდა მამა ეფთმე, ამისი თარგმანი, და მიეც სული სიბრძნისა შენისა და განაძლიერე თარგმანებად წიგნთა საცხორებელად სულთა ჩუენთა“. ამ ნუსხის ტექსტი ბეჭდურად გამოქვეყნდა 1902 წელს ფოთში⁶⁹.

7. შემდეგი ძეგლია „წიგნი წმიდისა მაკარისი“ — ცნობილი მეუღაბნოის მაკარი მეგვიპტელის (გარდ. 393 წ.) თხზულება „სწავლანი ძმათა მიმართ“, რომელიც შეიცავს ორ ეპისტოლესა და ოცდარვა სწავლას. თარგმანი დაცულია კარგი ნუსხებით. ერთი მათგანია ათონის № 21 ხელნაწერი (გადაწერილი 1030 წელს), რომელსაც ერთვის მინაწერი: „ქრისტე, აღიდე წმიდა ეფთმე, ამ წიგნისა მთარგმნელი“⁷⁰, მეორე — ქუთ. 181, გადაწერილი XI საუკუნეში ვანზე გრიგო-

⁶⁹ იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, გამოსცა ი. ლოლაშვილმა, 1968, გვ. 88—99.

⁷⁰ რ. ბლეიკი, კატალოგი, გვ. 95.

ლის მიერ იერუსალიმის მახლობლად მდებარე დერთუფის დედათა მონასტრისათვის, სადაც ქართველ ქალებს უმოღვაწნიათ⁷¹.

8. საყურადღებოა „წიგნი დორეთისი“ ანუ სამონაზვნო სწავლანი ამბა (მამა) დორეთე მონაზვნისა (VI ს.), შეიცავს სხვადასხვა ქადაგებას სათნოებათა შესახებ (ათონი № 41. შდრ.: A 1139).

9. იმავე შინაარსისაა VI საუკუნის საეკლესიო მწერლის — ისაკ ასურის „წიგნი ისაკისი“. მისი ავტორი ცნობილია განდევნილად და იწოდებოდა „ისაკ განშორებულად“. მისი წიგნი ეფთვიმეს მთლიანად უთარგმნია და ამავე თარგმანში შეუტანია სხვადასხვა „სწავლანი და თხრობანი წმიდათა მამათანი“. შრომა იმ სახით, როგორც უთითებს იოანე მთაწმიდელი, დაცულია A 35, 1101 და სინ. 80 ხელნაწერებში.

10. „მაქსიმეს სწავლანი რიცხვთნი“ შენახულია XIV საუკუნის ხელნაწერში (A 146) და აქვს ასეთი სათური: „სწავლანი სულიერნი წმიდისა მაქსიმე აღმსარებელისანი, თარგმნილ[ნი] წმიდისა მამისა ეფთემესნი“; დაწერილია VII საუკუნეში და შეიცავს 97 პატარ-პატარა შეგონებას. „რიცხვთნი“ ეწოდება იმიტომ, რომ ყველა შეგონებას აქვს თავისი ნომერი.

11. „სწავლანი წმიდისა ზოსიმესნი“ დაცულია A 1104 ხელნაწერში (XI ს.) და ტექსტს ერთვის ცნობა, რომ იგი თარგმნილია ეფთვიმეს მიერ⁷². ზოსიმე VI საუკუნის პალესტინელი მწერალია, იყო ერთ-ერთი მონასტრის მამასახლისი.

III. ჰო მ ი ლ ე ტ ი კ უ რ ი წ ი გ ნ ე ბ ი :

1002 წლამდე ეფთვიმეს მიერ თარგმნილ თხზულებათა შორის მოიპოვება გამოჩენილ ბიზანტიელ მწერალ-ორატორთა სწავლა-მოძღვრებანიც. მათ შორის აღსანიშნავია:

12. ბასილი დიდის (IV ს.) „სწავლანი“ (ანუ „ითიკა“), რომელიც ქართულ სამონასტრო წრეებში ხელიდან ხელში გადადიოდა. ეფთვიმეს იგი უთარგმნია 981 წლამდე. ამ წელსაა გადაწერილი „გლახაკი საბას“ მიერ ათონური ნუსხა № 32. მის ანდერძში ვკითხულობთ: „მე იოანე ღირს ვიქმენ მოგებად წმიდისა ამის წიგნისა, რომელი თარგმნა შვილმან ჩემმან ეფთიმე ბერძულისაგან და შრომაჲ ვაჩუენეთ ამას ზედა

⁷¹ ქუთაისის მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, I, გვ. 334—335; გ. ნინუა, მაკარი მეგვიპეტელის სახელით ცნობილ „სწავლათა“ ქართული თარგმანის შესახებ, მრავალთავი, VI, 1978, გვ. 42—50; ფსევდომაკარის თხზულებათა ქართული ვერსია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო გ. ნინუამ, 1982, 412 გვ.

⁷² A ფონდის „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, IV, გვ. 85.

საცხენებელად სულისა ჩუენისა“⁷³. მისი მეორე კარგი ხელნაწერია H 2251, რომელიც გადაუწერია დავით კურაპალატის დავალებით ვინმე იორდანეს. ამ მწიგნობარს, საქართველოდან გამგზავრებულს ფეხით, 96 ღლე უვლია, დიდი ვაი-ვაგლახით მიუღწევია ათონის ქართველთა-საენამდის და გადაუწერია ბასილის „სწავლანი“. ეს ფაქტი იმას მეტყველებს, თუ აღნიშნული თხზულება რა დიდ ინტერესს იწვევდა ქართველ საზოგადოებაში⁷⁴.

13. ეფთვიმეს ქართულად გადმოუღია გრიგოლ ნოსელის ორი სწავლა — „ქალწულებისათჳს“, რომელიც დაცულია მის თხზულებათა კრებულში (A 108), და „შემოსლვისათჳს წმიდათა მარხუათამსა“ (A 50).

14. აქვე აღსანიშნავია იოანე დამასკელის (VIII ს.) „სიტყვაჲ შობისათჳს ღმრთისმშობელისა მარიამისი“ (ქუთ. 4). ამ თხზულებას არ აწერია მთარგმნელის ვინაობა, მაგრამ იოანე მთაწმიდელის ცნობაში სწორედ ეს თარგმანი უნდა ივარაუდებოდეს.

15. რაც შეეხება ეფრემ ასურის „სწავლათ სარწმუნოებისათჳს“, მისი ეფთვიმისეული თარგმანის დადგენა ძველი ქართული ხელნაწერებით ვერ ზერხდება. ცნობილია ეფრემ ასურის „სწავლანი, მიწერილნი იოანესა და ნეოფიტეს მიმართ მონაზონისა“⁷⁵, რომელთა თარგმნა ეფთვიმეს სახელთანაა დაკავშირებული, მაგრამ არის თუ არა ეს თარგმანები სწორედ ის შრომა, რომელსაც იოანე მთაწმიდელი უთითებს, გაურკვეველია.

IV. ა გ ი ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა ნ ი

როგორც ცნობილია, ბიზანტიურმა მწერლობამ დავით აგიოგრაფიული ლიტერატურული მემკვიდრეობა. ქართველებს იგი თითქმის მთლიანად უთარგმნიათ. ერთ-ერთი მათგანი, რომელსაც ბევრი უშრომია ბიზანტიური აგიოგრაფიული თხზულებების გადმოქართულებაში, არის ეფთვიმე მთაწმიდელი. იოანეს ცნობით მას 1002 წლამდე ქართულად გადმოუღია თოთხმეტი მარტიროლოგიური და ცხოვრება-მოღვაწეობის ამსახველი ძეგლი. უმეტესობა კიმენურია, ზოგიც მეტაფრასული. ესენია:

16. „წამება ღიმიტრისი“ და „სასწაულნი დემეტრესნი“ (ათონი 17, გელ. 4), 17. „ცხოვრება და წამება კლიმი ანკვრელი ებისკოპო-

⁷³ რ. ბ ლ ე ი კ ი, კატალოგი, გვ. 114.

⁷⁴ ც. ქ უ რ ა ც ი კ ი ძ ე, ათონზე გადაწერილი ერთი ხელნაწერის შესახებ, კრ. „მწიგნობარი“, 1980, გვ. 112—120.

⁷⁵ A ფონდის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, IV, გვ. 85.

სისაჲ“, მეტაფრასული რედაქცია (A 79), 18. „წამებაჲ მინაჲსი და ერ-
მოგენისი და ევლრაფოჲსი“ (ათონი № 2, I-I 341), 19. „წამებაჲ სამთა
ყრმათა ალფიოს, ფილადელფოს და კვრინესი, რომელნი განიკითხნე
ჰრომს, მეორედ — პოტოილეს და მესამედ წარივლინნეს ტერტულოს
მთავრისა მიმართ ლეონინელთა ქალაქისა, ჰალაქსა სიკილიისასა, და
მუნ აღესრულნეს“, მეტაფრასული რედაქცია (ათონი № 7, A 129), 20.
„წამებაჲ ყოვლად ქებულისა და ღუაწლით შემოსილისა პროკოპისი“
მეტაფრასული რედაქცია (A 1103), რომელსაც ერთვის ანდერძი: „ქრი-
სტე, შეიწყალე მამაჲ ჩუენი ეფთჳმე, თარგმანი ამის წიგნისა და გან-
მანათლებელი ქართველთა ენისაჲ“, 21, სტეფანე დიაკონის „ცხოვრებაჲ
და მოქალაქობაჲ და სიმეწიით აღსაარებაჲ და ღუაწლი სტეფანე ახლი-
საჲ, რომელი იწამა კოსტანტინეს ზე უშჯულოჲსა მეფისა წმიდათა ჰა-
ტათათს“ (A 70, 90 და S 382), 22. „წამებაჲ კლემენტოს პრომთა პა-
პისა და პეტრეს მოციქულისა მოწაფისაჲ, აღწერილი ფაბეოს მიერ
მოწაფისა მისისა“, მეტაფრასული რედაქცია (ათონი № 17, A 70). 23.
„თქმული ამფილოქეს [მიერ] მთავარეპისკოპოსის იკონიელისაჲ —
ცხოვრებისათჳს და საკვრელმოქმედებისა ბასილი მთავარეპისკოპოსისა
ეესარიელ-კაბადუკიელისაჲ“ (A 1103), 24. „ცხოვრებაჲ და განგებაჲ გრი-
გორი ღმრთისმეტყუელისაჲ“ (A 1103), 25. „ცხოვრებაჲ და მოქალაქო-
ბაჲ ბაგრატ მღდელთ-მოძღურისა თავრომენელთა ქალაქისა, ჰალაქისა
სიკილიისა, რომელი აღწერა ევაგრე ეპისკოპოსმან, მოწაფემან მისმან“
(ათონი № 21), 26. „ცხოვრებაჲ ონოფრე განწორებულისა და სწუათა
მეუღდაზნოეთაჲ, რომელნი იხილნა ნეტარმან მამამან პაფნოტი“ (A 1104).
27. სოფრომ იერუსალიმელის (VII ს.) „ცხოვრებაჲ მარიამ მეგვპტე-
ლისაჲ, რომელი იყოფებოდა უღაბნოთა მათ იორდანისთა“ (A 1104),
28. გრიგოლ ნოსელის „შესხმა წმიდისა დიდისა ბასილისი“ (ათონი
№ 32) და 29. „ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ ათანასე მთავარეპისკოპო-
სისა ალექსანდრიელისაჲ“ (იერ. 2). კ. კეკელიძე ფიქრობს, რომ იოანე
მთაწმიდელი მე-19 თხზულებად გულისხმობს „ათანასე ათონელის
ცხოვრებას“, რომელიც ჩვენამდე არ მოღწეულა⁷⁶. მაგრამ ეს არ არის
სწორი. „დიდი ათანასი“ არის ათანასე ალექსანდრიელი მთავარეპის-
კოპოსი (გარდ. 373 წ.), განთქმული მწერალი და პოლემიკოსი. ეს ირ-
კვევა იქიდანაც, რომ იოანე მთაწმიდელი თავის ნუსხაში იქვე ასახე-
ლებს „ალფიოს, ფილადელფოს და კვირინეს წამებას“, რომელიც
ათანასე ალექსანდრიელს მიეწერება.

V. დოგმატიკურ თხზულებათაგან ეფთვიმეს უთარ-
გმნია (30) იოანე დამასკელის „ორისა ბუნებისათჳსა ქრისტესისა“, მაგ-

რამ ეს თარგმანი ჯერჯერობით არ ჩანს. იგი ჩვენამდე მოღწეულია არსენ იყალთოელის თარგმანით⁷⁷.

VI. ლ ი ტ უ რ გ ი კ უ ლ თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა თ ა გ ა ნ აღსანიშნავია: 31. „მცირე სინაქსარი“, რომელიც კ. კეკელიძის მოსაზრებით წარმოადგენს კონსტანტინოპოლის აია სოფიის ტიბიკონის უძველეს რედაქციას, რომლის „თვენის“ ნაწილი დალაგებულია იერუსალიმის ტიბიკონის გავლენით⁷⁸. 32. მეორე თხზულებაა „დასდებელნი მარხუთანი“ — ანდრია კრიტელის „დიდი კანონის“ შემოკლებული ქართული რედაქცია, 33. მესამეა „მრავალთა წმიდათა გალობანი“⁷⁹.

VII. ა პ ო კ რ ი ფ უ ლ თ ხ ზ უ ლ ე ბ ა თ ა გ ა ნ იოანე მთაწმიდელის სიაში შეტანილია: 34. „მიმოსღვანი და ქადაგებანი წმიდისაჲ იოანე მახარებელისანი“, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულია 1074 წლის ათონური კრებულთა და ატარებს ასეთ სათაურს: „ცხოვრება და ქადაგება წმიდისა და ყოვლად ქებულისა იოანე ღმრთისმეტყუელისაჲ“⁸⁰.

იოანეს ანდერძი უბრწყინვალესი დოკუმენტია, ერთი მხრივ, იმის გასათვალისწინებლად, თუ ეფთვიმეს X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში როგორი ინტენსიური ლიტერატურული მუშაობა უწარმოებია, და, მეორე მხრივ, ათონის ივერიის მონასტრის კულტურული საქმიანობის შესასწავლად. იგი ზედმიწევნით სწორ ცნობებს შეიცავს⁸¹. მაშასადამე, მისი მეცნიერული ღირებულებაც ფასდაუდებელია. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ X საუკუნის სინურ ქართულ წიგნთა სიის ფრაგმენტს, რომელიც აღმოჩინა და გამოაქვეყნა ნ. მარმა⁸², იოანეს ანდერძი ქართულ ბიბლიოგრაფიულ წყაროთა შორის ყველაზე ძველი ცნობარია, მან განსაზღვრა გიორგი მთაწმიდელისა და გიორგი მცირის ბიბლიოგრაფიული ნუსხების შედგენილობა და ზასიათი.

ამრიგად, იოანე მთაწმიდელის ანდერძით უნდა დავიწყოთ ქართული ბიბლიოგრაფიის ისტორია, რომელიც ჩვენი ძველი მწერლობის მკვლევართაგან მეცნიერულ შესწავლას მოითხოვს.

⁷⁷ იქვე, გვ. 66. ი. ლოლაშვილი, არსენ იყალთოელი, 1978, გვ. 112.

⁷⁸ A 648 (გადაწ. 1030 წელს კონსტანტინოპოლში); კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 208—209.

⁷⁹ იქვე, გვ. 209 (ორივე ძეგლის ხელნაწერები ჩემთვის უცნობია).

⁸⁰ ათონის. ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი ალაპებით, 1901, გვ. 111—175.

⁸¹ მდრ. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, II, გვ. 194—195.

⁸² Н. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, 1940, с. 267—268.

ე კ ი ლ ო გ ი

აი, ასეთია ათონურ ქართულ ხელნაწერთა სიახლენი, რომლებიც გამოვლინდა, შეიძლება ითქვას, ერთი თვალის გადავლებით.

რა თქმა უნდა, მომავალში ეს ხელნაწერები ჩვენი ძველი მწერლობის მრავალ ჩრდილოვან მხარეს მოჰყვანენ შუქს. მართო რად ღირს ის, რომ უკვე ხელთა გვაქვს ეფთვიმე მთაწმიდელის, გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირისა და თეოფილე თარგმანის ავტოგრაფული ნუსხები, რომლებიც ნათელ წარმოდგენას გვაძლევენ ხსენებულ მწერალთა შემოქმედებითს პროცესებზე: ვიგებთ, თუ რა სიყვარულითა და მონდომებით აწარმოებდნენ ისინი თავიანთი ნაწერების გადანუსხვას.

ათონური ხელნაწერები შემკულია მრავალმხრივ საყურადღებო ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ხასიათის წინაბჭებებითა და ანდერძ-მინაწერებით, რომელთაგან ჩვენი მეცნიერებისათვის ა. ცაგარლისა და რ. ბლეიკის მოკლე აღწერილობებით მხოლოდ ფრაგმენტებია ცნობილი. სამწუხაროდ, ზოგიერთი ფრაგმენტი ისეთი კუპიურებითაა დაბეჭდილი, რომ ისინი ამა თუ იმ ხელნაწერის გადამწერის ვინაობასა თუ გადაწერის დროზე არ გვაძლევენ სწორ წარმოდგენას. აი, მაგალითად, შევჩერდეთ ერთ ფრიად მნიშვნელოვან დეტალზე:

№ 79 ხელნაწერი, რომელიც ძირითადად შეიცავს ეფთვიმე მთაწმიდელის მიერ თარგმნილ თხზულებებს, ა. ცაგარლის მიერ დათარიღებულია X საუკუნით, ხოლო რ. ბლეიკის მიერ — 990 წლით და ორივესგან მიჩნეულია ეფთვიმე

მთაწმიდელის ავტოგრაფად⁸³. დღეს ასეა აღიარებული ყველა მკვლევრის მიერ და უკანასკნელ დრომდე მეც ასე მიმაჩნდა⁸⁴. მაგრამ როდესაც ეს ხელნაწერი ფოტოაპირში შევისწავლე და გავიცანი მისი ანდერძის სრული ტექსტი, რომელიც რ. ბლეიკს გამოქვეყნებული აქვს მხოლოდ პატარა ფრაგმენტი (გვ. 158), დავრწმუნდი, რომ № 79 ხელნაწერი არის ეფთვიმე მთაწმიდელის მიერ 991 წელს გადაწერილი ავტოგრაფიული და ასკეტიკურ-მისტიკური კრებულის პირი, რომელიც დამზადებულია XI საუკუნის შუა წლებში. ანდერძის ტექსტი ასეთია:

„«სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წმიდისაჲთა, ძლიერებითა ცხოველს-მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისაჲთა, მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲთა, წმიდისა იოანე ნათლისმცემლისაჲთა, და წმიდისა იოანე მახარებელისაჲთა და ყოველთა წმიდათაჲთა ძე, გლახაკმან და ნარჩევმან ყოველთა კაცთამან და ყოვლისა ბრალისა თანამდებმან ეფთვიმე, ვთარგმნე წმიდაჲ ესე წიგნი ბერძულისაგან ქართულად ბრძანებითა წმიდისა მამისა ჩემისა იოვანესითა. აწ გვედრები: ვინცა იკითხვიდეთ, ლოცვასა მოგვესენენით პირველად მამამ ჩემი იოვანე და მე, უღირსი ესე ეფთვიმე, რათა თქუენცა ღმერთმან სასყიდელი შრომისაჲ მოგანიჭოს. ამინ.

დაიწერა წმიდაჲ ესე წიგნი მთასა წმიდასა ათონას, საყოფელსა წმიდისა ღმრთისმშობელისასა და გასრულდა გლახაკისა ეფთვიმეს მიერ მეფობასა ბასილისსა და კოსტანტინესსა, პატრიარქობასა ნიკოლაოსისა, ინდიქტიონსა დ [4], დასაბამითგან წელთა ზეჲთ [6499 — 5508 = 991]».

ეს რიცხვ უცტომეღად არს, წმიდანო ღმრთისანო!

უბადოდ წერისათჳს ღმერთმან დაგაჯეროს. შემინდვეთ და ლოცვასა მომიჯსენეთ ფრიად ცოდვილი იოანე, რომელმან ესე წიგნაჲ დაეჩხრიკე უცბებით.

⁸³ А. Цагарели, Сведения, I, с. 92 (№ 72) და ტაბულა Va და Vb; რ. ბლეიკი, კატალოგი (ფრ.), გვ. 157—159.

⁸⁴ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, IV, 1957, გვ. 158; ი. ლოლაშვილი, „ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ვრცელ და მოკლე რედაქციათა ურთიერთობისათვის, ძე. ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII—VIII, 1976, გვ. 34-35; შტრ.: „მნათობი“, 1982, № 5, გვ. 161.

დარბაზული ასოჲ ჰასთენ შეუძლე შეცვალებად ების-
ტოლედ. მასწავლელი არა მყვა, მაგრა ვესაჲ ღმერთსა, რო-
მელ სიტყუაჲ მართალია ამით, რომელ თუთ გიორგი
დეკანოზსა დიდითა ხარკებითა შეუწამებია მთაწმი-
დას. დაიწერა ესე წიგნი კოსტანტი მე-
ფისა ზე მონომახისა. შემინდევით, წმიდანო მა-
მანო“...

ამ ანდერძს დასასრული უნდა აკლდეს (ხელნაწერი დე-
ფექტურია), მაგრამ გადარჩენილი ნაწილიდან შეიძლება და-
ვადგინოთ, თუ № 79 ხელნაწერი ვინ და როდის გადაწერა.
უდაოდ ირკვევა დღემდე უცნობი ფაქტი: კონსტანტინე მონო-
მაქის მეფობის დროს (1042—1055 წწ.) და გიორგი მთაწმი-
დელის დეკანოზობაში (1042—1044 წწ.) ათონის ივერიის
მონასტრის ბერს იოანეს გადაუწერია ეფთვიმე მთაწმიდელის
მიერ 991 წელს გადანუსხული კრებული. ამ კრებულს დარ-
თული ჰქონია ეფთვიმეს ანდერძი, რომელიც იოანე ბერს
უცვლელად დაურთავს № 79 ნუსხისათვის და ზედ მიუყოლე-
ბია საკუთარი ანდერძი. ამრიგად, № 79 ხელნაწერი (97
ფურცლის ჩათვლით) ეფთვიმე მთაწმიდელის ავტოგრაფი კი
არ არის, არამედ მისი გვიანდელი პირია, რომელსაც ერთვის
„წამებაჲ წმიდისა გიორგისი“ (მეტაფრასული რედაქცია),
ეფთვიმე მთაწმიდელის წერილი თეოდორე ხუცესსა მრეკალ-
სა, „სიტყვა მცირე მამისა ეფთუმესთეს და საბაჲსთეს“ და
სხვა. ეს დანართი ტექსტებიც გადაწერილია XI საუკუნეში.

როგორც ცნობილია, № 79 ხელნაწერი შეიცავს „ილა-
რიონ ქართველის ცხოვრების“ მოკლე რედაქციას, რომელიც
დაცულია გვიანდელ თბილისურ ნუსხებშიც⁸⁵. იგი მოთავსე-
ბული ყოფილა 991 წელს ეფთვიმეს მიერ გადაწერილ ნუს-
ხაში, საიდანაც გადმოუწერია იოანეს № 79 ხელნაწერში.
ზოგიერთი მეცნიერი და მათ შორის მეც ვფიქრობდით, რომ
შეიძლება ეს მოკლე რედაქცია შემუშავებულია ეფთვიმეს
მიერ. მაგრამ ახლა ირკვევა, რომ ეს ასე არ არის. ტექსტს
ბოლოზე ერთვის შენიშვნა, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს ეფ-
თვიმეს: „ღმერთმან დაგაჯეროს. საწყლისა დედისაგან დაე-
წერეთ. უკეთესი არა გუქონდა“. (ფ. 67). მაშასადამე, „ილა-
რიონ ქართველის ცხოვრების“ მოკლე რედაქცია, გადმოკე-

⁸⁵ ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, I, 1946, გვ.
170—177.

თებული ვრცელი ათონური რედაქციიდან, 991 წელზე ადრე უნდა ყოფილიყო შემუშავებული უცნობი პირის მიერ და ეფთვიმეს ის მხოლოდ გადმოუწერია⁸⁶.

ათონურ ხელნაწერთა უმრავლესობა X—XIII საუკუნეებით თარიღდება. მათში დაცული ტექსტების მეცნიერული ღირებულება დიდზე დიდია, როგორც ეს არაერთხელ აღუნიშნავთ ჩვენს მეცნიერებს. სამწუხაროდ, ზოგი ხელნაწერი ნაკლულია, ზოგის ნაწერი კი ან გაცრეცილია, ან ალაგ-ალაგ ჩაშავებული, რასაც თავისი გავლენა მოუხდენია მიკროფილების ხარისხზე.

ამ რამდენიმე ხნის წინ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალური სამეცნიერო ბიბლიოთეკის დირექტორმა ს. ხადურმა შემომთავაზა, რომ ათონურ ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმები შემესწავლა და მათგან ფოტოპირების დამზადებაში კონსულტაცია გამეწია. მე სიხარულით მივიღე მისი შემოთავაზება, რადგანაც ჩემი დიდი ოცნება იყო ათონურ ხელნაწერებს მივჯდომოდი და გამეცნო ის უნიკალური საგანძური, რომელიც დაგვიტოვეს X—XI საუკუნეების ქართველმა მწერლებმა. ის უცნობი მასალა, რომელიც ზემოთ წარმოვადგინე სათანადო ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული კომენტარებით, მიკროფილმებზე დიდი გაჭირვებით იკითხება. მაგ., თეოფილეს მამის სახელი მიკროფილმების აპარატში ამოვიკითხე როგორც თ^ე (თეოდორე), ფოტოპირზე კი აშკარად გამოჩნდა ქარაგმა ი^ე (იოანე). ამიტომაც ბევრი ვეცადე, რომ ტექსტების ამოშიფრვა-დადგენაში სიზუსტე დამეცვა. თუ რაიმე ცთომილება ნახოთ, მომიტყევთ.

⁸⁶ ანალოგიური მოსაზრებანი გამოთქვა № 79 ხელნაწერთან დაკავშირებით მ. დოლაძემ ა. წ. 12 ოქტომბერს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიემდენა ათონის ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერის დაარსების 1000 წლისთავს (თეზისები, გვ. 9—11).

[illegible]

[illegible]

НОВИЗНА АФОНСКИХ ГРУЗИНСКИХ РУКОПИСЕЙ

Резюме

В книге рассмотрены новые афонские историко-библиографические сведения о грузинской литературе X—XI веков, в том числе — первый библиографический справочник «Завещание» основателя Иверского монастыря на Афоне — Иоанна Святогорца о литературной деятельности сына его Евфимия Святогорца (ум. 1028 г.) и «Предисловие» «Параклитона», переложенного с греческого на грузинский язык Георгием Святогорцем (1009—1065 гг.). Здесь же публикуются впервые неизвестные поэтические произведения Ефрема Младшего — «Восхваление Георгия Святогорца», написанное 16-и сложным размером в конце XI века, и Феофила Переводчика «Прежде всего возвышай разумом» и «Восхваление Моисея Пророка и Иоанна Златоуста», написанные 10-и и 16-и сложными размерами во второй половине XI века, а также — образцы автографов выше-названных грузинских писателей.

Книга посвящается 1000-летию со дня основания Иверского литературного очага на Афоне.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
გიორგი მთაწმიდელი — „გალობანი თავედნი შობისათჳს უფ- ლისა“	6
ქართული „პარაკლიტონის“ წინაბჭე	18
ეფრემ მცირის „შესხმა გიორგი მთაწმიდელისა“	27
თეოფილე თარგმანის ანდერძი და უცნობი პოეტური თხზულე- ბანი	36
პირველი ქართული ბიბლიოგრაფიული შრომა — იოანე მთა- წმიდელის ანდერძი	58
ეპილოგი	77
Новизна афонских грузинских рукописей (Резюме)	87

ИВАН АЛЕКСАНДРОВИЧ ЛОЛАШВИЛИ

НОВИЗНА АФОНСКИХ ГРУЗИНСКИХ РУКОПИСЕЙ

(На грузинском языке)

ТБИЛИСИ—1982

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნ. დოქტორი, პროფ. ალ. ლო ნ ტ ი
ფილოლოგიის მეცნ. კანდიდატი ვ. ბ ა ა კ ა შ ვ ი ლ ი

